

Sociaal en Cultureel Planbureau

Gisteren vandaag

Erfgoedbelangstelling
en erfgoedbeoefening

Gisteren vandaag

Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening

Het culturele draagvlak, nr. 15

Andries van den Broek
Pepijn van Houwelingen

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het scp verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het scp te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2015

scp-publicatie 2015-9

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

Omslagontwerp: bureau Stijlzug, Utrecht

Foto omslag: © Herman Zonderland, Delft

Afgebeeld: Grootmoederstijdmuseum, www.farmlogies.org, Alphen aan de Rijn

ISBN 978 90 377 0665 9

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50

2515 XP Den Haag

(070) 340 70 00

www.scp.nl

info@scp.nl

De auteurs van scp-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

De webversie van deze publicatie wijkt in opmaak iets af van de gedrukte, papieren versie. Bij verwijzingen naar pagina's van deze editie daarom vermelden dat naar de webversie is verwezen.

Voorwoord	4
Samenvatting	5
1 Erfgoed op de radar	7
Noten	21
2 Sociale erfgoedinfrastructuur	23
2.1 Materieel erfgoed	24
2.2 Immaterieel erfgoed	39
Noten	42
3 Erfgoedbelangstelling	45
3.1 Erfgoedinteresse	45
3.2 Erfgoed via de media	51
3.3 Bezoek aan erfgoed	63
Noten	69
4 Erfgoedbeoefening	71
4.1 Disciplines en organisaties	72
4.2 Erfgoedbeoefening: bereik, intensiteit en spreiding	85
Noten	99
5 Erfgoed in de spiegel	102
Noten	106
Summary	107
Literatuur	109
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	112

Voorwoord

De term erfgoed lijkt veeleer naar een stoffig verleden dan naar het leven van nu te verwijzen, laat staan naar de toekomst. De wrijvingswarmte in de discussie over Zwarte Piet, en in mindere mate over het rapen van kievitseieren, maakt echter duidelijk hoe actueel het erfgoed plots kan zijn, hoe sterk tradities blijken te raken aan gevoelens van identiteit en hoe diep de zorg kan zitten over hoe die traditie voort te zetten. Los van deze voorbeelden is erfgoed eigenlijk altijd actueel. Hedendaagse percepties bepalen welk verleden men het herinneren waard acht. Die percepties zijn niet neutraal, noch in beton gegoten. Zo was de ‘vaderlandsche geschiedenis’ op scholen vooral door destijds actuele zorgen om en beelden van goed Nederlanderschap ingegeven, en roept het verstrijken der jaren de vraag op hoe herinneren en vieren op 4 respectievelijk 5 mei nu en in de toekomst vorm moet worden gegeven.

Erfgoed is ook actueel in de zin dat velen er belangstelling voor hebben, variërend van een diepgaande passie voor een tijdvak, persoon, gebouw, gebeurtenis, ambacht of traditie tot een wat lossere relatie met erfgoed als aangenaam decor om in te wonen of leuk onderdeel van een dagje uit. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (scp) hanteert een bottom-up-perspectief. Centrale vraag in dit rapport is welke plaats erfgoed in het leven van mensen inneemt. Daarbij gaat het concreet om de vragen in welke mate mensen in erfgoed geïnteresseerd zijn, zich via de media over erfgoed informeren, erfgoed bezichtigen en zelf actief met erfgoedbeoefening in de weer zijn (bijvoorbeeld als stamboomonderzoeker of moleenaar).

Dit rapport maakt deel uit van de reeks Het culturele draagvlak, waarin het scp op verzoek van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap over de culturele interesse van de Nederlandse bevolking rapporteert.

Prof. dr. Kim Putters

Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

Hoeveel Nederlanders zijn in het cultureel erfgoed geïnteresseerd? Hoeveel komen er via media en bezoek mee in aanraking? En hoeveel zijn er tot de erfgoedbeoefenaars te rekenen? En wie zijn dat? Dit rapport bevat antwoorden op deze vragen.

Erfgoed interesseert velen. De discussie over Zwarte Piet blijkt menigeen te raken.

Nederland telt honderden historische verenigingen, met samen enkele honderdduizenden leden. In een enquête is in 2012 gevraagd naar interesse in vijf onderwerpen: geschiedenis in het algemeen; familie-, regionale of lokale geschiedenis; historische steden, dorpen of gebouwen; historische voorwerpen; en oude gebruiken, tradities of ambachten. Van de bevolking (12 jaar en ouder) is 80% in één of meer van deze vijf onderwerpen geïnteresseerd, en heeft 20% een sterke interesse in minstens één ervan. Dat zijn bijna drie miljoen mensen.

Geïnteresseerden kunnen in boeken, tijdschriften en kranten alsook op radio, televisie en internet putten uit een enorm aanbod aan informatie over erfgoed. Driekwart van de bevolking (6 jaar en ouder) neemt minstens enkele keren per jaar erfgoed via de media tot zich, 20% doet dat eens per week of vaker. Gedrukte media (krant, tijdschrift, boek) en omroep (radio, tv) hebben beide een incidenteel bereik van 60% en een frequent bereik van 10%. Internet blijft hier met een incidenteel bereik van een kleine 50% en een frequent bereik van 6% (nog) iets bij achter.

De Open Monumentendag trekt de afgelopen jaren ongeveer 1 miljoen bezoekers. Musea, waar vooral erfgoed te zien is, telden in 2013 23 miljoen bezoeken. Bijna de helft van de bevolking (6 jaar en ouder) bezocht in 2012 minstens een keer een museum, met een gemiddelde van vier bezoeken per bezoeker.

In het geval van erfgoed vergen de begrippen vrijwilligerswerk en -beoefening toelichting. In analogie met amateurkunst van amateurerfgoed te spreken stuit in het erfgoedveld op weerstand, vooral onder molenaars en archeologen, die zichzelf als vrijwilliger zien. De term vrijwilliger is hier echter voorbehouden aan degenen die instellingen, verenigingen of evenementen met bestuurlijke of uitvoerende taken ondersteunen. Voor molenaars, archeologen, stamboomonderzoekers, enzovoort, is gekozen voor de termen erfgoedbeoefening en erfgoedbeoefenaar.

Erfgoedorganisaties rapporteren dat vele tienduizenden vrijwilligers zich voor het erfgoed inzetten. Dit is een onderschatting, omdat het alleen geregistreerde organisaties betreft. De enquête uit 2012 wijst uit dat er in dat jaar minstens 200.000 mensen (12 jaar en ouder) als vrijwilliger actief waren.

Ruim een kwart van de bevolking is tot de erfgoedbeoefenaars te rekenen, door historische voorwerpen te verzamelen of op te knappen, door een stamboom of een (lokale) historische gebeurtenis te bestuderen of door een ambacht of historische gebeurtenis uit te beelden. Dat zijn ruim drie-en-half miljoen mensen. Ruim een miljoen mensen doen dat met een zekere intensiteit (12 keer per jaar of vaker).

De verkenning van de sociale erfgoedinfrastructuur in de gemeente Alphen aan den Rijn geeft een beeld van de veelvormige werkelijkheid achter deze abstracte cijfers. Die gemeente telt zes historische kringen (Alphen aan den Rijn, Benthuizen, Boskoop, Hazerswoude, Koudekerk aan den Rijn en Zwammerdam), met samen meer dan 4000 leden of donateurs. Men geeft tijdschriften of jaarboeken uit, beheert verenigingsgebouwen, organiseert exposities, lezingen en open dagen, legt archieven aan, verzorgt rondleidingen en maakt zich hard voor de bescherming van monumenten. Ook het streekarchief, het archeologisch huis, de 'old timers'-club, het Boomkwekerijmuseum, het Grootmoederstijdmuseum, enkele websites en enkele stichtingen ter onderhoud en bescherming van molens en andere monumenten draaien op de inzet van vrijwilligers. Leden van de archeologische werkgroep helpen mee bij opgravingen en houden een oogje in het zeil bij infrastructurele werkzaamheden. Waarmee dit nog geen uitputtende opsomming is.

De interesse in erfgoed blijft wat achter bij de interesse in kunst. Het bereik van musea is kleiner dan dat van voorstellingen. Vergeleken met erfgoedbeoefening (26%) doen ruim twee keer meer mensen (wel eens) aan kunstbeoefening (55%). Dit verschil is nog groter bij intensieve beoefening (12 keer per jaar of meer): vijf keer meer mensen beoefenen intensief een vorm van kunst (40%) dan een vorm van erfgoed (8%). Bijna driekwart van alle kunstbeoefenaars doet dat met een zekere intensiteit, onder erfgoedbeoefenaars geldt dat slechts voor een derde deel. Deze verschillen roepen de vraag op of die inherent zijn aan erfgoed als interessegebied of dat er voor het erfgoedveld kansen liggen op het vlak van interesse en beoefening.

1 Erfgoed op de radar

De actualiteit van cultureel erfgoed hoeft sinds de discussie over Zwarte Piet geen betoog. Erfgoed blijkt menigeeen te raken. Dit laat onverlet dat niet bekend is hoeveel mensen in welke mate in het cultureel erfgoed geïnteresseerd zijn, hoeveel er via media en bezoek kennis van nemen en hoeveel er tot de erfgoedbeoefenaars te rekenen te zijn. Ook de spreiding van belangstelling voor en beoefening van erfgoed zijn terra incognita. Alvorens hiervan een beeld te schetsen, volgt in dit hoofdstuk eerst een inleiding op het fenomeen erfgoed, waarbij ook de centrale vraag van dit rapport en informatiebronnen waarop het is gebaseerd aan de orde komen.

Het bottom-up SCP-perspectief betekent dat het vertrekpunt hier is, welke plaats erfgoed in het leven van mensen heeft. Startpunt is erfgoed als liefhebberij of uit belangstelling (het gaat hier niet om erfgoedprofessionals). Maar aan erfgoed worden ook maatschappelijke functies toegedicht. Mede daarom is de definitie van erfgoed er een die vertrekt vanuit het heden. Zonder al te diep op functies en definities van erfgoed in te gaan, passeren die in dit hoofdstuk de revue, om daarna de onderzoeksvraag en de bronnen te benoemen. Dan komt in hoofdstuk 2 de sociale erfgoedinfrastructuur aan de orde, in hoofdstuk 3 de erfgoedbelangstellingen en in hoofdstuk 4 de erfgoedbeoefening. Een korte beschouwing in hoofdstuk 5 besluit dit rapport.¹

Erfgoed als liefhebberij en erfgoed als maatschappelijke waarde

Erfgoed is er in soorten en maten, erfgoedbeleving ook. Erfgoed omvat zowel materieel als immaterieel erfgoed, ofwel: objecten en tradities. Het materieel erfgoed valt uiteen in onroerend erfgoed, zoals gebouwen en landschappen, en roerend erfgoed, zoals oude kunstvoorwerpen, machines, werktuigen, documenten, wapens, kleding, enzovoort. Een bijzondere vorm van roerend erfgoed is levend erfgoed in de vorm van in onbruik geraakte planten- en dierenrassen. Die term is enigszins misleidend, niet alleen omdat erfgoed gezien de felle discussie over Zwarte Piet allerm minst dood(s) is, maar ook omdat de term levend erfgoed tevens is gebruikt om immaterieel erfgoed mee te typeren. In deze studie staat de term levend erfgoed letterlijk voor levend erfgoed, van het Drents heideschaap via lakenvelder runderen tot de hyacintduif, van de aardpeer via de warmoes tot de Schone van Boskoop. Daarnaast is er aandacht voor de mensen en organisaties die zich voor het voortbestaan van die rassen inzetten.

De Schone van Boskoop, een anderhalve eeuw geleden in Boskoop ontwikkeld appelras, vormt een mooi bruggetje naar de blik op het lokale erfgoed in de gemeente Alphen aan den Rijn, één van de rode draden in dit rapport. In het dorp Boskoop, dat sinds kort tot die gemeente behoort, staat het Boomkwekerijmuseum. Bij het ter perse gaan van dit rapport herbergt dit museum naast de vaste collectie ook een expositie over het leven van Boskoopers in de Tweede Wereldoorlog en over het leven van Boskoopse militairen tijdens de politionele acties. Die expositie is samengesteld door de Historische Vereniging Boskoop en omvat persoonlijke documenten en foto's van Boskoopers. Zowel het museum als die

vereniging draaien volledig op de vrijwillige inzet van liefhebbers. Deze vooruitblik op de *couleur locale* van erfgoed in de gemeente Alphen aan den Rijn (waartoe behalve Boskoop ook dorpen als Aarlanderveen, Benthuizen, Hazerswoude, Koudekerk aan den Rijn en Zwammerdam behoren) vestigt daarmee al vast de aandacht op de breedte van het erfgoed, alsook op de mate waarin het erfgoed buiten de gerenommeerde musea, monumenten of archieven berust op het enthousiasme en de vrijwillige inzet van liefhebbers. Aardpeer, warmoes en de Schone van Boskoop, maar ook oude dierenrassen, bieden nog een tweede doorkijkje naar de breedte van erfgoed, zelfs waar het in eerste (en mogelijk ook in tweede) instantie helemaal niet als erfgoed te boek staat of herkend wordt. Oude planten- en dierenrassen, deels in vergetelheid rakend omdat andere rassen beter in moderne productieprocessen passen, maken eveneens deel uit van het erfgoed. Een (bescheiden) kring van geïnteresseerden legt zich toe op het behoud van die rassen en de kennis over die rassen. Vanwege bezorgdheid om de biodiversiteit (zeldzame gewassen) en uit een verlangen naar culinaire verrassingen (vergeten groenten) kan deze niche in het levend erfgoed wellicht een bloeiperiode tegemoet zien. Met slogans als 'lekkere kaas van oer-Hollandse erfdieren' en 'meer smaak met zeldzame rassen' (www.zeldzaamlekker.nl) raakt dit deel van het erfgoed weer aan het leven van nu.

Tradities (De Bruijn et al. 2000) raken eveneens aan het leven van nu en daarmee ook aan gevoeligheden daaromtrent. Dat laatste geldt vooral voor tradities die men als typisch Nederlands ervaart. Het Sinterklaasfeest is daar in twee opzichten een voorbeeld van. Ten eerste is wel de zorg geuit dat de (als vaderlands beleefde) goedheiligman terrein verliest aan de (blijkbaar minder als vaderlands beleefde) Kerstman. Recent is deze zorg overschaduwed door het, overigens al oudere, debat over Zwarte Piet. De scherpte van dat debat wijst erop dat erfgoed heftige emoties los kan maken, ook al zullen velen het zelf niet als een debat over erfgoed benoemen. Maar net als bij autochtone diersoorten en zeldzame groenten, draait het ook bij Sint en Piet om erfgoed, om immaterieel erfgoed in dit geval. Naast tradities maken ook ambachten deel uit van het immaterieel erfgoed. Het beoefenen van ambachten is dikwijls een zaak van liefhebbers. Met het naspelen van historische gebeurtenissen (re-enactment) kent het immaterieel erfgoed ook een speelsere variant (die naarmate het minder historisch is meer tot de immateriële cultuur dan tot het immateriële erfgoed behoort). Hierbij vertonen het vervaardigen van historische kostuums en het uitbeelden van gebeurtenissen overigens raakvlakken met de amateurkunst (textiele werkvormen resp. toneel). Zolang het historiserende de boventoon voert boven het esthetiserende, zijn die activiteiten toch veeleer tot erfgoedbeoefening dan tot kunstbeoefening te rekenen. Bij ambachten als kantklossen is de grens met kunstbeoefening (textiele werkvormen) eveneens ambigue. Omgekeerd geldt overigens hetzelfde voor vormen van amateurkunst die deel van tradities uitmaken. De fanfare is in menig dorp een sterk gewortelde traditie, maar het bespelen van een instrument staat toch veeleer als kunstzinnige dan als erfgoedactiviteit te boek. In het kader van deze studie gelden tubaspelers en andere muzikanten als kunstbeoefenaars (Van den Broek 2010a), niet als erfgoedbeoefenaars.

Ambachtelijk vervaardigde producten, weliswaar materieel en nu gemaakt, behoren tot het immateriële erfgoed vanwege de vereiste kennis en vaardigheden. Materieel erfgoed verwijst naar objecten, vaak gebouwen maar ook voorwerpen, van een zekere leeftijd en met een zekere cultuurhistorische waarde. Hoe bijzonder iets ouds is, is (opnieuw) vooral een zaak van hedendaagse perceptie. Daarbij vervaagt trouwens het onderscheid tussen materieel en immaterieel, want een object is slechts erfgoed bij de gratie van de betekenis ervan c.q. het verhaal erover. Het is het immateriële verhaal achter een oud pand of een oude auto dat het materiële tot erfgoed maakt. Erfgoed is erfgoed bij de gratie van de betekenis die men eraan toekent.

De molengang bij Kinderdijk en het Ir. D.F. Woudagemaal bij Lemmer behoren tot de tien monumenten en landschappen binnen het Nederlands Koninkrijk die op de Werelderfgoedlijst staan. Andere objecten hebben de status van rijksmonument, zoals het Cruquiusgemaal in Haarlemmermeer, of van gemeentelijk monument, zoals molen De Eersteling in diezelfde gemeente. Het is een kwestie van tijd voordat de eerste windturbine tot erfgoed gerekend wordt en een monumentale status krijgt, al waardeert (nog?) lang niet iedereen de esthetische aspecten van die objecten. Bij erfgoed gaat het niet alleen om de schoonheid maar ook om de historische betekenis.² Die is niet onomstreden, zeker niet sinds de instroom van migranten met hun eigen geschiedenis, of met hun eigen kant van dezelfde geschiedenis, zoals de slavernijgeschiedenis. Behalve de slavernij is ook de Tweede Wereldoorlog een bron van 'ongemakkelijk erfgoed'. Op de Veluwe staat de 'Muur van Mussert', waar Mussert en andere NSB-voormannen op NSB-toogdagen hun aanhangers toespraken. Over de vraag of deze muur wel of niet de status van officieel monument verdient en opgeknapt moet worden, lopen de meningen uiteen. Voorstanders staan voor een open en kritische blik op de eigen geschiedenis, tegenstanders vrezen toeloop van hedendaagse aanhangers van fascistisch gedachtengoed.³ Eveneens op de Veluwe en de Tweede Wereldoorlog betrekking hebbend is er de ongemakkelijke reden waarom er voor de opvang van uit Duitsland vluchtende Joden geen Kamp Elspeet maar een Kamp Westerbork gebouwd werd.⁴

Erfgoed kan staan voor een liefhebberij of belangstelling waar mensen in hun vrije tijd mee bezig zijn. Dat is het perspectief in dit rapport. Er is echter een ander perspectief, een ander 'discours' zo men wil, over het belang van erfgoed. Daarin staat niet het individuele genoege maar de bredere maatschappelijke waarde ervan centraal. Die waarde geniet momenteel vanuit politieke hoek warme belangstelling, getuige bijvoorbeeld de beleidsbrief *Cultuur beweegt* van minister Bussemaker (ocw 2013), waarin onder meer het volgende te lezen is:

Cultuur heeft artistieke, maatschappelijke en economische waarden. Cultuur is noodzakelijk voor de vorming van onze identiteit, voor de ontplooiing van mensen en voor de ontwikkeling van creativiteit. Cultuur verbindt, biedt plezier en draagt bij aan het oplossen van maatschappelijke vraagstukken. De cultuursector is een sector met een duidelijk economisch belang.

Uit diezelfde waardering voor het erfgoed stammen ook het initiatief om voor het onderwijs te komen tot een Canon van Nederland ('het richtsnoer van kennis over onze cultuur en geschiedenis die we aan nieuwe generaties en nieuwe inwoners willen meegeven')⁵ en voor het bredere publiek tot een Nationaal Historisch Museum, om het historisch besef en de kennis van de geschiedenis van Nederland te bevorderden. De Canon van Nederland is in 2007 gepresenteerd en kreeg navolging in allerlei regionale en lokale canons.⁶ Het Nationaal Historisch Museum is nooit van de grond gekomen, er resteert nog slechts de door derden voortgezette website www.win.nl/nl-NL, gepresenteerd als de culturele startpagina van Nederland in duizenden verhalen, activiteiten en routes.

Ook de museumwereld heeft de notie van maatschappelijke functie opgepakt. In de publicatie *Meer dan waard, de maatschappelijke betekenis van musea* (NMV 2011) benoemt men een vijftal maatschappelijke waarden: collectiewaarde, verbindende waarde, educatieve waarde, belevingswaarde en economische waarde. De *Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg* (ocw 2009) noemt monumenten boodschappers uit een rijk verleden, bakens voor identiteit en bronnen van trots voor iedereen. De wereld van archieven etaleert eveneens graag de maatschappelijke betekenis (BRAIN en KVAN, 2009):

Archieven zijn van onschatbare maatschappelijke waarde. Ze zijn van wezenlijk belang voor bedrijfsvoering en kennis-economie, onmisbaar om democratische controle te kunnen uitvoeren op bestuursorganen en generatieoverstijgend waardevol als bron voor de kennis van het verleden en als representant van dat verleden zelf.

Archieven zijn overigens deels bij liefhebbers c.q. amateurs c.q. vrijwilligers te vinden. Zo berust een reconstructie van het Barendrechts protest tegen de plannen voor ondergrondse kooldioxide-opslag voor een belangrijk deel op notulen en briefwisselingen van de Stichting CO₂isNEE die zijn ondergebracht in het archief van de Historische Vereniging Barendrecht⁷ (Van Aanholt 2014). Dit is opnieuw ook een voorbeeld van de actualiteit van erfgoed.

Recent kon erfgoed in het rijkscultuurbeleid, dat behalve erfgoed ook kunst omvat, op een zekere voorkeursbehandeling bogen. Bij de bezuinigingen op cultuur van het kabinet-Rutte I werd erfgoed nadrukkelijk ontzien. Ondanks het adagium dat de overheid geen oordeel is over cultuur, troffen de bezuinigingen vooral de kunsten en veel minder het erfgoed. Dit weerspiegelt de teneur van de partijprogramma's bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 2010 en 2012, waarin diverse partijen expliciet een lans braken voor het erfgoed (Van den Broek 2012). De pvv was het meest expliciet met de uitspraak, 'onze heroïsche vaderlandse geschiedenis mag meer in het zonnetje worden geplaatst'. De vvd 'ziet een rol voor de overheid weggelegd bij de overdracht van kennis uit het verleden.' En 'door de overdracht van ons culturele erfgoed weten we waar we vandaan komen', aldus de PvdA. De gedachte dat de toekomst van een samenleving wortelt in het verleden, en dat het daarom belangrijk is de 'schatkamer van het verleden' goed te beheren en over te dragen, kent zelf ook al een lange geschiedenis, die zelfs teruggaat tot de oudheid (Grijzenhout 2007: 2). De gedachte is dat erfgoed een ankerpunt voor vitaliteit en vernieuwing biedt, door het erfgoed eerst te vertalen, dan na te bootsen en ten slotte te overtreffen:

translatio, imitatio et aemulatio. Wethouder De Jager van de gemeente Alphen aan den Rijn verwoordde het belang van cultureel erfgoed in een e-mail aan de auteurs als volgt:

We investeren in cultureel erfgoed om bij te dragen aan binding en identiteitsbeleving. Cultureel erfgoed is de erfenis uit het verleden waarmee we ons identificeren als een reflectie en uitdrukking van onze voortdurend evoluerende waarden, overtuigingen, kennis en tradities. Cultureel erfgoed omvat alle aspecten van de omgeving voortkomend uit de interactie tussen mensen en plaatsen door de eeuwen heen. Alle vormen van cultureel erfgoed vormen samen een gedeelde bron van herinnering, begrijpen, identiteit, cohesie en creativiteit. We vinden het belangrijk om ons cultureel erfgoed te behouden en over te dragen aan toekomstige generaties. Cultureel erfgoed geeft ons een beeld van het verleden en vormt daarmee de sleutel tot begrip van het heden. Daarom is het belangrijk dat het behouden blijft.

In meer praktische zin zou erfgoed de leefbaarheid helpen vergroten ('wie het nieuwe absolute prioriteit geeft boven het oude, scheidt een onherbergzame samenleving', Montijn 2011: 45). Gemeenten die de afgelopen decennia zuinig waren op hun cultureel erfgoed en terughoudend met de slopershamer, plukken daar nu de vruchten van. Historische binnensteden behoren tot de belangrijkste toeristische trekpleisters (NRIT 2014). Daarnaast wonen en werken Nederlanders graag in historische steden (Marlet en Van Woerkens 2011). Of op plekken waar historie wordt nagebootst: het aantal woningen met een historiserende bouwstijl groeit en mensen zijn bereid daar zo'n 15% meer voor te betalen (Buitelaar et al. 2014: 14). Erfgoed levert dus geld op, maar deze waardering is zeker niet altijd zo groot geweest.

De omgang met erfgoed is altijd sterk bepaald door actuele preoccupaties. In de negentiende eeuw, toen Nederland als natiestaat opkwam, werd gezocht naar een glorieus verleden en diende de Gouden Eeuw als inspirerend voorbeeld van Neerlands grootsheid, gekoesterd in de vorm van helden, monumenten en musea, om de natie eendracht te geven. Erfgoed kan echter eveneens een bron van spanning zijn, omdat alles wat insluit nu eenmaal ook uitsluit.

Erfgoed als discussie

Erfgoed en geschiedenis zijn nauw met elkaar verweven, maar niet identiek, noch qua connotatie noch qua inhoud. De connotatie van erfgoed is meer die van nostalgie, die van geschiedenis meer die van reflectie.⁸ Geschiedenis hoort, zeker vandaag de dag, in eerste instantie kritisch te zijn, nuance aan te brengen en 'historische mythen' te ontkrachten. De geschiedenis van een land of streek is voor historici niet superieur aan die van andere landen of streken. Deze relativering ontbreekt of is veel zwakker bij erfgoed, want erfgoed gaat alleen om die zaken uit het verleden die de moeite van het bewaren waard zijn. Evenzo is immaterieel erfgoed een selectie uit de bredere 'volkscultuur', tot het erfgoed behoren alleen die tradities die de moeite van het bewaren waard gevonden worden.⁹ Niet alle geschiedenis is dus erfgoed en ook niet alles wat als erfgoed wordt beleefd wortelt in de geschiedenis. Er zijn veel historische objecten en tradities waarvan vandaag de dag geen restanten meer te vinden zijn. Boeken of steden die in vlammen opgingen, personen die

stierven en tradities die vervlogen behoren wel tot onze geschiedenis maar niet (meer) tot ons cultureel erfgoed. Anderzijds zijn er *invented traditions* die weliswaar een erfgoedervaring oproepen maar waarvan de wortels historisch dubieus zijn zoals het, vooral voor toeristische doeleinden, aanduiden van feesten die in ons land georganiseerd worden rond de langste dag van het jaar als ‘midzomerfeesten’ zonder dat er sprake is van de bijbehorende traditie (Kruijswijk en Nesse 2005: 162).

Wat is erfgoed eigenlijk? Hierboven werd impliciet al een afbakening gemaakt, maar het is goed dit tot slot van dit inleidende hoofdstuk toch nog even nader te duiden. Erfgoed is breed, betwist en beweeglijk. Stroopwafels, Koningsdag, stadsmuren, vuurwerk, molens, carbid schieten, ambachten, gemalen, cultuurlandschappen, industrieel erfgoed, koeien in de wei, klederdracht, het kan in principe allemaal als cultureel erfgoed worden aange-merkt. Eigenlijk omvat het alles wat men op enig moment de moeite van het bewaren waard vindt, waarbij het ‘men’ niet onproblematisch is en het ‘op enig moment’ betekent dat visies op wat te bewaren in de loop der tijd veranderen. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed definieert erfgoed als ‘het geheel van verhalen, plekken, gebouwen en objecten die binnen een groep van generatie op generatie worden overgedragen’ (RCE 2009: 15). Eigentijds of hedendaags erfgoed bestaat volgens deze definitie niet, terwijl in de kwalificatie ‘binnen een groep’ de mogelijkheid schuilt dat iets voor de ene groep wel maar voor een andere geen betekenis heeft. Pas nadat een object of traditie minstens een aantal keer van generatie op generatie is overgedragen – waaruit blijkt dat de verschillende generaties het blijkbaar de moeite waard vonden het te bewaren – krijgt iets volgens deze definitie de status van erfgoed.

Wettelijk was de zorg om het erfgoed over diverse wetten gespreid. In januari 2016 wordt de Erfgoedwet van kracht. Deze wet vervangt zes wetten en regelingen op het gebied van cultureel erfgoed.¹⁰ Daarin luidt de definitie van cultureel erfgoed als volgt:

cultureel erfgoed: uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden.¹¹

Deze definitie sluit aan bij de Kader-Conventie van de Raad van Europa over de Waarde van Cultureel Erfgoed voor de Samenleving (Verdrag van Faro, door Nederland getekend noch geratificeerd).¹² De relatie tussen gister en vandaag, meer in het bijzonder tussen objecten van toen en de beleving ervan nu, alsook de relatie tussen erfgoed en gemeenschappen, zijn in dergelijke definities gaandeweg meer voorop komen te staan.

Een belangrijk onderscheid is dat tussen materieel en immaterieel cultureel erfgoed. Materieel erfgoed is ‘tastbaar’, waarbij een onderscheid te maken is tussen onroerend (grondgebonden) goederen als kastelen, hofjes, kerken, industriële of militaire gebouwen, cultuurhistorische landschappen, enzovoort, versus roerende (niet-grondgebonden) goederen als oude voorwerpen en documenten, maar ook mobiel erfgoed (oude schepen, koetsen, treinen, auto’s, vliegtuigen) en levend erfgoed (fruit-, groente- en erfdierrassen). Een waarde-

vol ensemble van gebouwen en aangelegde ruimte tezamen kan als beschermd stads- of dorpsgezicht te boek staan. Het Koninkrijk der Nederlanden telt op dit moment tien erfgoederen die op de Werelderfgoedlijst van UNESCO staan. Het betreft monumentale gebouwen, cultuurlandschappen, stadsgezichten en in gebouwen opgestelde objecten:

- de Van Nellefabriek in Rotterdam;
- het voormalige eiland Schokland;
- de molengang bij Kinderdijk;
- de Stelling van Amsterdam;
- het Ir. D.F. Woudagemaal;
- de droogmakerij De Beemster;
- het Rietveld Schröderhuis in Utrecht;
- de Waddenzee;
- de Amsterdamse grachtengordel;
- de historische binnenstad van Willemstad, Curaçao.

Daarnaast staan acht erfgoederen in het Koninkrijk op de voorlopige lijst Werelderfgoed, waaronder in Nederland het Eise Eisinga planetarium in Franeker, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Romeinse rijksgrens Limes.

Het rijk kan besluiten objecten aan te wijzen als rijksmonument. Onder een monument wordt, volgens artikel 1 van de Monumentenwet 1988, het volgende verstaan: ‘vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde’.¹³ In Nederland zijn ongeveer 62.000 rijksmonumenten aanwezig (zie figuur 2.1). Ook beschermde stads- en dorpsgezichten vallen onder de Monumentenwet. Voor deze gebieden, met veel historische en beeldbepalende gebouwen, gelden aparte regels. Overigens hoeft niet elk gebouw binnen een beschermd stads- of dorpsgezicht een monument te zijn. Wel moet het bestemmingsplan voor een beschermd stads- of dorpsgezicht gericht zijn op de bescherming van de historische waarden ter plekke.¹⁴

Niet alleen het rijk maar ook gemeenten en provincies kunnen monumenten aanwijzen. In ons land zijn inmiddels meer dan 54.000 gemeentemonumenten aanwezig. Provinciale monumenten komen alleen in de provincies Noord-Holland en Drenthe voor.

Immaterieel erfgoed is niet tastbaar. Het gaat om rituelen, tradities, ambachten, gewoonten en feesten.¹⁵ Soms zijn ze landelijk bekend, zoals de Elfstedentocht en bloemencorso’s, soms gaat het om iets lokaals, zoals het Sint-Antoniusgilde in Dwingeloo, dat ieder jaar op 17 januari in de Sint Nicolaaskerk de pacht van 16 pakjes roomboter komt innen van de bewoner van het Schultehuis.¹⁶ In het tijdschrift *Immaterieel Erfgoed*¹⁷ zijn tal van andere voorbeelden te vinden. Het Unesco verdrag ter Bescherming van het Cultureel Immaterieel Erfgoed onderscheidt vijf domeinen van immaterieel cultureel erfgoed:

- orale tradities en uitdrukkingen, incl. taal als vehikel van immaterieel cultureel erfgoed;
- uitvoerende kunsten;
- sociale gewoonten, rituelen en feestelijke gebeurtenissen;

- kennis en praktijken betreffende de natuur en het universum;
- traditionele ambachtelijke vaardigheden.

Vroeger werd hiervoor de verzamelterm volkscultuur gebruikt, door het Meertens Instituut als volgt gedefinieerd (Geerlings en Vuyk 2010: 10):

Volkscultuur verwijst naar het geheel aan cultuuruitingen die als wezenlijk worden ervaren voor specifieke groepen, steeds onder verwijzing naar traditie, verleden en nationale, regionale en lokale identiteiten.

Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed (VIE) vat immaterieel erfgoed op als de tradities die we niet verloren willen laten gaan.¹⁸ Tradities zijn niet per se onbetwist, laat staan onschuldig. Het genoemde Unesco verdrag lijkt de kool en de geit te willen sparen:

For the purposes of this Convention, consideration will be given solely to such intangible cultural heritage as is compatible with existing international human rights instruments, as well as with the requirements of mutual respect among communities, groups and individuals, and of sustainable development.

De Raad voor Cultuur (2014a) merkt hierover op dat veel immaterieel erfgoed (of volkscultuur) juist tot stand kwam in processen van groepsafbakening, in strijd tussen groepen, en daarmee zeker niet altijd uiting een van ‘mutual respect’ is en ook niet altijd in overeenstemming met mensenrechten. De Raad schrijft:

Immaterieel erfgoed is per definitie niet ‘onschuldig’. Dat ontkennen of negeren is naar oordeel van de raad riskant. De raad adviseert dan ook de definitie van immaterieel erfgoed in ieder geval in de nationale aanpak zo breed mogelijk te hanteren. Alle uitingen die als kenmerkend worden beschouwd voor en gedragen en in stand gehouden door een bepaalde gemeenschap, inclusief eventueel bijbehorende discussie, dienen te vallen onder de term immaterieel erfgoed.

In het beschrijven van erfgoedactiviteiten en erfgoedorganisaties in Nederland en in Alphen aan den Rijn is het begrip immaterieel erfgoed open benaderd.

De ratificatie in 2012 van het UNESCO Verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed verplichtte Nederland tot het opstellen van een Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed. De gedachte is dat een plek op die inventaris tradities meer zichtbaarheid geeft en de dragers ervan meer waardering en respect, wat gemeenschappen zou helpen hun traditie levend te houden. Op de website over de Nationale Inventaris (www.immaterieelerfgoed.nl) valt over de functie ervan tevens het volgende te lezen.

Immaterieel erfgoed versterkt het gevoel van identiteit en continuïteit van gemeenschappen, groepen en individuen en bevordert het respect voor culturele diversiteit en menselijke creativiteit.

Gezien de scherpste van het debat over Zwarte Piet, mede aangewakkerd door het (onterechte) beeld dat de Verenigde Naties op eigen initiatief Nederland de maat kwam nemen, met ruim een miljoen Nederlanders die op internet de ‘pietitie’ voor Zwarte Piet

steunden, lijkt het vooralsnog de vraag of niet meer de gevoeligheid voor de eigen identiteit dan het respect voor culturele diversiteit bevorderd is. Anderzijds is bij bedrijven, lokale overheden en Sinterklaasverenigingen de sensitiviteit voor dit onderwerp gegroeid.

Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed heeft de coördinatie van het opstellen van de inventaris op zich genomen. In het UNESCO-verdrag is een centrale rol toebedeeld aan de mensen die een traditie dragen, vanuit de gedachte dat zij het zijn die een traditie levensvatbaar houden en doorgeven aan volgende generaties. In Nederland is dat vorm gegeven door een gemeenschap achter een traditie in staat te stellen hun traditie voor plaatsing op de Nationale Inventaris voor te dragen, mits voorzien van een erfgoedzorgplan voor borging en ontwikkeling. Dat laatste is nader omschreven als levensvatbaar houden, als werken aan een duurzame toekomst voor een in de maatschappij breed gedragen traditie. Plaatsing op de inventaris betekent niet dat een traditie moet blijven zoals zij is. Per januari 2015 zijn 55 tradities op het Nationaal Inventaris geplaatst.¹⁹ Die tradities omspannen een breed spectrum aan activiteiten, van evenementen tot culinaire tradities en van feesten en vieringen tot ambachten en beroepen en zelfs tot diverse kunstvormen. Concreet varieert het van de Acht van Chaam (wielerwedstrijd) tot beiaardcultuur, van Allerzielen tot bloemencorso, van vruchten wecken tot woonwagencultuur, van Staphorster stipwerk, plateelschilderen en papierknipkunst tot kortebaandraverij en klompenmaken. Ook het Sinterklaasfeest is onlangs op de inventaris geplaatst. Met angisa binden en koto maken (elementen van traditionele Surinaamse dracht), Chanouka (een joods religieus feest) en hennakunst (uit mediterrane en oostelijke landen) zijn ook van oorsprong niet-westerse tradities op de inventaris vertegenwoordigd.²⁰

Eenzijds heeft deze inventaris een bottom-up-karakter. Er is geen centrale instantie, laat staan de Nederlandse regering of UNESCO, die voordrachten voor de inventaris doet. Anderzijds kan alleen een gemeenschap (en dus niet een individu) een traditie voor plaatsing op de inventaris voordragen. Deze gemeenschap moet bovendien komen met een plan voor borging en ontwikkeling van de voorgedragen traditie. Dit alles veronderstelt dus wel een zekere mate van institutionalisering.

Centrale vraag in dit rapport

Centraal in dit rapport staat de vraag welke plaats erfgoed in het leven van mensen inneemt. Concreet gaat het dan om de volgende vragen: hoeveel mensen zijn in welke mate in erfgoed geïnteresseerd, hoe vaak bezichtigen ze erfgoed, hoe vaak informeren ze zich erover via welke media, en hoeveel zijn zelf actief met erfgoedbeoefening in de weer (bv. door de familiestamboom of de regionale geschiedenis uit te pluizen of als vrijwillige molenaar)? Vanwege het bottom-up-perspectief gaat dit rapport niet over de externe effecten van erfgoed in sociaal of economisch opzicht, noch om de mate waarin erfgoed de ruimtelijke kwaliteit of het sociaal klimaat bevordert. Het gaat evenmin om de erfgoedinfrastructuur in de vorm van aantallen objecten of instellingen, of om ontwikkelingen in de manier waarop erfgoedinstellingen zichzelf en de door hen beheerde objecten presenteren (al volgen bij wijze van context wel enige gegevens over aantallen objecten en instellingen). Beleid is niet het vertrekpunt en er is geen beschrijving van beleid in dit rapport

opgenomen. Dat is gedaan om het bottom-up-perspectief de ruimte te geven. Niettemin is de blik op de rol van erfgoed in het leven van mensen en op de zachte kant van de infrastructuur rond erfgoed wel informatief voor beleidsmakers, zowel bij overheden als in het erfgoedveld.

De erfgoedbeoefening van de bevolking was niet eerder op basis van bevolkingsonderzoek in kaart gebracht. In vroeger scp-onderzoek was daar uiteraard wel aandacht voor (De Haan 1997; Huysmans en De Haan 2007; Van den Broek 2011), maar dan alleen langs de band van gegevens van historische verenigingen of heemkundekringen, niet langs de band van directe bevraging van de bevolking. In onderzoek naar de interesse voor kunst is het wel gebruik de twee kanten van de zaak – bezoek en beoefening – te bezien. Mensen kunnen een kunstvorm bezoeken door naar een concert te gaan en beoefenen door zelf een instrument te bespelen, ze kunnen naar een expositie gaan of zelf beitel of penseel ter hand nemen. Op soortgelijke wijze kan men ook bij erfgoed onderscheid maken tussen bezoek en beoefening. Mensen kunnen historische plekken of objecten bekijken, maar ook zelf in de geschiedenis van de eigen familie, een historische figuur of de eigen woonplaats duiken. Welk deel van de bevolking op het vlak van erfgoedbeoefening actief is, en in hoeverre dat tot een specifiek deel van de bevolking beperkt is of juist breed gedeeld, was tot voor kort een blinde vlek. Nu is dat in kaart gebracht. Daardoor is tevens aan te geven hoe de volumes aan kunstbeoefening en erfgoedbeoefening zich tot elkaar verhouden. Mensen naar hun erfgoedbeoefening vragen, gaf tevens de mogelijkheid enkele vragen te stellen over de invulling of vormgeving van hun erfgoedbeoefening. Heeft men een cursus gevolgd? Is men ergens bij aangesloten? Presenteert men de uitkomsten van de eigen erfgoedbeoefening aan anderen? Het antwoord op dergelijke vragen volgt in hoofdstuk 4. Nieuw hier is ook het startpunt van erfgoedbelangstelling in plaats van erfgoedbezoek. Uit onderzoek naar de belangstelling voor kunst (bv. Van den Broek 2013) is bekend dat lang niet alle geïnteresseerden in een kunstvorm daar ook uitingen van bezoeken. Dat kan zijn omdat het onder druk van andere liefhebberijen en verplichtingen niet van kwam, of omdat men liever thuis of onderweg naar muziek luistert dan in een concertzaal. Bezoek is een relevant gegeven, ook voor instellingen, maar alleen op bezoek letten zou een onderschatting van de totale belangstelling betekenen. Bijkomend voordeel van een peiling van interesse is dat het zicht kan geven op de grootte van het potentiële niet-bereikte publiek van mensen die wel geïnteresseerd zijn maar (nog) geen bezoek brachten. Een bredere blik op de omvang van erfgoedbelangstelling is ook verkregen door het mediagebruik erbij te betrekken. Opnieuw refererend aan onderzoek naar belangstelling voor kunst: bekend is dat veel meer mensen kunst via de media ‘consumeren’ dan via fysiek bezoek. Gegevens over het bereik van erfgoed via de media, uiteraard inclusief het internet, zijn derhalve onmisbaar voor een compleet beeld van de belangstelling voor erfgoed (Huysmans en De Haan 2009). In hoofdstuk 3 zijn erfgoedinteresse, erfgoedmediagebruik en erfgoedbezoek aan de orde. Ter introductie wordt in hoofdstuk 2 een beeld van de erfgoedinfrastructuur geschetst.

Deze indeling van de materie in hoofdstukken over belangstelling en beoefening volgt de indeling in receptieve en actieve cultuurparticipatie. Daarbij is aan te tekenen dat die twee-

deling ambigue is. Een warme belangstelling voor erfgoed, waarbij iemand zich gedegen informeert en veel erfgoed bezichtigt, is allerm minst een passieve zaak, zoals de tegenstelling receptief-actief lijkt te impliceren. Omgekeerd veronderstelt beoefening belangstelling en vergt beoefening dat men informatie tot zich neemt. Toch is het onderscheid gehanteerd, om het verschil aan te geven tussen erfgoed tot zich nemen en actief met erfgoed bezig zijn, tussen erfgoedbezoek en erfgoedbeoefening. Dat laatste omvat onderzoek als ook, in het geval van ambachten en tradities, reproductie. Vrijwilligerswerk voor erfgoedorganisaties (zoals musea, stichtingen of verenigingen) valt buiten deze tweedeling. Uiteraard is vrijwilligerswerk een activiteit en spruit die voort uit betrokkenheid. Maar vrijwilligerswerk betreft het (helpen) faciliteren van bezoek of beoefening, niet die activiteiten zelf.²¹ Als steun is het op te vatten als een derde vorm van participatie, naast bezoek en beoefening (Van den Broek 2014). Juist omdat die steun voor veel erfgoedactiviteiten onontbeerlijk is, komt hierna ook vrijwilligerswerk ter sprake.²²

Kader 1.1 Terminologie: over amateurs, vrijwilligers en beoefenaars

Het is gangbaar om de beoefening van een kunstvorm in de vrije tijd als hobby, vaak zelfs uit passie, aan te duiden met de term amateurkunst. Voor sport geldt hetzelfde. Wie uit liefhebberij wel eens een gitaar of penseel oppakt, heeft in de regel met de term amateur geen probleem, zo bleek uit onderzoek (Deekman 2010). Blijkbaar vat men de term amateur vooral op in de oorspronkelijke betekenis van liefhebber ('amator'). In zover de term amateurkunst vraagt tekens oproept, betreft dat de afgrenzing tussen professional en amateur. Het is niet evident wat de professional van de amateur onderscheidt: opleiding, beroepspraktijk of artistieke kwaliteit? Desondanks is de term amateurkunst zonder probleem van toepassing op degenen die in hun vrije tijd als liefhebber een kunstvorm beoefenen.

Bij erfgoed ligt het, in enkele erfgoeddisciplines althans, anders en herkent men zich niet in de term amateur. Wie in de vrije tijd een molen laat draaien ziet zichzelf als vrijwilliger, meer specifiek als vrijwillige molenaar. Men moet immers aan opleidingseisen voldoen en draagt ook buiten de uren dat de molen daadwerkelijk draait de verantwoordelijkheid voor die molen, bijvoorbeeld dat die bij sterke wind van de wind staat. Leden van archeologische werkgemeenschappen werken met dezelfde apparatuur en volgens dezelfde procedures als professionele archeologen, en herkennen zich daarom ook niet altijd in de term amateur. De Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland afficheert zich als 'Vereniging van Vrijwilligers in de Archeologie'. Amateurkunstenaars kunnen de kunst geen blijvende schade toebrengen, terwijl het erfgoed wel ernstig beschadigd kan worden. Slecht gitaar spelen of schilderen is mogelijk geen plezier voor oor of oog, maar verder onschadelijk. Onoordeelkundige omgang met een molen of archeologische vindplaats kan echter wel schade aanrichten. Die activiteiten zijn daarom met regels ter bescherming van het erfgoed omgeven. Hier ligt een parallel met natuur, waar ook enige spanning bestaat tussen de individuele inbreng versus de beoogde bescherming. Daar staan degenen die de handen uit de mouwen steken niet als amateurs maar als vrijwilligers te boek (Steenbergen en Van den Broek 2014). De verschillen tussen kunst en erfgoed zijn trouwens niet bij alle erfgoeddisciplines even groot. De liefhebber die zich in de vrije tijd op de lokale geschiedenis richt onderscheidt zich minder van de liefhebber die gitaar of penseel ter hand neemt. Ook brengt ondeskundigheid het erfgoed dan geen schade toe (behalve dat een foutieve interpretatie anderen op het verkeerde been zou kunnen zetten).

Terminologisch problematisch is dat de term vrijwilliger veelal voorbehouden is aan bestuurlijke of uitvoerende taken ten behoeve van instellingen, verenigingen of evenementen. Vanuit dat perspectief is het verwarrend de term vrijwilligers ook op molenaars toe te passen. Vrijwilligers zijn dan veeleer degenen die in het stichtingsbestuur zitten of die onderhoud helpen plegen, niet degenen die de molen laten draaien. Het spraakgebruik uit de werelden van kunst en sport vasthoudend, zou op de molenaar het woord amateur van toepassing zijn. Maar de term erfgoedamateurs sluit als gezegd niet aan bij hoe men het in (delen van) de erfgoedwereld beleeft.

In dit rapport is voor de volgende oplossing en afbakening gekozen: de term vrijwilliger heeft hier de gangbare betekenis van vrijwillige ondersteuning en wie in de vrije tijd inhoudelijk met erfgoed in de weer is, staat hier als erfgoedbeoefenaar te boek. Dit op de molenwereld toepassend zijn de bestuurders van een stichting die een molen beheert en degenen die zich inzetten voor fondsenwerving voor of onderhoud aan die molen als vrijwilligers geboekstaafd, en degenen die de molen laten draaien als erfgoedbeoefenaars.

Bij Erfgoedhuis Zuid-Holland²³ zijn ongeveer 300 erfgoedinstellingen bekend. Onder die instellingen is per enquête gevraagd naar aantallen vrijwilligers. Een op de drie organisaties heeft deze enquête ingevuld. Samen hebben deze organisaties 4337 vrijwilligers. Als deze gegevens representatief zijn, zou dit voor alle (bekende) erfgoedinstellingen in die provincie neerkomen op een totaal van ongeveer 13.000 vrijwilligers.²⁴ Aangezien ongeveer een vijfde van de Nederlandse bevolking in Zuid-Holland woont, zou dit te extrapoleren zijn tot een totaal aantal erfgoedvrijwilligers in Nederland van 65.000. Afgaand op eerder bevolkingsonderzoek waren er in 2003 circa 1 miljoen mensen lid van een erfgoedorganisatie en circa 160.000 mensen actief als erfgoedvrijwilliger (Huysmans en De Haan 2007: 173). Gegevens uit de Vrijetijdsomnibus 2012 (zie hierna) extrapolierend, rapporteerden in dat jaar ruim 200.000 mensen vrijwilligerswerk te hebben verricht voor ‘erfgoed en oude kunst’, waarbij aangetekend moet worden dat in die bondige formulering mogelijk niet iedereen zich herkende die zich inspande voor het behoud van oude ambachten, auto’s of fruitrassen en dat zij aan relatief veel vrijwilligers rond kunst appelleerde. Een verkenning in Zuid-Holland bracht aan het licht dat het veelal om oudere mannen gaat, voor driekwart ouder dan 60 jaar en met een gemiddelde leeftijd van 64 jaar (Van der Heide et al. 2010). Net als bij kunst is ook bij erfgoed aan de orde dat men het deels niet uit liefhebberij maar beroepsmatig beoefent. Naast vrijwilligers en beoefenaars houden ook betaalde krachten zich met behoud en presentatie van het erfgoed bezig, als restaurateur of werkzaam bij archieven, musea en archeologische opgravingsbedrijven, of bij ondersteunende instellingen als de Nederlandse Museumvereniging (NMV), de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed (VIE). Ook kan men als ondernemer ambachten uitoefenen, bijvoorbeeld als bakker, slager, kaasmaker of hoefsmid. De bekommernis om tradities komt niet alleen uit liefhebberij voort, zij kan ‘om den brode’ zijn of zakelijke motieven hebben. Zo wordt menig Sinterklaasintocht door of in samenwerking met lokale ondernemersverenigingen georganiseerd.

Bronnen

Dit rapport berust op drie typen informatie: bevolkingsonderzoek, bestaande (register)-gegevens en lokale oriëntatie in een ‘middle town’, een doorsnee gemeente.

De informatie over de plaats die erfgoed in het leven van mensen inneemt, is afkomstig uit bevolkingsonderzoek van het scp in samenwerking met het CBS onder de titel Vrijtijdsomnibus (vto). Die informatie werd in de winter van 2012/2013 ingewonnen met een terugkijkperiode van twaalf maanden, zodat de gegevens grofweg op het jaar 2012 betrekking hebben, vandaar dat ernaar verwezen wordt als vto2012. Gevraagd is naar erfgoedinteresse, erfgoedbezoek, erfgoed via de media en naar erfgoedbeoefening. Het zwaartepunt lag op de twee nieuwe invalshoeken om belangstelling en beoefening in kaart te brengen. De vragenlijst is opgesteld na gesprekken met het erfgoedveld. Beperkingen van de ruimte binnen de enquête noopten daarbij helaas tot scherpe keuzes. Aselect gekozen respondenten kregen per brief een uitnodiging om via het internet een enquête in te vullen. Wie niet per internet reageerde werd thuis benaderd voor een mondeling interview, waarbij de enquêteur de vragen van een beeldscherm voorlas. De vto-enquête gaat over cultuur en sport. De helft van de respondenten kreeg eerst de vragen over sport, de andere helft eerst die over cultuur. Ruim 3100 respondenten vulden de gehele vragenlijst in (de respons was 59%).

Om die informatie context te geven, zijn bestaande gegevens over de erfgoedinfrastructuur bijeengebracht, zoals aantallen monumenten, bezoekcijfers van instellingen, maar ook aantallen historische verenigingen en hun ledentallen. Het woord ‘aanbod’ lijkt hier voor de hand te liggen, maar is dat bij nader inzien niet. Een deel van dat aanbod zou er namelijk niet zijn zonder inzet (zoals vrijwilligerswerk bij musea en historische verenigingen) en betrokkenheid (zoals lidmaatschap van vriendenverenigingen of archeologische werkgroepen) vanuit de bevolking. Aanbod suggereert te veel dat het om iets zou gaan dat er zonder die inzet ook wel zou zijn. De erfgoedinfrastructuur bestaat, net als die bij sport en bij kunsten, juist voor een deel dankzij die inzet. Dat deel wordt dus niet zozeer aangeboden als wel zelf gecreëerd of gefaciliteerd. Vandaar de neutralere term infrastructuur. Ten derde is in de gemeente Alphen aan den Rijn de sociale erfgoedinfrastructuur in kaart gebracht. Die gemeente is gekozen omdat het scp daar eerder een soortgelijke verkenning naar de amateurkunstinfrastructuur ondernam (Van den Berg 2010). Dit voor erfgoed opnieuw in Alphen aan den Rijn te doen geeft enige mogelijkheid tot vergelijking, hoewel er vijf jaar tussen beide observatieperiodes ligt, waarin een gemeentelijke herindeling Alphen verder deed groeien. Die gemeente omvat ook de dorpen Aarlanderveen, Benthuizen, Boskoop, Hazerswoude, Koudekerk en Zwammerdam. De navolgende hoofdstukken bevatten steeds informatie over zowel de nationale situatie als de situatie in de gemeente Alphen aan den Rijn.

Kader 1.2

Destijds berustte de keus voor Alphen aan den Rijn grotendeels op pragmatische overwegingen: er werd gezocht naar een ‘middletown’ – een stad die model staat voor andere steden – in de buurt van de steden waar de bij het onderzoek betrokken instituten gevestigd waren. Uiteraard is toen nagegaan of Alphen aan den Rijn niet een heel afwijkende gemeente was (Van den Broek en Van den Berg 2010: 22-25). Op basis van gegevens uit de Atlas voor Gemeenten (Marlet en Van Woerkens 2007) bleek dit niet het geval, al is geen enkele gemeente op alle fronten gemiddeld. Vermeldenswaard is dat Alphen aan den Rijn geen instelling voor hoger onderwijs kent, maar er wonen wel studenten die in omliggende gemeenten als Gouda, Leiden, Utrecht en Amsterdam hun opleiding volgen. Het gezaghebbend model ter ijkning van het lokale cultureel voorzieningenniveau – het zogenaamde ringenmodel van Wijn (Wijn 2003) – hanterend, bleek dat het niveau in Alphen aan den Rijn zelfs aan de hoge kant is. Dat laatste is meer te danken aan het aantal kunstvoorzieningen (theaters, filmhuis, muziekschool, centrum voor de kunsten) dan aan het aantal erfgoedvoorzieningen. Dat roept de vraag op of de erfgoedbelangstelling in Alphen dan niet lager ligt dan in gemeenten met gelijke grootte maar met meer erfgoed. Nabijgelegen steden als Gouda en Leiden kunnen op historische binnensteden en meer musea bogen. Voor zover mensen zich dat in hun directe woonomgeving wensen, staat Alphen aan den Rijn als vestigingsplaats niet op voorsprong. Anderzijds ligt die gemeente aan de historische Oude Rijn, in vroeger jaren de grens (limes) van het Romeinse Rijk (de naam Alphen zou een verbastering zijn van het Romeinse *castellum Albaniana* ofwel nederzetting aan het witte water), midden in ‘typisch Hollands’ cultuurlandschap, met daarin juist weer bovengemiddeld veel (monumentale) molens. Als gevolg van gemeentelijke herindelingen zijn in de loop der tijd steeds meer omliggende dorpen tot de gemeente Alphen aan den Rijn gaan behoren (in 1918 Aarlanderveen, in 1964 Zwammerdam en in 2014 Boskoop, Benthuizen, Hazerswoude en Koudekerk aan den Rijn). In die dorpen lijkt dat aanleiding te zijn tot een grotere gerichtheid op het eigene, waaronder het eigen erfgoed. Een ‘hard’ antwoord op de vraag of de erfgoedbelangstelling in de gemeente Alphen aan den Rijn beneden NAP ligt, is uiteindelijk niet te geven. De recente gemeentelijke herindeling betekent overigens dat de vergelijking met het eerdere onderzoek naar amateurkunst deels mank gaat: de gemeente Alphen aan den Rijn telt nu meer dorpen en meer inwoners dan vijf jaar geleden (circa 30.000 meer, nu ruim 100.000). Hoe dan ook geeft de informatie uit die gemeente over de zachte kant van de erfgoedinfrastructuur een indruk en een voorbeeld van de lokale inbedding van erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening.

Erfgoed en kunst

Tot slot bevat dit rapport enige vergelijkingen tussen de belangstelling van de bevolking voor erfgoed en die voor kunst. De afbakening van erfgoed en kunsten is echter ambigue. Klassiekers uit de werelden van muziek, toneel, literatuur, schilderkunst en beeldhouwkunst behoren zonder twijfel tot het culturele erfgoed. De discussie over rockmuziek als erfgoed is reeds geopend (Van der Hoeven 2014). Toch geldt in SCP-onderzoek naar cultuurparticipatie het bijwonen van podiumuitvoeringen, het bezichtigen van exposities van schilderijen en beeldhouwwerken en het lezen van literaire meesterwerken als kunstparticipatie, niet als erfgoedparticipatie.

Het UNESCO-verdrag over immaterieel erfgoed rekent ook sommige uitvoerende kunst (‘performance arts’) tot het immaterieel erfgoed. De Nationale Inventaris kent dan ook

enkele zaken op het grensvlak van erfgoed en kunst: beiaardcultuur, bovenstemzingen, circuscultuur, hennakunst, midwinterhoornblazen en papierknipkunst). In de traditie van SCP-onderzoek naar cultuurparticipatie behoren kunsten niet tot het domein van het erfgoed. Dit rapport staat in die SCP-traditie. Mocht nog niet duidelijk zijn wat hier wel tot erfgoed is gerekend, dan wordt dat in het volgende hoofdstuk wel duidelijk.

Noten

- 1 In het begin van het traject is met diverse personen uit het erfgoedveld overlegd over de in de enquête te stellen vragen. Aan het eind van het traject is met diverse personen het manuscript doorgesproken. De auteurs konden daarbij vele suggesties oogsten. Onze dank gaat uit naar: Wim Hupperetz (Allard Pierson Museum), Paul Noppers (Erfgoedinspectie), Riet de Leeuw, Robert Oosterhuis, Jerker Spits en Robert Verhoogt (ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap), Anne van Velden (Nederlandse Museumvereniging), Klazien Brummel en Lotte van Ravenhorst (Raad voor Cultuur), Frank Altenburg, Maartje de Boer en Dirk Houtgraaf (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), Albert van der Zeijden (Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed), Alice Duiven en Edith den Hartigh (Stichting Open Monumentendag) en Lydia Jongmans (Vereniging Nederlandse Gemeenten). *Last but not least* dank aan degenen die ons telefonisch te woord stonden voor informatie over erfgoed(organisaties) in Nederland en aan onze gesprekspartners ‘in het veld’ in de gemeente Alpen aan den Rijn.
- 2 De monumentenwet omschrijft monumenten in artikel 1.b.1 als ‘vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde.’
- 3 Een film op YouTube met Mussert en die muur (http://www.youtube.com/watch?v=ZYC_uwzpq8A) lokte inderdaad enige adhesiebetuigingen uit. Op betreffend filmpje is erfgoed royaal vertegenwoordigd in de vorm van klederdracht van een deel van het toegestroomde publiek.
- 4 <http://www.kampwesterbork.nl/nl/geschiedenis/vluchtelingenkamp/voorgeschiedenis/index.html#/index> en <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/27790/wist-wilhelmina-van-de-jodenvervolgving.html>
- 5 <http://entoen.nu/>
- 6 <http://www.regiocanons.nl/>
- 7 <http://www.historischbarendrecht.nl>
- 8 Hoewel dit onderscheid in het geval van de Muur van Mussert moeilijk te maken is, omdat erfgoed en geschiedenis daar heel sterk samenvallen.
- 9 http://www.volkscultuur.nl/definities_24.html
- 10 <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/erfgoed>
- 11 <http://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2014D46468&did=2014D46468>
- 12 Zie <http://www.cultureelerfgoed.nl/dossiers/internationaal-beleid/internationale-verdragen> voor een overzicht van internationale verdragen over het cultureel erfgoed.
- 13 http://www.wetten.overheid.nl/BWBR0004471/geldigheidsdatum_27-01-2015
- 14 <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/monumenten-en-erfgoed-archeologie/vraag-en-antwoord/wat-is-een-monument-en-welke-typen-monumenten-zijn-er.html>
- 15 De Zwitsers zien hun democratisch stelsel als een vorm van cultureel erfgoed, zie: http://www.cultuurparticipatie.nl/reports/volkscultuur_in_europa.pdf, p. 14
- 16 <http://www.dwingelseigen.nl/dwingeloo.htm>
- 17 In de jaren 2005-2011, nog uitgegeven door het toenmalige Nederlands Centrum voor Volkscultuur (nu opgegaan in het VIE, het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel erfgoed), heette het blad *Levend Erfgoed*.
- 18 http://www.volkscultuur.nl/definities_24.html

- 19 <http://www.immaterieelerfgoed.nl>
- 20 Het behoeft geen betoog dat de plaatsing van het Sinterklaasfeest op het Nationaal Inventaris met enige voorzichtigheid omgeven was. De vIE-directeur benadrukte dat het geen waardeoordeel inhoudt, maar dat is getoetst of de traditie kan bogen op enige geschiedenis en op een gemeenschap die wil werken aan de toekomst ervan. De voorzitter van het Sint & Pietengilde toonde zich bewust van de discussie en zei dat zijn gilde: 'In een sfeer van dialoog en met respect voor uiteenlopende standpunten wil [...] bouwen aan een toekomst voor de traditie, waarin alle Nederlanders zich kunnen vinden.' (<http://www.immaterieelerfgoed.nl/news/details/53#sthash.uEhcfFAi.dpuf>).
- 21 Het is beter de begrippen te scheiden dan ze over één kam te scheren (zie bv. De Wit 2015).
- 22 Zie Van der Heide et al. 2010 voor een schets van de taken, motivaties en wensen van erfgoedvrijwilligers in de provincie Zuid-Holland, alsook voor suggesties aan het adres van de tweedelijns ondersteuningsinstelling Erfgoedhuis Zuid-Holland.
- 23 De tien provinciale 'erfgoedhuizen' in ons land ondersteunen beheerders en gebruikers van erfgoed. Zo publiceren ze over erfgoed in hun provincie, beheren ze websites en databanken en verzorgen ze erfgoededucatie (<http://www.openerfgoed.nl/index.php?14>).
- 24 Met dank aan mevrouw Tegelaers van het Erfgoedhuis Zuid-Holland voor het beschikbaar stellen van deze gegevens.

2 Sociale erfgoedinfrastructuur

Erfgoedbelangstelling kan niet bestaan zonder de aanwezigheid van erfgoed en de organisaties eromheen. Daarom volgt in dit hoofdstuk een beschrijving van de erfgoedinfrastructuur. Eerst komt materieel erfgoed ter sprake, dan immaterieel erfgoed. Gegeven de focus op de belangstelling voor erfgoed gaat het hier vooral om de sociale inbedding ervan, meer om de aantallen vrijwilligers of vrienden(verenigingen) dan om het erfgoed zelf. De erfgoedbelangstelling van de bevolking staat voorop, niet de erfgoedinstuties. Door de zoektocht vanuit een museum te beginnen, bijvoorbeeld, zou men wel de vrijwilligers en eventuele vriendenkring(en) rond dat museum op het spoor komen, maar mogelijk niet de lokale heemkundekring, geschiedkundige vereniging of archeologische werkgemeenschap en al zeker niet de individuele geïnteresseerde.

De sociale kant van de erfgoedinfrastructuur zegt iets over zowel de mogelijkheden die geïnteresseerden ter beschikking staan om met erfgoed bezig te zijn als over het aantal mensen dat zich hiermee bezighoudt. Het is tevens indicatief voor zelf gecreëerde mogelijkheden tot erfgoedactiviteiten die er anders niet geweest waren. De erfgoedinfrastructuur zal geschetst worden op basis van bestaande (register)gegevens over onder andere aantallen instellingen, vrijwilligers, vriendenverenigingen en heemkundekringen, zowel nationaal als lokaal in de gemeente Alphen aan den Rijn. Dit is niet zo eenvoudig als het lijkt. Nationaal zijn de gegevens niet compleet. Voor een deel spelen er definitiekwesties, bijvoorbeeld rond ogenschijnlijk eenduidige begrippen als museum en archief. Het zijn geen beschermde titels. Het staat iedereen met een verzameling koekblikken of geëmailleerde bierreclames vrij om de eigen collectie als museum of archief te bestempelen. In het verlengde daarvan kan iemand naar eigen beleving vrijwilliger in of beheerder van een museum zijn, terwijl dat 'museum' niet voorkomt in officiële tellingen zoals die van de Nederlandse Museumvereniging (NMV) of het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), twee tellingen die overigens op verschillende definities gebaseerd zijn. Later komt in dit verband bijvoorbeeld het Grootmoederstijdmuseum in Alphen aan den Rijn ter sprake. Bij immaterieel erfgoed is volop de discussie gaande over wat daar nu wel en niet toe te rekenen (zie hoofdstuk 1).

Uiteraard is de digitalisering niet aan het erfgoed voorbijgegaan. Veel organisaties en instellingen presenteren zich ook digitaal, waardoor naast fysiek ook virtueel bezoek bestaat. Tevens ontstaan er bottom-up digitale kringen van erfgoedliefhebbers, in de vorm van community's of Facebook-groepen. Ook op algemene sites als Wikipedia is het nodige over erfgoed te lezen. Deze digitale wereld komt maar gedeeltelijk in dit hoofdstuk aan bod en zal meer aandacht krijgen in de volgende twee hoofdstukken. Overigens heeft het digitale tijdperk niet alleen tot digitalisering van het erfgoed geleid, maar ook tot het ontstaan van digitaal erfgoed.

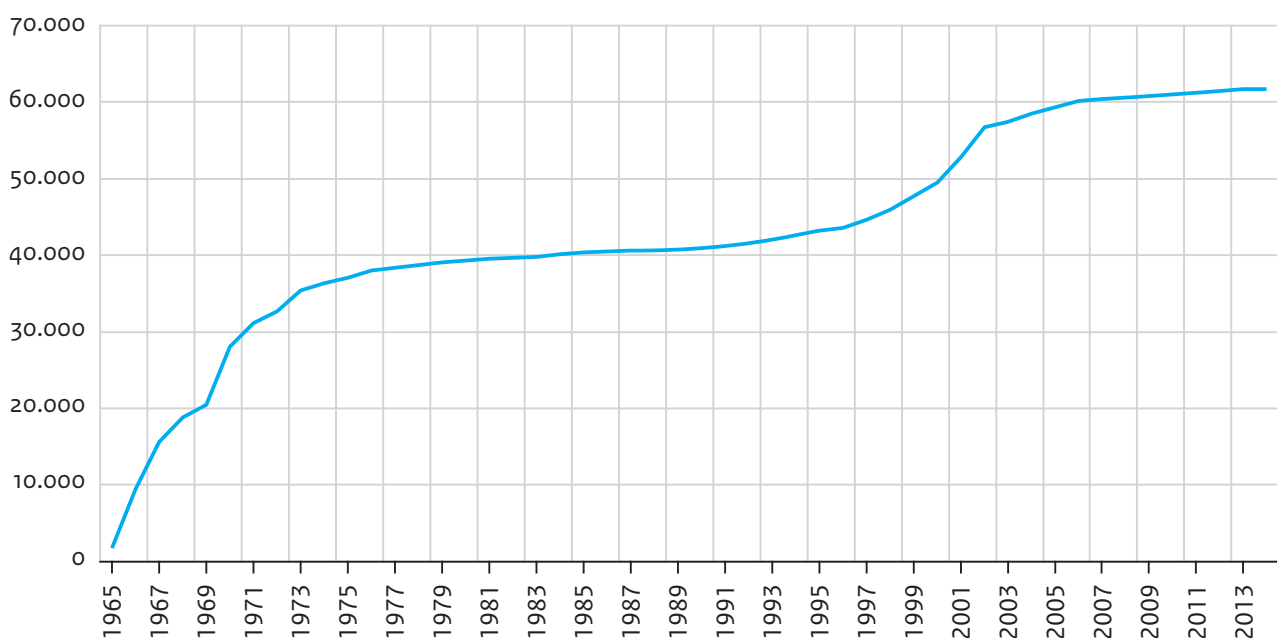
2.1 Materieel erfgoed

Monumenten

Rijksmonumenten zijn wettelijk beschermd. Wijzigen, verstoren of slopen zonder vergunning is niet toegestaan en strafbaar. Twee derde van alle rijksmonumenten zijn woonhuizen, door bewoners dikwijls met trots bewoond (Brunt en Donkers 2001). Eigenaren van deze huizen worden geacht zorg te dragen voor het monument en mogen het zonder toestemming niet verbouwen (ou 2014). Zij kunnen de kosten voor onderhoud van het pand bij de inkomensbelasting als aftrekpost opgeven. In 2014 waren er in Nederland 61.678 rijksmonumenten (figuur 2.1), waarvan 168 in de gemeente Alphen aan den Rijn, vooral huizen, boerderijen en molens.¹ Daarmee telt Alphen relatief weinig rijksmonumenten: de gemeente herbergt 0,6% van de Nederlandse bevolking maar slechts 0,3% van alle rijksmonumenten. Ook het aantal gemeentelijke monumenten (gebouwen met een lokaal of regionaal belang) is relatief laag. Volgens de erfgoedinspectie waren er eind 2014 naar schatting (minstens) 54.812 gemeentelijke monumenten.² Daarvan liggen er 95 in de gemeente Alphen aan den Rijn,³ minder dan 0,2% van het totaal aantal gemeentemonumenten.⁴

Figuur 2.1

Rijksmonumenten in Nederland, 1965-2014 (in aantallen)

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De erfgoedvereniging Heemschut is de grootste en een van de oudste particuliere organisaties die opkomt voor behoud en bescherming van monumenten. De vereniging bezit zelf geen erfgoed,⁵ maar zet zich landelijk en lokaal in voor bedreigde monumenten en ondersteunt erfgoedvrijwilligers. Een voorbeeld van een landelijk opererende vereniging die wel monumentale gebouwen in haar bezit heeft is Vereniging Hendrick de Keyser. In 2009

bezat de vereniging 320 panden in 78 plaatsen in Nederland (RCE 2009: 188), inmiddels zijn dit 400 panden in 101 plaatsen.⁶ Op regionaal niveau zijn organisaties als de Stichting Oude Groninger Kerken actief. Deze stichting bezat in 2009 61 kerken (RCE 2009: 188) en beheert inmiddels 78 kerken, 2 synagogen, 7 losstaande torens, 5 pastorieën en 48 historische kerkhoven en terreinen.⁷ Ten slotte zijn er tal van verenigingen en stichtingen die zich, vaak met ‘vrienden van’, inzetten voor het behoud van een specifiek historisch object, (bv. een kerk, kasteel of molen) door geld te doneren of als vrijwilliger mee te helpen met het in bedrijf houden of onderhouden van het pand. Meer recent wordt ook crowdfunding ingezet voor het behoud van materieel en immaterieel erfgoed. Tabel 2.1 bevat ter illustratie een aantal voorbeelden. Volgens de erfgoedmonitor is in 2013 in totaal voor iets meer dan een half miljoen euro opgehaald door middel van crowdfunding voor roerend erfgoed.⁸

Alvorens in te gaan op enkele specifieke vormen van materieel erfgoed (molens, kerken, enz.) en de mate waarin en de wijze waarop Nederlanders zich daarvoor inzetten, volgt eerst kort een algemeen beeld op basis van (een deel van)⁹ de veertig monumentenorganisaties die sinds 2009 zijn verenigd in de Federatie Instandhouding Monumenten (FIM). Met behulp van de ledengids (2012) van deze federatie, jaarverslagen en telefonische interviews zijn voor ongeveer de helft van die organisaties het aantal leden en vrijwilligers alsook de trends daarin achterhaald (tabel 2.2). De meeste verenigingen hebben een paar duizend leden en enkele tientallen of honderden vrijwilligers. Vooral de provinciale landschappen hebben veel leden of donateurs met als koploper Het Geldersch Landschap en Kasteelen met 42.000 donateurs en ongeveer 700 vrijwilligers. Maar de meeste organisaties zijn aanzienlijk kleiner. Staatsbosbeheer beschikt bijvoorbeeld over enkele tientallen vrijwilligers die zich specifiek met het onderhoud van en vertellen over monumenten bezighouden.

Natuurmonumenten is van genoemde organisaties veruit de grootste. Hoewel vooral gericht op natuur (lees: landschap, want het vrijwel volledig in cultuur gebrachte Nederland kent eigenlijk geen natuur meer, zie Steenbekkers en Van den Broek 2014), is Natuurmonumenten met de vele gebouwde monumenten die ze beheert een grote speler in het erfgoed. Rond die monumenten zijn 600 vrijwilligers actief. Ter vergelijking: voor de Open Monumentendag zetten ongeveer 18.000 vrijwilligers zich jaarlijks in.¹⁰

Tabel 2.1

Crowdfunding ten behoeve van cultureel erfgoed, 2011-2012

instelling	doel crowdfunding	periode	benodigde bedrag (€)	ppgehaald bedrag (€)
Museum Boerhaave	reddingsactie voor het voortbestaan van het museum	september 2011 – december 2011	400.000	1.000.000
Museum Boijmans Van Beuningen	tentoonstelling <i>De weg naar Van Eyck</i>	november 2011 – januari 2012	1.300.000	500.000
Museum Meermannno	actie 'Boek zoekt vrouw': een particulier, instelling of bedrijf adopteert voor minimaal 50 euro een boek uit de collectie van het museum	2011 – loopt nog	17,5% (vanaf 2013 25%) eigen inkomstennorm	400.000 (2011-2012)
Stichting Het Zuid-Hollands Landschap	herstel van historisch landgoed Leeuwenhorst in Noordwijkerhout	mei-oktober 2012	66.000	60.000
Het Schooltje van Dik Trom in Etersheim	restauratie en herbestemming tot Dik Trom Museum	november 2011 – juni 2012	60.000	60.000
Amsterdam Museum	Restauratiewerkzaamheden van <i>De intocht van Napoleon (1813)</i> van Matthieu van Bree	eind 2011	46.200	51.349
Van Abbemuseum	aankoop <i>Wood Circle</i> van Richard Long	september – oktober 2011	30.000	30.000
Stadsmuseum Tilburg	film over Bertram Polak	februari – april 2012	5.900	5.900

Bron: OU (2014)

De trendgegevens laten zien dat het aantal leden of donateurs van erfgoedorganisaties onder druk staat. Er worden twee redenen genoemd: de economische crisis, waardoor mensen op lidmaatschapsgelden besparen, en de vergrijzing van het ledenbestand. Niet alle erfgoedorganisaties hebben te maken met een dalend ledenaantal. Organisaties die zelf erfgoed bezitten, zoals stichting Alde Fryske Tsjerken of vereniging Hendrick de Keyser, slagen er beter in hun ledenaantal vast te houden of zelfs te vergroten. Het eigen erfgoed kan men inzetten om leden te trekken. De stichting Het Geldersch Landschap en Kasteelen stelt haar donateurs bijvoorbeeld in staat gratis de zeven opengestelde kastelen te bezoeken en dit voordeel is volgens de stichting een van de redenen waarom bij deze erfgoedorganisatie het aantal donateurs is toe- in plaats van afgenomen. Organisaties die zich vooral richten op belangenbehartiging, advisering en onderzoek hebben het echter moeilijk.

Tabel 2.2

Leden en vrijwilligers van monumentenorganisaties, 2012 (in aantallen)^a

naam organisatie	aantal leden of donateurs	aantal vrijwilligers	trend leden ^b	trend vrijwilligers ^b
Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland	1860 (1955)	372	- ^c	-
Cuypergenootschap	350	10	-	
Erfgoedvereniging Heemschut	5500 (6500)	150	-	=
Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond	700 (1000)		-	
Natuurmonumenten	735.000	600	+	+
Nederlandse Kastelenstichting	822		-	
Stadsherstel Amsterdam	2500	50	=	=
Stichting Alde Fryske Tsjerken	3800	250	+	
Stichting Hart voor het Vondelpark		78		
Stichting Het Drents Landschap	15.813 (16.070)	263 (242)	-	+
Stichting het Geldersch Landschap en Kasteelen	42.000	700 ^d	+	
Stichting Het Groninger Landschap	17.000	336 (250)	-	+
Stichting het Utrechts Landschap	20.100 (21.200)	500 (400)	-	+
Stichting Menno van Coehoorn	1085 (1114)		-	
Stichting Monumenten van de Maatschappij van Weldadigheid	246 (252)		-	+
Stichting Oude Gelderse Kerken	900 (1236)		-	
Stichting Oude Groninger Kerken	5911 (6258)	400	-	=
Stichting Twickel		100 (120)		-
Vereniging De Hollandsche Molen	4088 (4104)		-	
Vereniging Hendrick de Keyser	4505 (4121)		+	

a Vermeld staan de laatste aantallen waarover we beschikken (doorgaans zijn dit de aantallen uit 2012). Tussen haakjes staan (indien voorhanden) cijfers uit een eerder jaar.

b Gebaseerd op tijdens telefonisch contact gegeven inschattingen van de instellingen zelf.

c + opgaande trend; - dalende trend; = geen trend.

d Naar schatting 10% van deze vrijwilligers zet zich in voor cultureel erfgoed, bijvoorbeeld als suppoost in een kasteel of als medewerker van een erfgoedwinkel.

Bron: FIM-ledengids 2012, FIM-jaarverslagen, telefonische interviews

De belangstelling om zich als vrijwilliger met erfgoed bezig te houden is vaker stijgend dan dalend. Hier pakt de crisis wellicht positief uit, doordat werkzoekenden en studerende in vrijwilligerswerk een middel zien om werkervaring op te doen. Zo verrichten jongeren als archiefonderzoeker of websitebeheerder vrijwilligerswerk voor de stichting Oude Groninger Kerken. Er kan echter ook sprake zijn van een 'harde-kerneffect': het aantal leden daalt, de meest betrokken leden blijven over en die zullen harder aan de slag moeten, ook als vrijwilliger.

Voor veel erfgoedorganisaties zijn schenkingen en nalatenschappen een belangrijke bron van inkomsten. Daarnaast komt het regelmatig voor dat bedrijven of zelfs gemeenten donateur zijn van een erfgoedorganisatie, bijvoorbeeld door een bank of rozenperk in het Vondelpark te adopteren, of omdat men, zoals bij de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond het geval is, het tijdschrift van de vereniging graag wilt ontvangen.

In 2014 is in opdracht van het Nationaal Restauratiefonds het draagvlak voor monumenten onderzocht (Hamstra 2014).¹¹ Daaruit blijkt het draagvlak voor monumenten aanzienlijk te zijn, althans, zolang men niet zelf aan de kosten van onderhoud hoeft bij te dragen. Ruim 80% van de ondervraagden acht het behoud van monumenten belangrijk (een kleine 40% zelfs zeer belangrijk). Een kleine 90% van de ondervraagden vindt dat monumenten een positieve invloed op de aantrekkingskracht van stad of dorp hebben (50% is het daar 'helemaal mee eens'). Driekwart is ermee akkoord dat overheidsgeld naar het behoud van monumenten gaat (25% 'helemaal eens'). De animo om daar zelf aan bij te dragen is echter aanzienlijk kleiner. Op de vraag: 'Zou u zelf bereid zijn om financieel bij te dragen, als blijkt dat een monument dat voor u belangrijk is anders niet behouden kan blijven?', antwoordt iets meer dan de helft instemmend: 43% met een aarzelend 'ja misschien' en 10% met een ferm 'ja zeker'. Eveneens 10% zou dat zeker niet doen. De ja-zeggers hadden daarbij gemiddeld een bedrag van 25 euro in gedachten.

In Nederland zijn vele honderden particuliere monumentenorganisaties actief, met samen meer dan honderdduizend leden of donateurs, waarvan een klein deel ook als vrijwilliger actief is (Huysmans en De Haan 2007: 168). De grootste, en een van de oudste, particuliere Nederlandse erfgoedvereniging is Heemschut (ca. 6000 leden). Zij zet zich in voor de bescherming van waardevolle gebieden en monumenten en voor het behoud van historische stadskernen. De provincies en de stad Amsterdam hebben hun eigen Heemschut-commissies. Vrijwilligers komen in actie op basis van meldingen van onder andere leden van Heemschut dat erfgoed in hun gemeente of provincie bedreigd wordt. Zo vertelt Karel Loeff, directeur van Heemschut (Loeff 2011: 154):

Een mooi voorbeeld is het verzoek van Heemschut aan de gemeente Amsterdam om een in onze ogen zeldzame havenkraan te beschermen. Wij hebben bij ons verzoek de naam doorgegeven van een particuliere deskundige die de gemeente advies kan geven. Want hoe bepaal je de zeldzaamheid van een havenkraan? Hetzelfde geldt voor veel andere bouwwerken, van fabrieksschoorstenen tot tuinen en van boerderijen tot kerken.

Monumenten kunnen functioneren als kristallisatiepunten waaromheen liefhebbers en vrijwilligers zich organiseren in verenigingen, stichtingen en 'vriendengroepen' die zich inzetten voor het behoud ervan. Het relatief geringe aantal rijks- en gemeentemonumenten in Alphen aan den Rijn kan daarom gevolgen hebben voor de sociale erfgoedinfrastructuur in deze gemeente. De kern Alphen aan den Rijn staat bij de erfgoedliefhebbers die we spraken te boek als een nieuwbouwstad, een VINEX-locatie, niet als een historische stad, zeker niet in vergelijking met nabijgelegen steden als Gouda en Leiden. Het overheersende

gevoel bij onze gesprekspartners is dat het beetje cultureel erfgoed dat er nog stond de afgelopen decennia door de gemeente gesloopt is.

Heemschut heeft er bij de voormalige gemeente Boskoop op aangedrongen om nog voor het opgaan in de gemeente Alphen aan den Rijn negentien gebouwen (woningen, kerken, een begraafplaats en een stationsgebouw met goederenloods) als gemeentelijke monumenten aan te merken. Acht van deze gebouwen zijn door die vroegere gemeente niet als monument aangewezen omdat de eigenaren hiertegen bezwaar hadden (stijgende onderhoudskosten, extra beperkingen en waardedaling van het gebouw). Heemschut heeft tegen het besluit van de gemeente bezwaar gemaakt, omdat volgens de erfgoedvereniging het publiek belang zwaarder had moeten wegen dan het particuliere belang. Na de gemeentelijke herindeling is dit bezwaar door de gemeente Alphen aan den Rijn verworpen, verwijzend naar 'een sober, doch doelmatig Monumentenbeleid' (Bazen 2014), een beleidsnotitie, waarin staat dat 'gekozen is voor het aanwijzen van gemeentelijke monumenten op basis van vrijwilligheid'. De commissie Zuid-Holland van Heemschut is tegen de afwijzing van dit bezwaar bij de rechtbank in beroep gegaan.¹²

Het bovenstaande dossier is niet alleen een mooi voorbeeld van hoe een particuliere erfgoedvereniging en vrijwilligers zich inzetten voor het behoud van cultureel erfgoed in de gemeente Alphen aan den Rijn. Het laat ook goed zien hoe moeizaam deze strijd kan zijn. Individuele eigenaren, makelaars en projectontwikkelaars hebben doorgaans andere belangen dan instellingen die zich inzetten voor het behoud van erfgoed. Uiteindelijk is het vaak de gemeente die deze belangen tegen elkaar moet afwegen. Onder de erfgoedliefhebbers die we spraken, leeft het beeld dat het behoud van cultureel erfgoed voor de gemeente Alphen aan den Rijn niet de eerste prioriteit is. Alphen is geen erfgoedgemeente maar een slaapstad, een poldergemeente met veel handelaren, fabrikanten en boeren. De Nederlandse erfgoedgeschiedenis is, aldus de directeur van Heemschut, begonnen op de zandgronden. Daar zaten de intellectuelen en rijke mensen die zagen dat hun omgeving veranderde en die als reactie daarop een monumentenbeleid ontwikkelden. In poldergemeenten zoals Alphen zitten van oudsher ondernemers die vooral handel willen drijven, ondernemen en vernieuwen. Het motto is revitalisering door sloop in plaats van behoud van erfgoed. Alphen ligt bovendien op slappe grond, de gebouwen zijn slecht gefundeerd en goedkoop gebouwd dus duur om te restaureren, waardoor sloop (nog) aantrekkelijker wordt. Tevens moest op een gegeven moment moest vrij baan worden gemaakt voor de auto.

Alphen bezat als 'De achterkant van Holland' wel relatief veel industrieel erfgoed, zoals pakhuizen, verffabrieken, steenbakkerijen en kalkbranderijen. Maar de waardering voor dit industriële erfgoed is pas laat op gang gekomen. De hefbrug in Alphen is bijvoorbeeld altijd gezien als een verkeersbrug en wordt pas sinds de jaren negentig als een erfgoed gewaardeerd. Veel erfgoed is in de loop der jaren gesloopt, vooral in de naoorlogse periode (Feis en Rutten 2005: 22):

Na de Tweede Wereldoorlog is Alphen volledig uit zijn voegen gegroeid [...] en is er weinig meer terug te vinden van het industriële erfgoed. Grootschalige bouwprojecten in het centrum – van een buitenaards stadhuis tot palazzo's in retrostijl – maken een speurtocht tot een hachelijk avontuur.

Dat het erfgoed in Alphen in vergelijking met nabijgelegen steden als Leiden en Gouda minder indrukwekkend oogt zou het makkelijker gemaakt hebben om menig sloopvergunning toe te kennen. Alphenaren zijn tenslotte niet bijzonder trots op hun stad, een mentaliteit die zich laat omschrijven als 'het kan hier nooit wat zijn'.¹³

Het resultaat is dat er in de kern Alphen de afgelopen decennia veel erfgoed is verdwenen. 'Alsof er een bombardement is geweest' luidde de kop van een krantenartikel van 11 april 1989¹⁴, waarin een uitspraak over het oude stadscentrum van de toenmalige secretaris van de Historische Vereniging Alphen wordt geciteerd. In het stuk wordt het monumentenbeleid van de gemeente bekritiseerd. Een kwart eeuw later ligt het gemeentelijk monumentenbeleid van Alphen nog steeds onder vuur. Heemschut geeft de informatievoorziening van de gemeente Alphen aan den Rijn voor de burger met betrekking tot erfgoed slechts één ster (van de maximaal drie).¹⁵ Ook menig inwoner van Alphen is kritisch over het gemeentelijk monumentenbeleid. Na de harmonisatie als gevolg van de herindeling zou er alleen nog maar ruimte zijn voor een minimaal monumentenbeleid en 'is het subsidieplafond voor monumenten gereduceerd tot nul'.¹⁶ Desalniettemin koos de gemeente Alphen voor een volwaardig monumentenbeleid, dit is althans de conclusie van de beleidsnotitie 'Naar een sober, doch doelmatig Monumentenbeleid' (Bazen 2014: 9):

De nieuwe gemeente Alphen aan den Rijn zou moeten kiezen voor een volwaardig monumentenbeleid, sober doch doelmatig. Dit betekent dat er in ieder geval een nieuwe Monumenten (erfgoed) verordening wordt vastgesteld, er een Monumentencommissie wordt ingesteld en dat wordt geopteerd voor de mogelijkheid om gemeentelijke monumenten aan te wijzen enkel op basis van vrijwilligheid. Slechts in bijzondere gevallen, vanuit algemeen en/of cultuurhistorisch belang zou een verplichte aanwijzing moeten worden overwogen. Onderzocht moet worden of eigenaren van monumentenpanden (zowel rijks- als gemeentelijk) op immateriële wijze kunnen worden gefaciliteerd, bijvoorbeeld door verruiming van de planologische gebruiksmogelijkheden van hun pand of complex.

De gemeente Alphen zal in het geharmoniseerde beleid in principe dus niet overgaan tot verplichte aanwijzingen en kan alleen via eventuele aanpassingen in de regelgeving en het geven van advies de eigenaren van monumentenpanden ondersteunen (Bazen 2014: 7). Er zijn geen gemeentelijke subsidies beschikbaar voor het onderhouden van monumenten. Toch is in Alphen wel enig erfgoed bewaard gebleven. Klaassen (2007: 94-98) inventariseert voor een wandelroute langs de Oude Rijn 39 erfgoedobjecten die de moeite waard zijn. Naast Heemschut hebben lokale (particuliere) erfgoedorganisaties en erfgoedvrijwilligers zich voor het behoud van dit erfgoed ingezet, zoals de Stichting tot het Behoud van Alphens erfgoed en de stichting Rijnkade 11. Die laatste wist met succes Rijnkade 11, het op-één-na oudste pand in Alphen, voor sloop te behoeden. Eerstgenoemde stichting is in 1990 opgericht voor het behoud van een gemaal. Daarna zette men zich in voor het Schoutenhuis, gebouwd rond 1640 en daarmee het oudste gebouw in de kern Alphen.¹⁷ Veel schouten hebben in het huis gewoond en tsaar Peter de Grote heeft het bezocht. In 1993 kreeg het Schoutenhuis de status gemeentelijk monument. Een latere aanvraag voor een sloopvergunning werd dan ook afgewezen. In 2003 is het gekocht door de Stichting tot het Behoud van Alphens erfgoed. Samen met Stichting Rijnkade 11 en met financiële steun van

gemeente, vsb-fonds, Bouwfonds Cultuurfonds, Wereldhave, 35 bedrijven en giften van particulieren en clubs (Vroege 2007: 45) is men erin geslaagd het Schoutenhuis voor meer dan een miljoen euro te restaureren, alsmede er een nieuwe bestemming voor te vinden (appartementen op de eerste verdieping en op de begane grond een lunchroom) waardoor de restauratie financieel haalbaar was.¹⁸ De Stichting heeft zich ook over het brugwachtershuisje in het centrum van Alphen ontfermd en verstrekt af en toe subsidies voor het behoud van cultureel erfgoed, zoals de Molenviergang in Aarlanderveen.¹⁹

De gemeente Alphen aan den Rijn kent een lokaal Open Monumentendag Comité. In het bestuur hebben mensen uit de diverse kernen zitting (Aarlanderveen, Alphen, Boskoop, Hazerswoude, Koudekerk en Zwammerdam), deels gerekruteerd uit de diverse historische kringen en verenigingen aldaar.²⁰ Jaarlijks zijn minstens 100 vrijwilligers betrokken bij het organiseren van deze Open Monumentendag.²¹

In Nederland staan 1048 windmolens en 108 watermolens. Zuid-Holland is de provincie met de meeste molens (220 windmolens). Meer dan 90% van de molens in ons land is beschermd als rijksmonument. Minder dan de helft van de molens is in het bezit van de overheid, voor de overige 600 molens zorgen particuliere eigenaren en meer dan 200 molenstichtingen en -verenigingen. Het Gilde van Vrijwillige Molenaars en de Vereniging Hollandse Molen zijn beide landelijke organisaties. Restauratie en onderhoud van molens is moeilijk en duur. De overheid subsidieert dit, maar daarnaast zijn donaties van particulieren en bedrijven en de inzet van vrijwilligers onontbeerlijk. Een kleine 150 molens is bewoond.²²

In de gemeente Alphen aan de Rijn staan volgens de molendatabase 18 werkende molens.²³ Daarnaast zijn er in Alphen 40 'verdwenen molens' – van twee zijn nog restanten aanwezig (de Gnephoekmolen en de Karnmolen). De Rijnlandse Molenstichting (opgericht in 1959) is een regionale organisatie. Met 46 molens, waarvan 6 in de gemeente Alphen aan den Rijn, is het de grootste molenstichting in Nederland.

Korenmolen De Eendracht in Alphen en korenmolen De Haas in Benthuizen zijn niet als woonhuis in gebruik maar als productiemolen voor het malen van meel. Beide molens worden volledig door vrijwilligers bediend (ongeveer 40 voor De Eendracht en 15 voor De Haas). Dit geldt ook voor de molenwinkels waar het meel wordt verkocht. Zonder de verkoop van meel zouden beide molens financieel niet in stand gehouden kunnen worden. Bij korenmolen De Haas steeg de meelverkoop afgelopen jaren sterk, naar men vermoedt door de opkomst van de broodbakmachine in huishoudens. Bij korenmolen De Eendracht neemt een lokale supermarkt wekelijks een grote hoeveelheid meel af. Korenmolen De Haas krijgt jaarlijks ongeveer 8000 euro subsidie van gemeente, rijk en provincie. Daarnaast zijn giften van de 200 donateurs (ca. 4000 euro), waaronder steeds meer jongeren, en inkomsten uit de molenwinkel (ook ca. 4000 euro) van groot belang. De stichting die eigenaar is van de molen gebruikt deze inkomsten voor het onderhoud van de molen. Een aparte molenaarsvereniging, met zes gediplomeerde molenaars en twee leerlingen, houdt de molen in bedrijf.²⁴

Korenmolen 'De Eendracht' heeft maar een paar donateurs. Wel zetten ongeveer 40 vrijwilligers zich in voor het behoud van de molen. Net als bij Korenmolen De Haas zijn het

voornamelijk vrouwen die in de winkel achter de kassa staan, terwijl mannen de molen onderhouden en bedienen. In totaal zitten er 4000 tot 5000 vrijwilligersuren op jaarbasis in de molen. De gemeente betaalt het groot onderhoud, het zogenaamde ‘staand werk’ (bv. het vervangen van kap en balken) terwijl het kleine ‘gaande onderhoud’, dat hoort bij het in bedrijf houden van de molen, voor rekening van de stichting komt. Volgens de voorzitter van de stichting is het belangrijk dat erfgoed functioneel en in gebruik blijft.²⁵

In Aarlanderveen staat de enige nog werkende molenviergang van ons land. De stichting die de molenviergang sinds 1965 bezit en beheert en de molens voor het symbolisch bedrag van 4 gulden heeft overgenomen (Van 't Riet 2013: 50) is echter niet te karakteriseren als een particuliere organisatie. Het bestuur van de stichting wordt gevormd door vertegenwoordigers van het Hoogheemraadschap van Rijnland, de provincie Zuid-Holland en de gemeente Alphen aan den Rijn. De Historische Vereniging Alphen aan den Rijn en de Belangenvereniging Aarlanderveen maken weliswaar deel uit van het bestuur maar hebben geen stemrecht. De molenaars zijn bovendien betaalde beroepsmolenaars die de polder moeten drooghouden en daarbij zo min mogelijk een beroep willen doen op het mechanisch hulpgemaal, door hen ook wel ‘het ding’ genoemd.

Van de naar schatting 19.000 kerkgebouwen die sinds 1200 in ons land zijn verrezen zijn er nu nog ongeveer 7000 over. Ongeveer 4000 van deze kerkgebouwen zijn te karakteriseren als monumentaal.²⁶ Zo’n 1500 tot 2000 kerkgebouwen worden met sloop bedreigd (De Hart 2014: 15). Om dit te voorkomen en zo de kerkdiensten en kerkgemeenschappen in stand te houden, zetten veel mensen zich in voor het beheren, schoonmaken en onderhouden van kerken. Gesteld kan worden dat op een paar professionele kerken na (bv. de Grote Kerk in Den Haag of de Nieuwe Kerk in Amsterdam) dit allemaal vrijwilligers zijn, gemiddeld vijf personen per kerk. Dit betekent dat ongeveer 20.000 vrijwilligers in touw zijn om de 4000 monumentale kerkgebouwen in stand te houden. In sommige gevallen ondersteunt en coördineert een erfgoedorganisatie de activiteiten van de kerkvrijwilligers. De Stichting Alde Fryske Tsjerken in Friesland bezit 45 kerken en twee klokkenstoelen, die worden beheerd door ongeveer 250 vrijwilligers uit de dorpen waar deze kerken staan. Hier komt vaak enige sociale druk bij kijken; ook van niet-gelovige jongeren wordt verwacht dat ze hun steentje bijdragen ‘als ze aan de beurt zijn’. De stichting betaalt het onderhoud van de kerk, de dorpsgemeenschap wordt geacht de gebruikskosten – gas, water, licht – te kunnen voorzien. Sommige kerkgemeenschappen slagen hierin door in de zomer een minimaal aantal (betaalde) kerkdiensten te verzorgen, andere kerkgebouwen zijn in gebruik als cultureel centrum. Kerken worden ook verhuurd voor begrafenissen en huwelijken. Inmiddels heeft een derde van de kerken in Friesland een nieuwe bestemming gevonden als kantoor, dorpshuis of zelfs vakantie- of woonhuis.²⁷ In Nederland zijn de afgelopen decennia meer vangnetstichtingen of vriendenorganisaties als de Stichting Alde Fryske Tsjerken opgericht.

Alphen aan den Rijn telt 33 kerkgemeenschappen, waaronder baptistengemeenten, gereformeerde gemeenten, parochies, remonstrantse kerken, het Leger des Heils en pinkstergemeenten. Deze geloofsgemeenschappen hebben allemaal hun eigen plek van samenkoms, variërend van een moderne vergaderzaal tot een eeuwenoude kerk. Ongeveer de

helft van deze kerkgebouwen is monumentwaardig. Rond een aantal van deze kerkgebouwen zet een vriendenorganisatie zich in voor behoud ervan. De Stichting Vrienden van de Bonifaciuskerk wil de kerk behouden en de bekendheid ervan vergroten. Daartoe organiseert men concerten en andere evenementen, zoals een 'open huis'. Individuen en bedrijven kunnen voor minimaal 25 respectievelijk 50 euro per jaar donateur worden en in ruil daarvoor gratis bij concerten in de kerk aanwezig zijn.²⁸

De Oudshoornse Kerk heeft sinds een grote restauratie ook een Stichting Vrienden van de Oudshoornse Kerk met als doel het monument in stand te houden.²⁹ In Boskoop is in 2009 de stichting Vrienden van het Kerkje opgericht, teneinde het kerkgebouw voor de Vrijzinnig Protestantse Gemeente te behouden. De stichting is erin geslaagd ongeveer 300 particulieren en bedrijven in Boskoop symbolisch enkele dakpannen te laten adopteren voor tien euro per stuk, waarmee men zo'n 25.000 euro ophaalde. Samen met geld uit fondsen en subsidies is zo de benodigde 150.000 euro opgehaald en is de kerk in 2012 gerestaureerd.³⁰

Deze kerk zal in de toekomst ook voor culturele evenementen gebruikt worden. De meeste kerken in Alphen hebben echter geen vriendengroep, hoewel in sommige gevallen geld op een aparte bankrekening voor onderhoud of restauratie kan worden overgemaakt.³¹

Het interieur van een kerkgebouw bevat dikwijls eveneens erfgoed waar mensen zich voor kunnen inzetten. In de Adventskerk in Alphen staat bijvoorbeeld een Steinmeyer-orgel uit 1922 dat velen als monument zien en dat op de nationale orgeldag te bezichtigen is. De Orgelcommissie Adventskerk zet zich in voor het behoud en gebruik van het Steinmeyer-orgel.³² De gemeente Alphen heeft inmiddels een stadsorganist benoemd voor het bespelen van het orgel.³³

Begraafplaatsen worden soms onderhouden door vrijwilligers, zo ook in de gemeente Alphen aan den Rijn. Het onderhoud van de oude begraafplaats Reijerskoop in Boskoop, een gemeentelijk monument, is sinds 2010 in handen van veertien vrijwilligers verenigd in de stichting Oude Begraafplaats Boskoop. Deze stichting werd opgericht met hulp van de plaatselijke historische vereniging en krijgt van de gemeente 10.000 euro subsidie per jaar. Men herstelt en onderhoudt beschadigde en verzwakte grafzerken en andere grafmonumenten, houdt de begraafplaats schoon en zorgt voor het groen.³⁴

Musea

De term museum is niet beschermd en dus door iedereen te gebruiken. Afhankelijk van de manier van tellen zijn in Nederland tussen de 788 en 1326 musea te onderscheiden. Samen vormen ze een breed pallet: van musea voor liften en sloten tot musea voor kinderwagens en toverlantaarns (ou 2014). De Nederlandse Museumvereniging (NMV) telde op 1 juli 2014 op basis van striktere criteria 463 museale instellingen onder haar leden.³⁵ De NMV hanteert daarbij de museumdefinitie van ICOM, het International Council of Museums:

Een museum is een permanente instelling, niet gericht op het behalen van winst, toegankelijk voor publiek, die ten dienste staat aan de samenleving en haar ontwikkeling. Een museum verwerft, behoudt, onderzoekt, presenteert, documenteert en geeft bekendheid aan de materiële en immateriële getuigenissen van de mens en zijn omgeving, voor doeleinden van studie, educatie en genoegen.

Daarnaast moeten musea aan de volgende basiseisen voldoen om lid te kunnen worden:

- bezitten van een institutionele basis;
- bezitten van een stabiele financiële basis;
- beschikken over een op schrift gesteld beleidsplan;
- beschikken over een collectie;
- beschikken over een collectieregistratie;
- zorgdragen voor het behoud van de collectie;
- (laten) doen van onderzoek naar de collectie;
- beschikken over basisvoorzieningen voor het publiek;
- beschikken over gekwalificeerde medewerkers.

Het CBS definieert een museum als een instelling met een vaste collectie zonder winstoogmerk die minimaal vier uur per week (zonder afspraak) open is. Op basis van deze definitie schommelt het aantal musea in Nederland de afgelopen jaren tussen de 770 en 810 en is het aantal musea in 2011, het laatste meetjaar, 788. In dat jaar waren, op basis van CBS-tellingen, 28.364 vrijwilligers actief voor musea, omgerekend komt dit neer op 4879 mens-jaren (Van der Meulen en Bergevoet 2013: 34). Als we afgaan op cijfers van de NMV³⁶ zetten in 2011 19.296, in 2012 20.832 en in 2013 21.415 vrijwilligers zich in voor musea. In 2013 kwam dit neer op 4025 onbetaalde fte's. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hanteert een brede definitie waarmee Nederland 1326 musea telt.³⁷ Het zal niet verrassend zijn dat gezien de definitiekwestie het niet alleen lastig is over het aantal musea maar ook over het aantal bezoeken en vrijwilligers harde uitspraken te doen. Het totaal aantal bezoeken aan Nederlandse musea bedroeg waarschijnlijk iets meer dan 23 miljoen in 2013.³⁸

Naar schatting de helft van de musea in Nederland heeft een vriendenvereniging of vriendenstichting, met samen een kwart miljoen 'vrienden' (Van den Broek 2011: 56). In 2012 heeft de Nederlandse Federatie van Vrienden van Musea een enquête uitgezet onder haar achterban.³⁹ Daaruit blijkt dat 35% van de organisaties een vereniging is en 58% een stichting. In bijna de helft (45%) van de gevallen zijn naast particulieren ook bedrijven lid van de vriendenorganisatie. 27% van de vriendenorganisaties heeft tot 200 leden, 30% heeft tussen de 200 en 500 leden en 23% heeft meer dan 1000 leden. Slechts 5% van de vriendenorganisaties heeft meer dan 2000 leden. Het ledenaantal is de afgelopen vijf jaar bij 43% gedaald en bij 35% gestegen. De vriendenorganisaties helpen onder andere bij het financieren van aankopen (70%), leveren van vrijwilligers (49%) en het opzetten van promotiecampagnes (30%). Ook zijn ze betrokken bij het organiseren van excursies, het bemannen van museumwinkels of het uitgeven van een nieuwsbrief. Musea zijn (steeds) sterk(er) afhankelijk van de inzet van vrijwilligers. Van de in totaal circa 9760 fulltime museumbanen in 2013, wordt 41% ingevuld door vrijwilligers of stagiairs. In 2011 was dit 35%, het belang van vrijwilligers neemt dus toe.⁴⁰

In de kern Alphen aan den Rijn staat geen geregistreerd museum. Boskoop heeft één museum: het Boomkwekerijmuseum, het enige door de Nederlandse Museumvereniging erkende museum in de gemeente Alphen aan den Rijn. Op de vruchtbare bodem in Boskoop kweekt men al 500 jaar planten, vooral bomen.⁴¹ Het Boomkwekerijmuseum richt

zich overigens op de geschiedenis van de boomkwekerij in heel Nederland (Den Boer 2011: 92), niet alleen die in Boskoop. Dit veertig jaar oude museum draait volledig op vrijwilligers, 75 in getal, waaronder enkele voormalige boomkwekers. Die vrijwilligers doen alles: van baliewerk, bezoek ontvangen, rondleidingen geven, lunch voor groepen verzorgen, reserveringen registreren en het museum schoonmaken tot het invoeren van objecten, het bemannen van de winkel, het organiseren van wisseltentoonstellingen en het onderhouden van de museumkwekerij. Sommige vrijwilligers zetten zich een paar uur per week voor het museum in, anderen zijn vrijwel dagelijks in touw. Het boomkwekerijmuseum heeft ook donateurs (vrienden) en sponsors. Zowel individuen, gezinnen als bedrijven kunnen donateur worden. In ruil hiervoor krijgen ze onder andere een toegangspas. Bedrijven kunnen er ook voor kiezen sponsor in plaats van donateur te worden. Met sponsors wordt een overeenkomst afgesloten en als tegenprestatie wordt men vermeld op de website en op het sponsorbord bij het museum. Het museum heeft in totaal ongeveer 300 donateurs (of vrienden). Hiervan is twee derde een individu of gezin, de rest betreft bedrijven. Het merendeel van de donateurs, ongeveer driekwart, woont in Boskoop.⁴² De vrijwilligers wonen eveneens bijna allemaal in Boskoop. De (beroeps)achtergrond en kennis van de vrijwilligers past doorgaans bij de functie die ze nu bij het Boomkwekerijmuseum vervullen. Zo neemt iemand die werkzaam geweest is in de marketing de publiciteit voor zijn rekening en is de boekhouder van het museum een voormalige controller.⁴³ Betrokkenheid en steun van de lokale gemeenschap zijn van cruciaal belang voor het bestaan van het Boomkwekerijmuseum.⁴⁴

Het gebrek aan dergelijke steun is een poging tot oprichting van een Nationaal Sinterklaas-museum fataal geworden. Een inwoner van Alphen aan den Rijn heeft met twaalf vrijwilligers twee jaar gewerkt om een Sinterklaasmuseum van de grond te krijgen. De plannen waren rond, men had een gebouw op het oog, vrijwilligers gerekruteerd en inventaris (toegezegd) gekregen. Maar men slaagde er niet in voldoende geld bij donateurs los te weken. Geen van de 60 aangeschreven bedrijven gaf geld, fondsen toonden evenmin interesse. De gemeente had er ook geen geld voor over en een groot artikel in *De Telegraaf* leverde uiteindelijk maar 1700 euro aan donaties op.⁴⁵

Een niet geregistreerd museum in Alphen aan den Rijn is het Historisch Museum Hazerswoude, dat geheel door vrijwilligers in stand wordt gehouden. Dit museum is ontstaan als project van één conservator en is sinds 1995 een stichting. Het heeft een eigen gebouw. Doelstelling is alles over de geschiedenis van Hazerswoude te verzamelen en ter beschikking te stellen. Financieel drijft het museum op ongeveer 300 donateurs en een aantal sponsors. Daarnaast waren voor het opknappen van het gebouw subsidies belangrijk. De stichting geeft een nieuwsbrief uit en heeft twee werkgroepen. De werkgroep monumenten (vier personen) probeert te voorkomen dat in Hazerswoude zomaar wordt gesloopt en heeft daartoe een monumentenprijs in het leven geroepen. De werkgroep inventarisatie (vijf personen) houdt zich bezig met het digitaliseren van documenten. Vrijwilligers van deze stichting zijn betrokken bij drie vormen van erfgoedbeoefening: historisch onderzoek, openstellen van een museum en monumentenzorg. Deze overlap in func-

ties zagen we ook bij andere groepen en vrijwilligers. Belangstelling voor erfgoed beperkt zich dus lang niet altijd tot één terrein.

De historische kring Benthuisen is gevestigd in oudheidkamer De Negen Turven. Deze kamer is formeel geen museum, maar is wel als een expositieruimte te beschouwen:

De oudheidkamer geeft een beeld van hoe de bevolking in Benthuisen en omgeving hun huizen hadden ingericht in de periode van omstreeks 1900 tot 1950. Er is een huiskamer, een keuken met boenhok en een 'bedsteekamer'. In de algemene ruimten staan vitrines waarin ook oude objecten zijn te bekijken, bijvoorbeeld kanten mutsen en daarbij behorende kleding en snuisterijen.⁴⁶

Midden in de polder, niet ver van Zwammerdam, ligt ten slotte het Grootmoederstijdmuseum. Het is gehuisvest in een boerderijschuur, waar nauwgezet een boerenkeuken, kruidenierswinkel, apotheek en fietsenreparatiewerkplaats uit de jaren twintig van de vorige eeuw gereconstrueerd zijn. Het boerenechtpaar heeft de objecten over een periode van jaren op rommelmarkten en veilingen en via internet bij elkaar verzameld. Het museum krijgt zo'n 150 bezoekers per jaar, vooral ouderen, die het fijn vinden herinneringen aan vroeger op te halen.⁴⁷

Archieven

Naast het Nationaal Archief zijn er 11 regionale historische centra, 97 gemeente- en streekarchieven en 8 archieven van waterschappen en hoogheemraadschappen (Cultuur in Beeld 2014: 122). Dit zijn publieke archieven. Tevens zijn er tal van private archieven, variërend van bedrijfsarchieven, biografische archieven, archieven van verenigingen en stichtingen tot persoonlijke archieven. Deze zijn deels in rijks-, streek- of gemeentearchieven ondergebracht. Op archieven.nl staan meer dan 50.000 collecties vermeld. De belangrijkste categorieën zijn 'algemeen bestuur en politiek' (bv. archieven van politieke partijen), 'religie en levensbeschouwing' (bv. archieven van parochies of kerken) en 'familie en personen'.

In Alphen aan den Rijn is een streekarchief aanwezig. Dit geheugen van de gemeente wordt beheerd door Streekarchief Rijnlands Midden. Iedereen die iets wil weten over de geschiedenis van familie, huis of buurt kan terecht in de studiezaal. Naast de gemeentearchieven beheert het Streekarchief ook de overgebrachte rijksarchieven van de gemeente, zoals de rechterlijke en notariële archieven, de archieven van de weeskamer en de kerkelijke doop-, trouw- en begraafboeken. Tevens beheert het Streekarchief de archieven van particuliere organisaties als (historische) verenigingen (die vaak ook over een eigen werk- of dynamisch archief beschikken), fabrieken, bedrijven, kerkgenootschappen en scholen.⁴⁸ Er werkten op vrijwillige basis aanvankelijk tien personen bij het Streekarchief, nu zijn dat er nog vijf.⁴⁹ Zij beschrijven foto's, zetten bronnen uit de burgerlijke stand in een database en maken doop- en trouwregisters toegankelijk. Het werk wordt voor 90% door vrijwillige erfgoedbeoefenaars gedaan.

Archeologie

Het aantal door het rijk beschermde archeologische vindplaatsen is de laatste jaren geleidelijk toegenomen van 1401 in 2006 naar 1436 in 2013. In 2014 zijn 67 opgravingsvergunningen

gen verstrekt, voor het merendeel aan bedrijven (36) en gemeenten (25).⁵⁰ Naast archeologische vindplaatsen zijn er vele musea met archeologische informatie, bijvoorbeeld het Hunebedcentrum in Borger of het Archeologisch Museum Zeeland. Tot slot zijn er archeologische centra en bibliotheken.

Provinciale en gemeentelijke archeologische depots zoals Huis van Hilde of het Groot Tuighuis in Den Bosch⁵¹ ontwikkelen zich steeds meer tot publiekscentra. In 2014 zijn door onder andere het Allard Pierson Museum, de Awn (voorheen Archeologische Werkgemeenschap Nederland, nu Awn – vereniging van vrijwilligers in de archeologie) en Erfgoed Brabant in Amsterdam, Den Bosch en Eindhoven drie ‘ArcheoHotspots’ ingericht. Plekken waar geïnteresseerden zonder afspraak binnen kunnen lopen om te zien hoe aardewerk gerestaureerd wordt, te helpen met het sorteren van vondsten of om vragen met betrekking tot archeologie te stellen.⁵² De belangstelling voor deze hotspots is aanzienlijk – binnen enkele weken hadden zich 30 nieuwe vrijwilligers aangemeld – en dit jaar zullen nieuwe ArcheoHotspots in gebruik worden genomen in Utrecht, Borger en Nijmegen. Meer informatie over archeologie als erfgoedbeoefening is te vinden in hoofdstuk 4, waar ook wordt stilgestaan bij de consequenties van nieuwe wetgeving voor die beoefening.

Uiteraard staat ook het Archeon in Alphen, officieel geen museum maar een attractiepark in het teken van cultureel erfgoed in het algemeen en de archeologie in het bijzonder. Het park geeft met gebouwen en uitoefening van ambachten een reconstructie van het leven van de prehistorie tot en met de middeleeuwen. In het Archeologiehuis, verbonden aan het Archeon, worden archeologische vondsten tentoongesteld. Het Archeon heeft een vriendenvereniging. De eerste groep vrijwilligers van deze vereniging heeft geholpen bij het vervaardigen van eigentijdse kleding en bij het inrichten van de bronstijdboerderijen. Na de opening in 1994 kwam daar een tweede groep vrijwilligers bij, die uitbeeldt hoe mensen vroeger leefden, bijvoorbeeld door middeleeuws te koken. Recent is een derde groep vrijwilligers ontstaan, die het groen in het park onderhoudt.⁵³ In totaal heeft Vrienden van Archeon 350 leden waarvan er 50 tot 100 als vrijwilliger actief zijn. Vooral ouderen zijn vrijwilliger en ze helpen gemiddeld één tot twee dagen per maand.⁵⁴ In het Archeologiehuis is een archeologische werkgroep van de Awn actief. Daar zullen we in het hoofdstuk over erfgoedbeoefening nader op ingaan.

Het Provinciaal Archeologisch Depot van de provincie Zuid-Holland is eveneens in Alphen aan den Rijn gevestigd.⁵⁵ Het is echter niet geopend voor publiek, dus het speelt geen rol in het aanwakkeren van de archeologische belangstelling. Er werken vier vrijwilligers (voormalige werknemers van het depot) die allerlei hand- en spandiensten verrichten, zoals het fotograferen en documenteren van objecten. Het Provinciaal Archeologisch Depot huurt een ruimte in het Archeologiehuis, dezelfde ruimte waar de Awn in verblijft. Ongeveer drie tot vier keer per jaar is er overleg tussen het Provinciaal Archeologisch Depot, de Awn, het Archeon en Erfgoedhuis Zuid-Holland.⁵⁶

Ten slotte is er in Alphen aan den Rijn nog een archeologisch rijksmonument: sporen van een begraving daterend uit de vroege middeleeuwen.⁵⁷

Levend erfgoed

Een bijzondere vorm van tastbaar erfgoed is het levend erfgoed in de vorm van dieren en planten. Het is weliswaar een kleine loot aan de erfgoedstam, zo klein dat hij in de enquête naar erfgoedbelangstelling buiten beschouwing is gebleven, maar dat neemt niet weg dat dit rapport incompleet zou zijn als het levend erfgoed hier volledig buiten beeld bleef.

Het terrein van de oude dieren- en plantenrassen kent een aantal professionals. Zo is er het aan de Wageningen University & Research Centre verbonden Centrum voor Genetische Bronnen (CGN) dat collecties van (groente)gewassen, landbouwhuisdieren en bomen en struiken beheert en genetische diversiteit in het veld bevordert. Hier gaat het echter om de belangstelling uit liefhebberij.

Met het dierenrijk beginnend is er de Stichting Zeldzame Huisdierrassen (SZH) die zich inzet voor het behoud en gebruik van levend erfgoed in de vorm van authentieke landbouwhuisdieren. Het gaat daarbij om runderen, paarden, duiven, konijnen, schapen, geiten, varkens, honden, ganzen, eenden, konijnen, hoenders, duiven en bijen (<http://szh.nl>). In totaal zijn er 70 organisaties bij SZH aangesloten, de meeste daarvan hebben meer dan 100 leden.⁵⁸ Rond diergroepen en rassen bestaan weer verenigingen, zoals de Nederlandse Hoenderclub en de Vereniging Lakenvelder Rund.

Het Nederlands Openluchtmuseum heeft erfdieren omdat die van oudsher bij het landbouwbedrijf horen. Er zijn enkele oude (landbouw)huisdierrassen te zien: koeien (Groninger blaarkop, Witrikken, Fries Roodbont, Fries Zwartbont en Maas-Rijn-IJssel koeien), varkens (Bonte Bentheimer landvarkens), hoenders (Assendelfter, Chaamse hoen, Drentse hoen, Twentse hoen, Hollandse kuifhoen, Nederlandse baardkuifhoen, de Kraaikop en de NoordHollandse blauwe), paarden (een Gelders paard en een Groninger paard) en schapen (het Drents heideschaap, de Schoonebeeker en het Veluws heideschaap).

Bij erfgoedactiviteiten met betrekking tot het plantenrijk (groenten en fruit) lijkt het om een sterk verbrokkelde wereld te gaan. Het Pomologisch Genootschap Limburg (PGL) en de Noordelijke Pomologische Vereniging (NPV) zetten zich beide in voor het behoud van (kennis over) oude fruitrassen en hoogstamfruitbomen. Van de vele honderden rassen worden nog slechts enkele tientallen geteeld. Daardoor dreigen karakteristieke hoogstambomen uit het landschap te verdwijnen, wat niet alleen een cultuurhistorisch en landschappelijk verlies zou zijn, maar ook een verlies aan geur, smaak en ziektebestendigheid, factoren die belangrijk zijn bij het ontwikkelen van nieuwe variëteiten. De Stichting Fruithof (Frederiksoord) beheert 800 appel-, peren- en pruimenrassen die zijn bijeengebracht door de NPV. Geïnteresseerden kunnen een cursus fruitherkenning volgen.

Er zijn enkele kleine fruitmusea, niet toevallig in regio's met veel fruitteelt. In Kapelle op Zuid-Beveland is het Fruitteeltmuseum gevestigd, waarin een museumtuin met 170 fruitbomen, vooral oude appel- en perenrassen, en een expositie over de geschiedenis van fruit en fruitteelt, met onder meer oud gereedschap en een oude veilingklok. Het museum wordt gesteund door de Stichting Vrienden van het Fruitteeltmuseum. Het voormalige tuindersdorp Lent (nu deel van Nijmegen-Noord) herbergt FruitLent, een door hobbyisten aangelegde exclusieve vruchtentuin. Een eeuw geschiedenis van de fruitteelt is te bezichtigen in het Betuwse fruitteeltmuseum, met taferelen uit het leven van een fruittelersfamilie

anno 1910, een veiling uit de jaren vijftig en tal van attributen van de fruitteelt zoals spuiten, snoeigereedschap en sorteermachines. En in Doesburg ligt museum en museum-tuin 't Olde Ras van de Stichting Behoud en Bevordering Fruitcultuur, alwaar circa 1500 fruitsoorten groeien, naar eigen zeggen hebben zij de grootste particuliere collectie van Europa. De stichting werd begin jaren negentig opgericht door, zoals het op de website staat verwoord 'een groep enthousiastelingen die met lede ogen het enorme fruitrassen-areaal zag verdwijnen'.⁵⁹ Elders is dit wel als 'genetische erosie' omschreven. De stichting geeft het kwartaalblad *Fructus* uit.

De wereld van vergeten groenten lijkt zo mogelijk nog meer verbrokken c.q. nog minder geïnstitutionaliseerd. Een zoektocht op internet leverde geen informatie over organisaties met enige schaal. Er is een Stichting Vergeten Groenten, die in Beesel (Limburg) een historische groentehof beheert, openstelt en daar activiteiten organiseert. De vergeten groenten lijken voornamelijk vooral iets voor liefhebbers van koken of tuinieren te zijn en minder een kristallisatiepunt van erfgoedbelangstelling.

In hoeverre er in de gemeente Alphen aan den Rijn mensen zijn met een warme belangstelling voor oude dieren- en plantenrassen is niet bekend. Zonder het zo te noemen is het levend erfgoed in elk geval vertegenwoordigd in het al genoemde Boomkwekerijmuseum in Boskoop. Op de website schrijft men het volgende over de museumkwekerij: 'Een aantal vakken in de kwekerij laat historische plantenrassen zien zoals oude appel- en perenrassen waaronder de Schone van Boskoop.'⁶⁰ Het ligt voor de hand te veronderstellen dat er ook onder Boskoopse tuinders belangstelling voor oude plantenrassen is. In elk geval is er een bijzonder geval van voorliefde voor esdoorns. Bij de firma Esveld in Boskoop is een esdoornpark te bezichtigen, het Aceretum,⁶¹ met ruim 1000 soorten esdoorns. Centrum van deze collectie is een esdoorn die in 1865 vanuit Japan naar Europa is gebracht, met als bestemming het SieboldHuis (nu Japanmuseum SieboldHuis) in Leiden. Op de kade van Antwerpen is deze esdoorn echter ontvreemd door een telg uit het geslacht Esveld. De inmiddels 150 jaar oude Japanse esdoorn is de oudste in Europa.⁶² In Boskoop is ook een park-rosarium, dat in de jaren dertig van de vorige eeuw is aangelegd met lokaal gekweekte rozen. Het park, inclusief koepel en andere gebouwde elementen, is erkend als rijksmonument, onder meer vanwege de tuinhistorische waarde en het feit dat het een afspiegeling is van de horticultuur in Boskoop.⁶³

2.2 Immaterieel erfgoed

Volgens het in 2012 door Nederland ondertekende UNESCO Verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed omvat immaterieel erfgoed het volgende: orale tradities; uitvoerende kunsten; sociale praktijken, rituelen en feestcultuur; kennis en praktijken die samenhangen met natuur en het universum, en traditionele ambachten. De 55 tradities die inmiddels op het Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed geplaatst zijn, geven een eerste beeld van de breedte van wat men in Nederland onder immaterieel erfgoed verstaat (zie hoofdstuk 1). Eerder stelde het Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed (VIE) op basis van reacties uit de bevolking een lijst van de 100 belangrijkste tradities

samen, met daarop zaken als pakjesavond, oliebollen, beschuit met muisjes, haringhappen en stampot eten (zie De Bruijn et al. 2010).⁶⁴

Materieel erfgoed is makkelijker te identificeren dan immaterieel erfgoed, denk aan molens en kerken in het landschap. Dat geldt ook voor de organisaties en vrijwilligers die zich voor het behoud ervan inzetten. Los van de stilaan groeiende inventaris is niet veel bekend over de organisaties en vrijwilligers rond immaterieel erfgoed, voornamelijk omdat er niet eerder met die ogen naar gekeken is (zie Van der Heide et al. 2010). Het staat in ieder geval buiten kijf dat ook in Nederland velen zich inzetten voor het levend houden van tradities. Volgens een telling uit 2007 beoefenden destijds 960 folkloreclubs de lokale en regionale streekcultuur (Huysmans en De Haan 2007: 167). Een ander voorbeeld van houders van het immaterieel erfgoed is de Nederlandse adel. Velen van hen zetten zich dagelijks in voor het behoud van tradities die bij de adelstand horen. Dit zijn slechts voorbeelden, landelijke cijfers over het aantal organisaties en vrijwilligers dat zich inzet voor het immaterieel erfgoed ontbreken, net als cijfers over het aantal bezoekers. De gemeenschappen achter de (63) tradities die voor de inventaris zijn aangedragen melden bij elkaar opgeteld een kleine acht miljoen bezoekers voor hun tradities.⁶⁵

Sommige tradities zijn in zekere zin ongrijpbaar omdat ze niet georganiseerd waren, en er dus ook niemand is die zich verantwoordelijk voelt. De aloude pantoffelparade, een verhullende term voor flaneren, is geruisloos uit het Nederlandse straatbeeld verdwenen. Anders dan de naam doet vermoeden, betreft het flaneren, meestal op een vaste plaats en op een vaste tijd, door (jonge) mensen die willen zien en die gezien willen worden. In Delft stond dit bekend als klislopen, vernoemd naar het (winkel)gebied de Klis waar men ogenschijnlijk doelloos heen en weer liep.⁶⁶

Een bijzondere vorm van omgaan met immaterieel erfgoed is re-enactment: het naspelen van historische gebeurtenissen. Dit zijn veelal veldslagen maar ook kleermaken, huishouden of koken op de wijze van vroeger kunnen door re-enactment opnieuw worden beleefd. Bij het in 1998 opgerichte Landelijk Platform Levende Geschiedenis waren eind 2014 30 verenigingen aangesloten. Sommige bestaan uit een handvol leden, andere uit ruim 100 personen. Ze hebben elk hun eigen thema: van de Bourgondische Nederlanden in de vijftiende eeuw of de Tachtigjarige Oorlog tot de schutterijen in de zeventiende eeuw, achttiende-eeuwse piraterij of de Boerenoorlog uit de vorige eeuw. Niet alleen perioden uit de Nederlandse geschiedenis maar ook bekende episodes uit de wereldgeschiedenis zoals de Amerikaanse burgeroorlog zijn in Nederland onderwerp van re-enactment.⁶⁷ Hieronder vallen ook die in Archeon, waarbij men uitbeeldt hoe mensen vroeger leefden.

Om in Alphen aan den Rijn in aanraking te komen met groepen rond immaterieel erfgoed is een oproep geplaatst in het blad van de lokale historische vereniging. Ook in een reeks interviews met sleutelfiguren uit de Alphense erfgoedwereld en via desktop-research is getracht personen te identificeren die lokaal met immaterieel cultureel erfgoed bezig zijn. Het ging daarbij om tradities en ambachten die minstens enkele generaties oud zijn.⁶⁸ Dat spoor leverde enkele tradities op die als immaterieel cultureel erfgoed te bestempelen zijn. Relatief vaak gaat het om tradities in de dorpen buiten de kern Alphen.⁶⁹ In Boskoop wordt al zestig jaar Luilak gevierd en laten in de jaarlijkse carnavalsoptocht de kroos-

happers en de baggerbeugels van zich horen. Daarnaast is er onlangs een Boskoops woordenboek uitgebracht waarin woorden uit het Boskoops dialect zijn verzameld en heeft Boskoop een heus volkslied, gebaseerd op een gedicht van verzetsman Maarten Splinter. In 1946 ging men op zoek naar een passende melodie die is gecomponeerd door Boskoper Jan Erkelens (Den Boer 2011: 80). De meeste Boskopers, vooral ouderen, kennen het volkslied en nemen het ook serieus.⁷⁰ Het carillon speelt het, de gemeenteraad zong het bij de opheffingsvergadering. In Aarlanderveen viert men in de zomer drie dagen lang de Aarlanderveense kermis (met vooral een commercieel karakter⁷¹) en doet men aan spitslopen en ringrijden. Een 'wijngilde' in Aarlanderveen houdt zich bezig met het maken van wijn, bier en likeur. In Hazerswoude-Dorp organiseert men in augustus roeiwedstrijden op de Rietveldse Vaart en in Koudekerk aan den Rijn organiseert men met hulp van tweehonderd vrijwilligers sinds 1992 het van oorsprong boerenfeest Trekkertrek (Verhoef en Van 't Riet 2013: 223).

Natuurlijk gebeurt er in Alphen zelf ook het nodige. Sinds 1948 is er de Laura, een fietstocht door Leiden-Amsterdam-Utrecht-Rotterdam-Alphen aan den Rijn. Een ander groot evenement is de jaarmarkt op de derde woensdag van september. Deze is voortgekomen uit de paardenmarkt, die voor het eerst in 1894 in Alphen (toen nog 'Alfen') werd gehouden. Vanaf 1985 is de paardenmarkt veranderd in een jaarmarkt waar sinds 1994 een particuliere stichting verantwoordelijk voor is. Omdat de gemeente vroeger rechtstreeks bij het organiseren van de paardenmarkt betrokken was, konden medewerkers van de gemeente maar ook van scholen en bedrijven vrij krijgen. Tegenwoordig is dat niet meer het geval. Wel is de jaarmarkt een evenement geworden dat veel bezoek van buiten de gemeente trekt. Een link met paarden is er niet meer, behalve het ringsteken, waarbij op een spanwagen een oudhollands gekleed echtpaar zit, de man de paarden voor de ring zet en de vrouw probeert met een stokje door de ring te steken. Tijdens de jaarmarkt worden speciale jaarmarktkoeken verkocht. Op die dag is er ook een taptoe (i.s.m. met een muziekvereniging), een optocht met oldtimers (i.s.m. de lokale oldtimersclub) en een gondeltocht.⁷² Daarnaast is er ruimte voor 'dingen van vroeger'.⁷³ Alphen kent een carnavalsvereniging (de Cascariëten). Korenmolen De Eendracht had voor de Monumentendag als thema 'oude ambachten' (houtdraaien, smeden, wol viltten en manden vlechten). De gemeente telt voorts minstens vier oranjeverenigingen die oranjefeesten organiseren. In Alphen, Aarlanderveen, Benthuizen, Boskoop, Hazerswoude, Koudekerk en Zwammerdam worden Sinterklaasintochten georganiseerd, in Benthuizen door de Evenementen Commissie Benthuizen en in Hazerswoude door de ondernemersvereniging.

De Volksuniversiteit Alphen aan den Rijn biedt een keur aan cursussen aan, vooral taalcursussen. Naast enkele cursussen over kunstbeoefening was het erfgoed in het cursusaanbod voor het voorjaar van 2015 met twee korte cursussen vertegenwoordigd: een drietal lezingen over jodendom, christendom en islam, en een tweetal over de Zijderoute. In het Alphense Centrum voor de Kunsten Parkexpressie kan men een cursus kunstgeschiedenis volgen, de streekmuziekschool Alphen aan den Rijn, tot slot, organiseert in het voorjaar van 2015 drie muziekvoordrachten, waaronder een over de geschiedenis van Joodse muziek.

Noten

- 1 <http://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/php/main.php?cAction=selectSubCat&cOffset=1&cLimit=25&oOrder=ASC&cSubmit=1&sProvincie=Zuid-Holland&sGemeente=Alphen+aan+den+Rijn&sPlaats=&sStraat=&sHuisnummer=&sPostcode=&sOmschrijving=&sCompMonNr=&sCompMonName=&sStatus=&sHoofdcategorie=&sSubcategorie=&sFunctie=>
- 2 <https://erfgoed.databank.nl/jive/>, geraadpleegd maart 2015, de gegevens hebben overwegend betrekking op de situatie in 2013.
- 3 E-mail reactie wethouder De Jager.
- 4 Naast rijks- en gemeentemonumenten zijn er, alleen in de provincies Noord-Holland en Drenthe, ook provinciale monumenten.
- 5 Volgens de directeur van Heemschut is dit gebrek aan bezit waarschijnlijk een van de redenen waarom het ledental de laatste jaren wat terugloopt. Mensen zetten zich liever voor een specifiek erfgoedobject in.
- 6 <http://www.hendrickdekeyser.nl/site/1/108/huizenbezit.html>
- 7 <http://www.groningerkerken.nl/index.php?s=1&m=1&id=77>
- 8 <http://www.erfgoedmonitor.nl/indicatoren/funding-crowdfunding-en-musea>
- 9 Een aantal van de organisaties verenigd in FIM zijn bijvoorbeeld koepel- of belangenorganisaties zonder (natuurlijke) leden of vrijwilligers en daarom niet meegenomen in het onderzoek.
- 10 Stichting Open Monumentendag (2012) en <http://www.openmonumentendag.nl/organisatie/over-de-open-monumentendag/open-monumentendag-cijfers/>
- 11 Omdat de gegevens berusten op een niet nader genoemd internetpanel, is hier terughoudendheid betracht in het generaliseren van de uitkomsten en wordt met opzet niet van ‘de bevolking’ gesproken.
- 12 Het complete dossier is te vinden via <http://www.heemschut.nl/nl/bedreigd-erfgoed/zuid-holland/monumentenlijst/alphen-wijst-bezwaar-heemschut-af.html>
- 13 Interview met de heer Habermehl, 12 mei 2014.
- 14 Onze speciale dank gaat uit naar de heer De Groot voor het beschikbaar stellen van een gedeelte van zijn historisch krantenarchief.
- 15 E-mail communicatie met Heemschut, 27 januari 2015.
- 16 <http://bri.aadr.nl/index.php?simaction=content&pagid=&onderdeel=bri&stukid=73936&mediu-mid=1&action=>
- 17 Jaarrekening 2012.
- 18 Deze reconstructie werd mede mogelijk gemaakt door het historisch krantenarchief van de heer De Groot.
- 19 Interview met de heer Böhm, 21 mei 2014.
- 20 <http://www.openmonumentendagalphenaandenrijn.nl>
- 21 Interview met de heer Pieter Verkade, secretaris Open Monumentendag Comité Alphen aan den Rijn, 2 maart 2015.
- 22 <http://www.molens.nl/site/molens/content.php?cid=219>
- 23 <http://www.molendatabase.nl>
- 24 Interview met de heren Schaap en Menge, 10 juli 2014.
- 25 Interview met de heer Esveld, 23 juni 2014.
- 26 Interview met de heer Broekhuizen, beleidssecretaris cio-kerkgebouwen, 5 augustus 2014.
- 27 Interview met de heer Bakker, directeur Stichting Alde Fryske Tsjerken, 1 augustus 2014.
- 28 <http://www.bonifaciusalphen.nl/index.php/donateur>
- 29 http://www.oudshoornsekerk.nl/v10/index.php?option=com_content&view=article&id=7&Itemid=114
- 30 De heer Hooftman (interview 23 juli 2014) en <http://www.vriendenvanhetkerkje.nl>
- 31 Bijvoorbeeld http://www.maranathakerkalphenaandenrijn.nl/financi_c3_abn__26_beheer

32 <http://www.orgelcommissiealphen.nl>, geraadpleegd op 13 maart 2015

33 E-mail correspondentie met de heer Habermehl.

34 De heer Den Hengst (interview 10 juli 2014) en http://www.oudebegraafplaatsreijerskoop.nl/?page_id=17

35 <http://www.museumvereniging.nl/Veelgestelde vragen.aspx>, geraadpleegd op 12 juli 2014

36 Bron: Museumcijfers 2011, 2012 en 2013

37 <http://www.erfgoedmonitor.nl/onderwerp/musea-aantallen>

38 Cultuur in Beeld 2014, p. 123

39 <http://www.federatievriendenmusea.nl/images/downloads/Onderzoek%20NFVM.pdf>

40 Museumcijfers 2013, Stichting Museana, p. 5.

41 E-mail reactie van wethouder De Jager op onze vragen, 16 juni 2014

42 De heer Hooftman, penningmeester van het Boomkwekerijmuseum (interview 21 juli 2014) en <http://www.boomkwekerijmuseum.nl>

43 Telefonisch interview met de heer Straver, 2 februari 2015

44 Boskoop staat binnen Zuid-Holland te boek als een dorp met een bovengemiddeld hoog percentage vrijwilligers (Van der Heide et al. 2010).

45 Interview met de heer Schouten, 21 mei 2014.

46 <http://www.historischekringbenthuizen.nl/informatie/oudheidkamer>

47 Een demente oudere bleek zelfs tot verbazing van de anderen ineens weer te kunnen praten bij het zien van de winkels, aldus het echtpaar Roest (interview 24 juni 2014).

48 E-mail reactie van wethouder De Jager op onze vragen, 16 juni 2014

49 Volgens de streekarchivaris, de heer Van 't Riet, heeft dit niet zozeer met een gebrek aan vrijwilligers te maken als wel met strengere selectiecriteria van het archief.

50 <http://www.erfgoedmonitor.nl/indicatoren/opgravingsvergunningen-aantal-uitvoerder>

51 <http://www.huisvanhilde.nl/> en <http://www.s-hertogenbosch.nl/groottuighuis/>

52 <http://www.archeohotspots.nl/archeohotspots/>

53 http://www.vrienden-archeon.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=13&Itemid=47

54 Telefonisch interview met de heer Van der Mark, lid Vereniging vrienden van Archeon, 13 juni 2014.

55 <http://www.archeologie.zuid-holland.nl>

56 Telefonisch interview met de heer Frits Kleinhuis, depotbeheerder, 11 februari 2015.

57 http://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/php/main.php?cAction=show&cOffset=0&cLimit=25&cOBJnr=45652&oOrder=ASC&cLast=1&oField=OBJ_RIJKSNUMMER&sCompMonNr=&sCompMonName=&sStatus=&sProvincie=Zuid-Holland&sGemeente=Alphen+aan+den+Rijn&sPlaats=&sStraat=&sHuisnummer=&sPostcode=&sFunctie=&sHoofdcategorie=Archeologie&sSubcategorie=&sOmschrijving=&ID=0&oField=OBJ_RIJKSNUMMER

58 De heer Boink, voorzitter SZH (interview 27 januari 2015)

59 <http://www.tolderas.nl>

60 <http://www.boomkwekerijmuseum.nl/Museumkwekerij/5728>

61 <http://www.esveld.nl/collecties/aceretum.php>

62 De heer Van Gelderen, firma Esveld (interview 23 januari 2015)

63 <http://www.rijksmonumenten.nl/monument/524436/park+met+rosarium+en+koepel/boskoop>

64 http://www.volkscultuur.nl/file_handler/documents/original/view/11/100-traditiespdf.pdf

65 Gegevens verkregen van en met dank aan Albert van der Zeijden (VIE) en Maartje de Boer (RCE).

66 <http://www.deweekkrant.nl/pages.php?page=3117304>

67 <http://www.lplg.nl>

68 Armin van Buuren, geboren in Koudekerk aan den Rijn, meester in het eigentijdse ambacht van DJ, en Fers Friethuys in het centrum van Alphen aan den Rijn, in 2014 gekozen tot de beste ambachtelijke

patatzaak van 2014, vallen dus buiten het bestek van dit onderzoek, hoewel de frietkotcultuur in Vlaanderen op de inventaris staat (<http://www.kunstenerfgoed.be/nl/inventaris-vlaanderen>)

69 De auteurs danken de heer Habermehl voor het overzicht dat hij ons heeft gegeven

70 Mevrouw De Lange (interview 4 juli 2014)

71 De heer Den Hengst (interview 10 juli 2014)

72 Interview met mevrouw De Jong, 10 juli 2014.

73 Interview met de heer Esveld, 23 juni 2014.

3 Erfgoedbelangstelling

Belangstelling voor erfgoed omvat meerdere dingen. Hier is in kaart gebracht in welke mate mensen in erfgoed geïnteresseerd zijn en via de media (incl. internet) en (fysiek) bezoek hiermee in aanraking komen.

3.1 Erfgoedinteresse

Erfgoed heeft over interesse niet te klagen. Enige tijd geleden bleek dit uit de levendige discussies over de Canon van Nederland en over een Nationaal Historisch Museum, recent uit de grote belangstelling voor de heropening van het Rijksmuseum en uit discussies over tradities als Zwarte Piet en nationale helden als Michiel de Ruyter. Een dergelijke impressie berust echter meer op beeldvorming dan op gedegen cijfers over welk deel van de bevolking er in welke mate in geïnteresseerd is. Instellingen zoals de Open Universiteit (ou) en de Koninklijke Bibliotheek (KB) bieden cursussen over erfgoed aan, waaronder (gratis) basis-cursussen Cultureel Erfgoed en Stamboomonderzoek (ou), en een website 'Het Geheugen van Nederland' (KB).¹ Het aantal mensen dat dergelijke cursussen volgt zou te achterhalen zijn, maar nog steeds weinig zeggen over de erfgoedbelangstelling 'in den brede'. De erfgoedinteresse onder de bevolking is eigenlijk alleen in te schatten op basis van landelijke enquêtegegevens. In de Vrijtijdsomnibus (VTO) 2012 is gevraagd naar de interesse in vijf vormen van erfgoed:

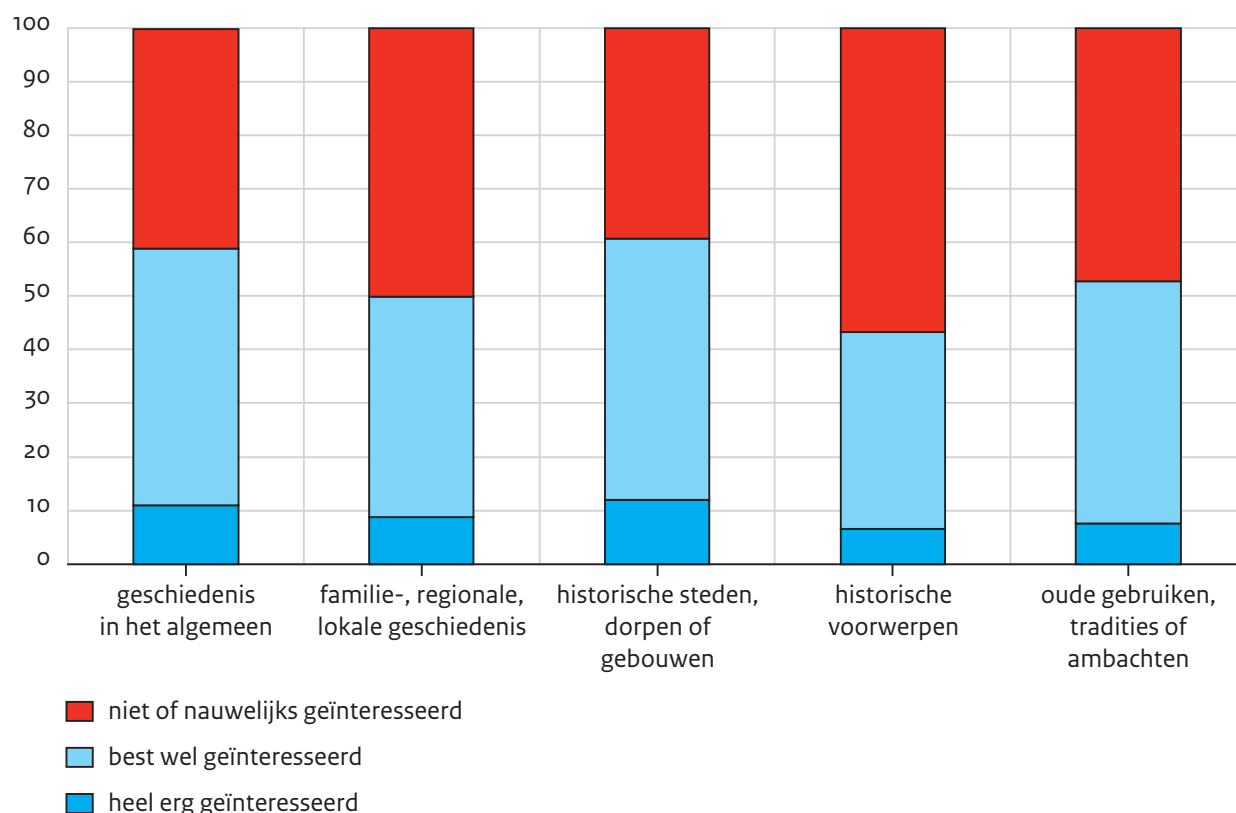
- 1 geschiedenis in het algemeen;
- 2 familie-, regionale of lokale geschiedenis;
- 3 historische steden, dorpen of gebouwen;
- 4 historische voorwerpen;
- 5 oude gebruiken, tradities of ambachten.

Het verleden blijkt zeker geen gesloten boek te zijn. In elk van de genoemde vijf vormen van erfgoed toont circa de helft van de bevolking zich geïnteresseerd (figuur 3.1). Geschiedenis in het algemeen en historische bebouwing staan het meest in de belangstelling, historische voorwerpen het minst.

Eerder is op een vergelijkbare, maar niet identieke manier naar de belangstelling voor kunstvormen gevraagd (Van den Broek 2013). Bijna de helft van de bevolking (van 16 jaar en ouder) toonde zich in minstens één van de negen voorgelegde kunstvormen zeer geïnteresseerd. Een kwart rapporteerde een sterke interesse in één kunstvorm, bijna een kwart in twee of meer kunstvormen. Daar blijft de interesse voor erfgoed dus enigszins bij achter.

Figuur 3.1

Interesse in erfgoed, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

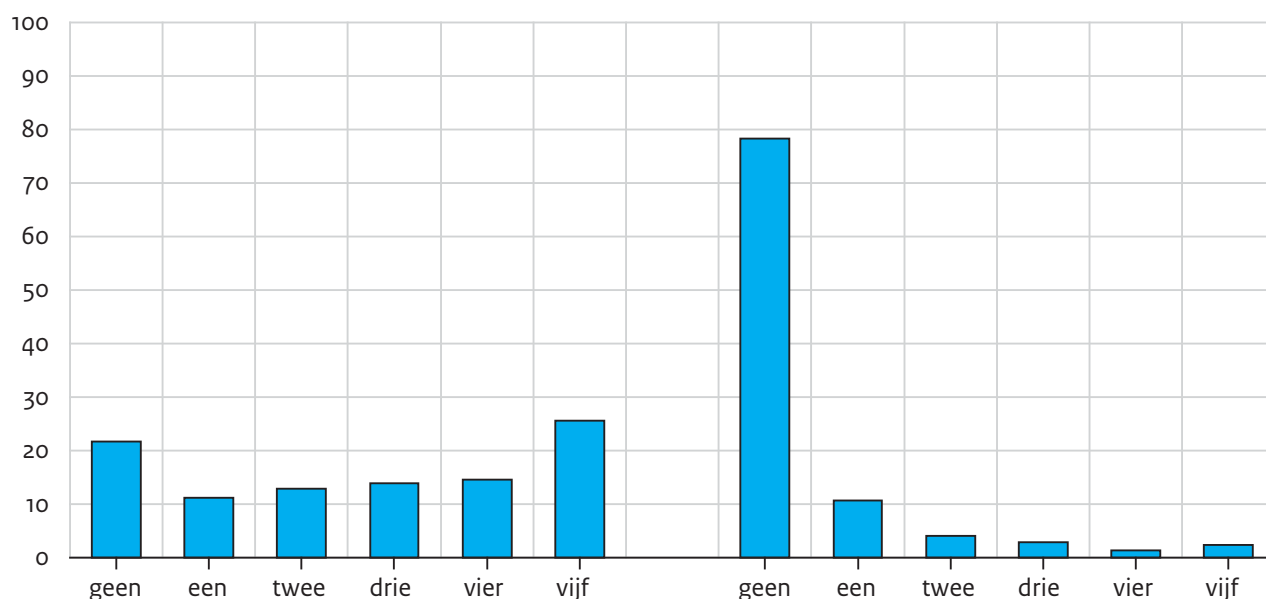
Circa 20% van de bevolking is in geen enkele van deze vijf vormen van erfgoed geïnteresseerd, anderzijds toont circa 20% een sterke interesse voor minstens één van die vormen (figuur 3.2).

Van de circa 80% geïnteresseerden strekt de historische interesse zich veelal over meerdere vormen van het erfgoed uit. Slechts circa 10% van de bevolking heeft belangstelling voor één vorm ervan. Een kwart van de bevolking is in elk van de vijf genoemde vormen van erfgoed geïnteresseerd.

Wanneer men de lat wat hoger legt en slechts degenen telt die 'heel erg' geïnteresseerd zijn (rechts in de figuur), daalt het aandeel geïnteresseerden tot circa 20%. De helft daarvan is sterk in één vorm van erfgoed geïnteresseerd, de andere helft heeft grote belangstelling voor twee of meer vormen ervan.

Figuur 3.2

Aantal vormen van erfgoed waarin men geïnteresseerd^a (links) of heel erg geïnteresseerd (rechts) is, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

a Optelling van 'best wel geïnteresseerd' en 'heel erg geïnteresseerd'.

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

De erfgoedbelangstelling is niet gelijkmatig over de bevolking verdeeld (tabel 3.1). Die belangstelling is wat groter onder mannen dan onder vrouwen, met name waar het gaat om geschiedenis in het algemeen en om historische bebouwing en voorwerpen. Onder kinderen is de erfgoedinteresse wat geringer dan later in de levensloop (of onder eerdere generaties is die interesse groter dan onder latere, dat is op basis van deze gegevens niet te zeggen).

Geprononceerder is het verschil naar genoten opleiding: in den brede geldt dat de erfgoedinteresse sterker is naar gelang men meer opleiding genoot. Ook een hoger opleidingsniveau van de ouders wakkert de historische interesse aan. Grotere culturele interesse in het ouderlijk huis gaat eveneens samen met een wat grotere historische interesse. Samen duiden deze drie factoren erop dat een groot cultureel kapitaal bevorderlijk is voor de erfgoedinteresse. Stedelijkheid van de woonplaats houdt verband met de belangstelling voor geschiedenis, net zoals gezinsinkomen. Zowel stedelijkheid als gezinsinkomen correleren overigens positief met het opleidingsniveau van de respondent.

Herkomst houdt geen verband met het hebben van enigerlei erfgoedinteresse in het algemeen, maar wel met specifieke aspecten van erfgoed. Immigranten van westerse komaf onderscheiden zich dan telkens door een grotere historische interesse dan autochtone Nederlanders. Dit verschil wordt overigens mogelijk (ook) voor een deel verklaard door verschillen in opleidingsniveau. Westerse allochtonen zijn hoger opgeleid dan de gemiddelde autochtone Nederlander. Dat niet-westerse allochtonen zich nauwelijks onderscheiden van autochtonen kan enerzijds te maken hebben met het gegeven dat niet naar Nederlands erfgoed is gevraagd maar naar erfgoed in het algemeen. Men kan bij de beantwoor-

ding van de vragen dus ook het erfgoed c.q. de geschiedenis uit de herkomstcultuur voor ogen hebben gehad. Tevens kan een zekere selectiviteit in respons hier een rol spelen. De vragenlijst was niet vertaald, dus mensen die moeite hebben met de Nederlandse taal zullen onder de respondenten ondervertegenwoordigd zijn.

De verdeling van interesse in kunst over de bevolking laat op hoofdlijnen eenzelfde beeld zien (Van den Broek 2013), met één uitzondering. Wat meer mannen dan vrouwen hebben interesse in erfgoed, terwijl dat bij interesse in kunst andersom is.

Tabel 3.1

Erfgoedinteresse ('best wel' en 'heel erg'), bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

	enigerlei erfgoed- interesse	geschiede- nis in het algemeen	familie-, regionale, lokale geschie- denis	historische steden, dorpen of gebouwen	historische voor- werpen	oude gebruiken, tradities of ambachten
bevolking ≥ 12 jaar	79	59	50	62	43	54
geslacht	*	*		*	*	
man	82	66	52	64	48	54
vrouw	75	53	48	60	39	54
leeftijd	*	*	*	*	*	*
6-11	66	47	35	39	30	30
12-19	81	63	46	60	36	48
20-34	78	59	48	64	46	55
35-49	82	62	48	70	50	62
50-64	80	58	57	63	47	62
≥ 65	79	59	50	62	43	54
opleiding (≥ 20 jaar)	*	*	*	*	*	*
lo, vmbo, mavo	71	46	47	57	40	53
mbo, havo, vwo	81	59	49	61	45	54
hbo, universiteit	92	80	63	80	54	66
hoogst opgeleide ouder	*	*		*	*	*
lo, vmbo, mavo	75	54	49	59	41	55
mbo, havo, vwo	81	62	49	63	43	50
hbo, universiteit	88	71	55	70	48	59
cultuurbezoek ouders destijds	*	*	*	*	*	*
geen	73	50	44	54	37	49
enig	85	66	55	68	49	58
frequent	83	68	58	69	50	55

Tabel 3.1
(Vervolg)

	enigerlei erfgoed- interesse	geschiede- nis in het algemeen	familie-, regionale, lokale geschie- denis	historische steden, dorpen of gebouwen	historische voor- werpen	oude gebruiken, tradities of ambachten
stedelijkheid		*	*			
zeer sterk stedelijk	82	62	57	66	46	56
matig stedelijke	78	58	49	60	42	53
niet stedelijk	76	52	47	63	45	55
inkomen ^a	*	*		*	*	*
tot modaal	74	52	49	54	40	49
1 tot 1,5 keer modaal	75	55	50	55	41	51
1,5 tot 2,5 keer modaal	81	61	48	66	44	57
> 2,5 keer modaal	85	66	53	71	48	58
herkomst		*	*	*	*	*
Nederlands	78	58	49	62	42	53
westerse	85	68	60	72	56	63
niet-westers	79	62	54	51	41	49

a Inkomen: tot modaal (€ 15.015), 1 tot 1,5 keer modaal (€ 22.485), 1,5 tot 2,5 keer modaal (€ 28.625).

* Statistisch significant verband tussen interesse en persoonskenmerk (kans op toeval kleiner dan 5%).

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

De achtergrondkenmerken van alleen mensen met een sterke interesse in erfgoed laten een vergelijkbaar beeld zien (tabel 3.2). Mannen hebben over het algemeen wat vaker een sterke interesse in erfgoed, net zoals ouderen en hogeropgeleiden. Het effect van inkomen is daarentegen verdwenen. Met andere woorden, enige interesse in erfgoed is kenmerkend voor hoge inkomens maar Nederlanders met een sterke interesse in erfgoed treft men net zo vaak aan onder de lage als de hoge inkomens.

Tabel 3.2

Sterke erfgoedinteresse (heel erg geïnteresseerd), bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

	enigerlei erfgoed- interesse	geschiede- nis in het algemeen	familie-, regionale, lokale geschiedenis	historische steden, dorpen of gebouwen	historische voorwerpen	oude gebruiken, tradities of ambachten
bevolking ≥ 6 jaar	22	11	9	12	7	8
geslacht	*	*			*	
man	25	14	9	13	8	8
vrouw	19	7	8	11	5	7
leeftijd	*		*	*	*	*
6-11	15	10	8	7	7	6
12-19	18	9	6	6	5	4
20-34	21	9	6	9	3	5
35-49	17	12	8	12	7	7
50-64	24	13	12	16	9	11
≥ 65	22	11	11	16	8	10
opleiding (≥ 20 jaar)	*	*		*	*	
lo, vmbo, mavo	17	7	9	11	6	7
havo, vwo, mbo	21	9	8	12	6	8
hbo, universiteit	31	19	11	19	10	10
hoogst opgeleide ouder	*	*				
lo, vmbo, mavo	20	10	9	11	7	8
havo, vwo, mbo	19	9	7	11	6	6
hbo, universiteit	28	15	9	14	7	8
cultuurbezoek ouders destijds	*	*	*	*		
geen	19	8	8	11	6	7
enig	23	11	8	12	7	7
frequent	29	17	12	16	8	10
stedelijkheid	*	*				
zeer sterk stedelijk	28	16	10	15	7	8
matig stedelijke	21	10	9	11	6	7
niet stedelijk	18	8	8	11	7	8
inkomen ^a			*			
tot modaal	23	11	11	11	5	6
1 tot 1,5 keer modaal	21	10	9	12	7	8
1,5 tot 2,5 keer modaal	20	10	7	12	6	8
> 2,5 keer modaal	24	13	9	13	7	8

Tabel 3.2

(Vervolg)

	enigerlei erfgoed- interesse	geschiede- nis in het algemeen	familie-, regionale, lokale geschiedenis	historische steden, dorpen of gebouwen	historische voorwerpen	oude gebruiken, tradities of ambachten
herkomst		*	*	*		
Nederlands	21	10	8	12	6	7
westerse	27	15	12	16	10	12
niet-westers	25	13	12	8	5	7

a Inkomen: tot modaal (€ 15.015), 1 tot 1,5 keer modaal (€ 22.485), 1,5 tot 2,5 keer modaal (€ 28.625).

* Statistisch significant verband tussen interesse en persoonskenmerk (kans op toeval kleiner dan 5%).

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

3.2 Erfgoed via de media

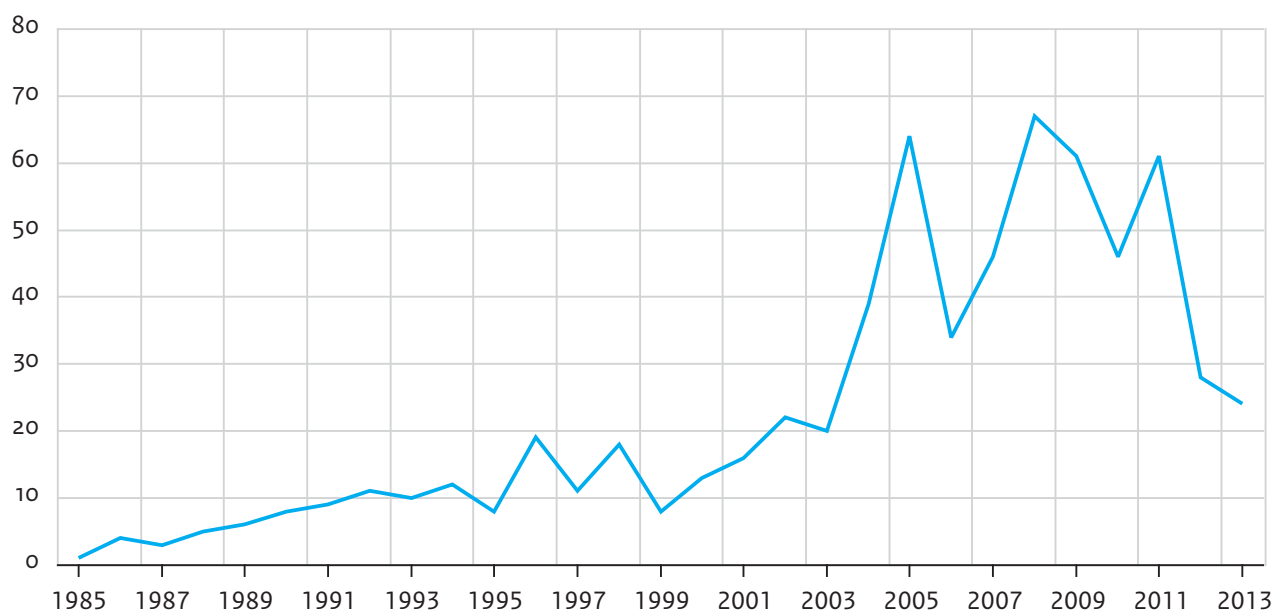
Er is een aanzienlijk aanbod van erfgoed in de media. Het komt aan bod in boeken, (publieks)tijdschriften, kranten, films, tv- en radioprogramma's en er is veel over erfgoed te vinden op het internet. Om de context te schetsen volgt hier eerst informatie over erfgoed in de media. Daarbij is de belangrijkste vraag de interesse van de bevolking in erfgoed(informatie) via de media. Welk deel van de bevolking komt via welk medium met erfgoed in contact? In het antwoord op die vraag is zowel aandacht voor het bereik (hoe groot is dat deel?) als voor de spreiding daarvan (hoe evenwichtig is dat bereik over de bevolking verdeeld?).

Erfgoed in de media

Een klassiek medium voor informatie over erfgoed is het boek. De Koninklijke Bibliotheek registreert het aantal verschenen boektitels met 'erfgoed' in de titel. Dat aantal steeg tien jaar geleden plotseling sterk, en daalt sinds kort weer net zo sterk (figuur 3.3). Achtergrond is waarschijnlijk de introductie van het begrip erfgoed door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw), waardoor dat woord in meer titels voorkwam. Hier kan dus geen plotselinge toe- en afname van de interesse voor erfgoed onder de bevolking uit worden afgeleid. Prijzige uitgaven als *De Bosatlas van de geschiedenis van Nederland* en *De Bosatlas van het cultureel erfgoed* zijn in trek, maar bereiken met hun oplages van enkele tienduizenden exemplaren uiteraard lang niet iedereen. Helaas is over het totaal aantal titels en een totale oplage van boeken over erfgoed niet met precisie iets te zeggen. De Nederlandse Uniforme Rubrieksindeling kent geen aparte NUR-code voor erfgoed, zodat informatie over dat segment niet uit de data is te lichten.² Bovendien zou dat geen zicht bieden op erfgoedpublicaties in een andere taal.

Figuur 3.3

Boektitels met het woord erfgoed, 1985-2013 (in aantallen)

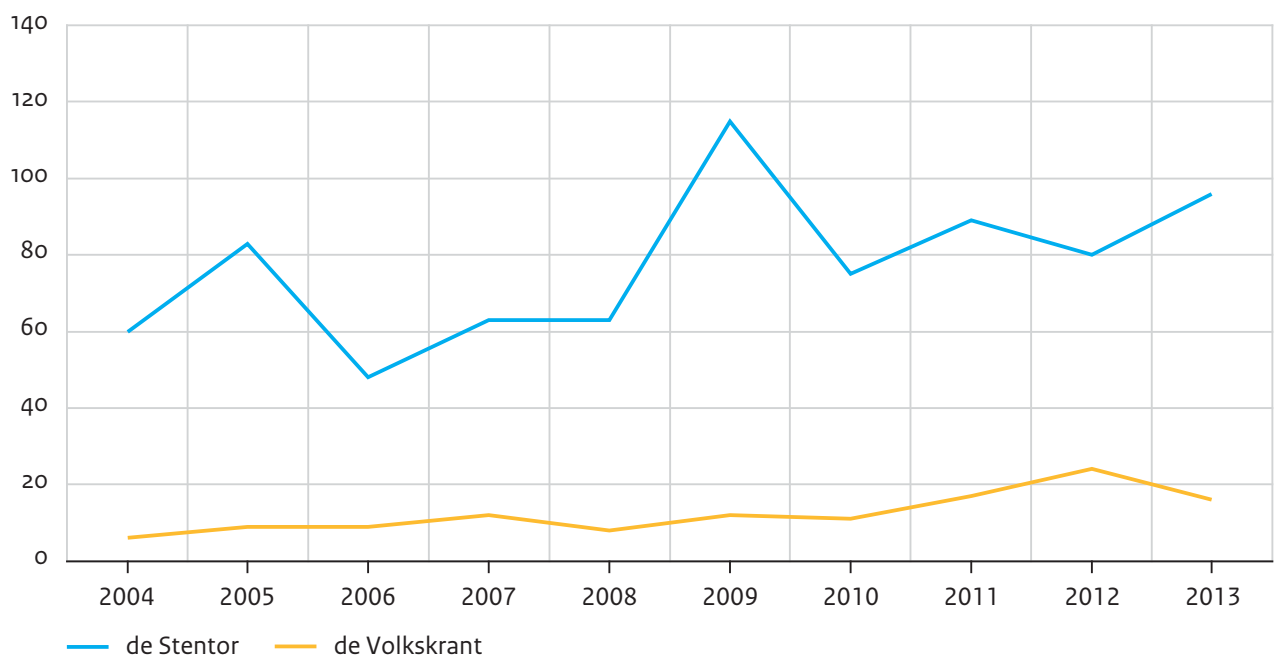

Bron: Koninklijke Bibliotheek

Het aantal titels van krantenartikelen met het woord 'erfgoed' lijkt een licht stijgende trend te vertonen als we kijken naar een grote lokale en landelijke krant (figuur 3.4).

Figuur 3.4

Krantenartikelen met het woord erfgoed, 2004-2013 (in aantallen)

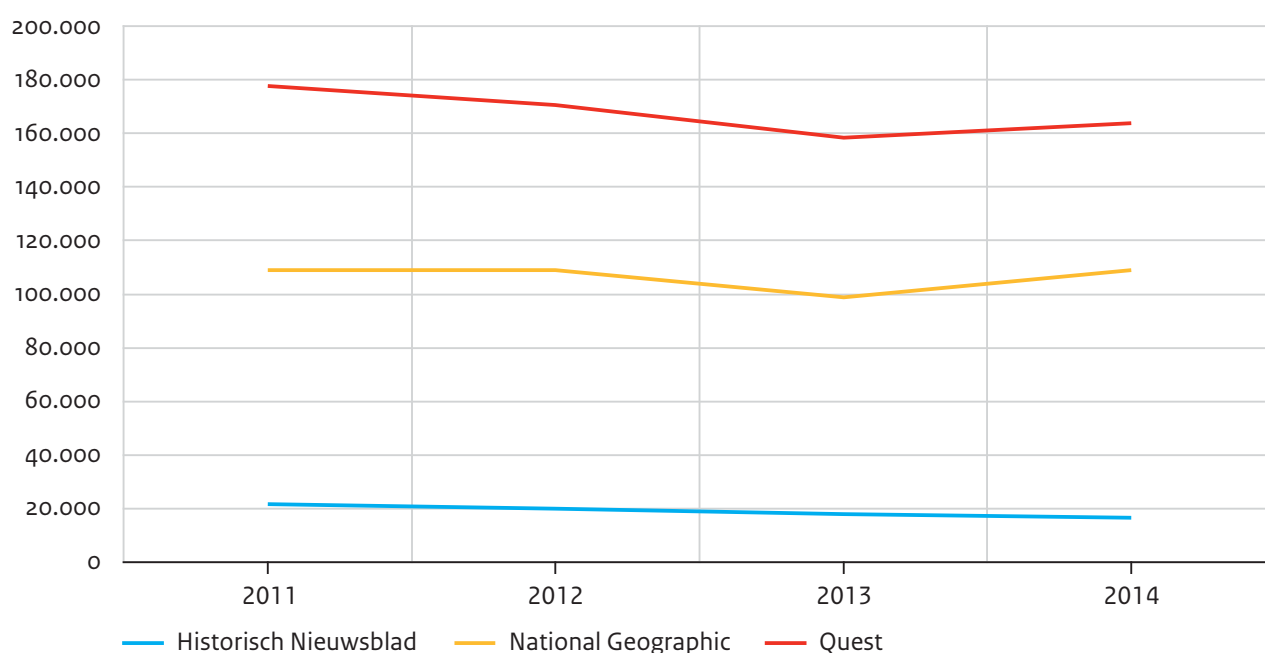
Bron: LexisNexis

In lokale kranten staan vaker artikelen over erfgoed dan in landelijke kranten. Dit geldt ook voor volkscultuur (Geerlings en Vuyk 2010). Met name in de provincies Brabant, Limburg en Overijssel wordt vaak door kranten over erfgoed en volkscultuur geschreven.

Het aantal publiekstijdschriften over erfgoed is beperkt. Tellingen van Het Oplage Instituut (HOI) bevatten cijfers over drie van die tijdschriften in recente jaren: *Historisch Nieuwsblad*, *National Geographic* en *Quest* verschijnen elk maandelijks (figuur 3.5), recent met een gezamenlijke oplage van een kleine 300.000 exemplaren.

Figuur 3.5

Oplage *Historisch Nieuwsblad*, *National Geographic* en *Quest*, 2011-2014

Bron: Het Oplage Instituut

Er zijn nog enkele landelijk verschijnende titels, zoals *Historia* (met in 2014 een oplage van 40.000), *Heemschut* (oplage 5500),³ *Geschiedenis Magazine* (oplage 7000), *Archeologie Magazine* (oplage 4000) en *Immaterieel Erfgoed* (gedrukte oplage 1200, digitale oplage 6200, tevens te downloaden).⁴ De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed geeft een drie keer per jaar verschijnend tijdschrift uit, waarop men zich gratis kan abonneren en dat ook te downloaden is.⁵ Het tijdschrift *Monumenten* verschijnt negen keer per jaar, maar is meer een vaktijdschrift dan een publiekstijdschrift. Daarnaast verschijnen er lokale tijdschriften zoals *Ons Amsterdam* (oplage 9000) en periodieken van heemkunde- en andere erfgoedverenigingen. Zo verschijnt het blad *Westerheem*, van de AWN, zes keer per jaar in een oplage van 2000 stuks.⁶

Ook via radio en televisie kan men zich over erfgoed informeren. Voorheen was de publieke omroep verplicht een minimaal deel van de zendtijd aan cultuur te besteden. Die verplichting is vervallen c.q. vervangen door vijfjaarlijkse prestatieafspraken waarin is vastgelegd dat de publieke omroep zich qua genremix en qua zendtijdverdeling meetbaar

onderscheidt van de commerciële programmakanalen. De publieke omroep streeft daarbij naar breedte, omvang en variatie in het domein expressie/kunst.⁷

Het Commissariaat voor de Media rapporteert aan het ministerie van ocv of de prestatie-afspraken gerealiseerd zijn. Volgens het Commissariaat was dat over 2013 (over 2012 was op internet geen verslag te traceren) wel het geval: 'Gerealiseerd. Het programma-aanbod op Nederland 1, 2 en 3 onderscheidt zich van de verschillende zenders van RTL en SBS in 2013 het sterkst bij het aanbieden van de genres actualiteiten (+10,9%), meningsvorming (+7,8%), kunstinformatie (+4,3%) en educatie (+4,2%) [...]. Binnen het domein expressie nemen sinds 2010 de aandelen voor kunstinformatie (2010: 12,8%, 2013: 18,9%) en Nederlandse fictie (2010: 17,7%, 2013: 22,5%) toe en de aandelen muziek (2010: 19,1%, 2013: 13,7%) en buitenlandse fictie (2010: 47,7%, 2013: 39,3%) af.'⁸

De Stichting Kijkonderzoek (SKO) publiceert jaarlijks een rapportage over het kijkgedrag in het voorgaande jaar. Omdat de vto-enquête op het jaar 2012 betrekking heeft, is hier geput uit het jaarverslag over 2012 (SKO 2013). In de lijstjes best bekeken programma's domineerden sport en andere amusementsprogramma's. Van de top 5-lijsten per zender bevatte alleen die van National Geographic Channel titels over het verleden, om precies te zijn uitsluitend over de Tweede Wereldoorlog (tabel 3.3). Bereik en aantallen kijkers vallen evenwel in het niet bij kijkcijferkanonnen als veel bekeken voetbalwedstrijden. Ter vergelijking, de in dat jaar best bekeken uitzending was de EK-voetbalwedstrijd Portugal-Nederland, met een kijkdichtheid van 52% oftewel bijna acht miljoen kijkers.

Tabel 3.3

Vijf best bekeken programma's van National Geographic Channel, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten en aantallen)

titel	kijkdichtheid (%)	kijkers
Apocalypse: Rise of Hitler	1,2	180.000
Hitlers GI Death Camp	1,2	178.000
World War Two: The Apocalypse	1,0	154.000
Killing Hitler	0,9	144.000
Apocalypse: the Second Worlds War	0,9	138.000

Bron: KLO (SKO'13)

In de top 100 van de best bekeken programma's uit categorie 'overige non-fictie' (dus zonder sport, amusement, muziek e.d.), staan slechts twee programma's over erfgoed: een uitzending van Tussen kunst en kitsch en een uitzending van Naar andere tijden.⁹

Overigens zou een compleet beeld van het kijken naar programma's over erfgoed niet alleen gegevens over de nationale zenders moeten omvatten, maar ook gegevens over erfgoed-programma's op buitenlandse, regionale en lokale zenders. Zo zond Omroep Brabant eind 2012 een serie televisieprogramma's uit getiteld Brabants Landgoed.¹⁰

Geïnteresseerden in cultureel erfgoed komen op het internet volop aan hun trekken. Allerlei instellingen, verenigingen (bv. de vele historische verenigingen in ons land) en (infor-

mele) groepen hebben hun eigen website (en/of facebook-pagina en/of twitteraccount): www.cultuurplein.nl/, www.museum.nl/, vele gedigitaliseerde archieven, www.monumenten.nl/, www.ambachten.nl/, www.geheugenvannederland.nl, <http://hetverhalenaarchief.nl/>, www.innl.nl, www.archeologieonline.nl, <http://immaterieelerfgoed.nl/>, www.isgeschiedenis.nl, www.cultureelerfgoed.nl, .erfgoedstem.nl, om maar eens een greep uit het aanbod te doen, dat verder tal van regionale en lokale sites omvat, zoals Oneindig Noord-Holland (<http://onh.nl/nl-NL/>) en Zeeuwse Ankers (www.zeeuwseankers.nl/nl-NL/), maar ook internationale platforms (www.europeana.eu/). Lokale sites en Facebookpagina's over erfgoed door liefhebbers in Alphen aan den Rijn komen in het volgende hoofdstuk aan bod. Bij veel belangstelling voor erfgoed is overigens geen sprake van lokale binding, zoals in het geval van oude treinen of ambachten. Verder zijn er Wikipedia- en Facebookpagina's rond markante gebouwen, historische personen, oude voorwerpen of ambachten en bijzondere gebeurtenissen. Men kan virtuele tours door allerlei musea maken (Schols et al. 2011) en resultaten van de eigen erfgoedbeoefening via een website met het grote publiek delen. Digitalisering maakt het voor liefhebbers mogelijk toegang te krijgen tot en gebruik te maken van de gegevens van instituten. Zo heeft het Catharijneconvent een Kerkcollectie Digitaal, een digitale werkomgeving voor al het erfgoed in kerken en kloosters in Nederland. Het totaal aantal bezoeken en bezoekers aan al deze sites is niet bekend.¹¹

Een fenomeen halverwege gedrukte en digitale media is dat van de digitale nieuwsbrief of het digitale tijdschrift. Hierboven was al enkele keren sprake van tijdschriften die op papier verschijnen maar ook digitaal beschikbaar zijn. Een andere tussenvorm is de digitale nieuwsbrief, zoals www.erfgoedstem.nl.

Diverse grote landelijke erfgoedinstellingen (waaronder het Nationaal Archief, de Koninklijke Bibliotheek, het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen) hebben hun krachten gebundeld in het Netwerk Digitaal Erfgoed om te werken aan een landelijke infrastructuur voor digitaal erfgoed (Netwerk Digitaal Erfgoed 2015).¹²

Het aanbod van erfgoed in de media zegt niet ondubbelzinnig iets over de interesse van de bevolking voor dat media-aanbod. Dit geldt met name voor de publieke omroep, die niet uitsluitend op kijkcijfers is gericht maar ook een zekere (culturele) breedte en diepte in de programmering nastreeft. De redacties van commerciële zenders, kranten en tijdschriften hebben op dat vlak geen prestatieafspraken, net zo min als producenten van films, uitgevers van boeken en beheerders van websites (met uitzondering van de websites van gesubsidieerde instellingen). Voor hen geldt sterker dat ze zullen proberen bij de interesses van het publiek aan te sluiten.

Complicerende factor bij de interpretatie van de aanwezigheid van erfgoed in de media is dat erfgoed in roman, film of televisieserie meer decor dan onderwerp kan zijn. De mate waarin een gehistoriseerd familiedrama als representatie van erfgoed te beschouwen is, zal van geval tot geval verschillen, afhankelijk van de wijze waarop het erfgoed recht is gedaan. Het grootste deel van erfgoedaandacht in de media zou er echter niet zijn als er geen publiek voor was. Daarmee is de media-aandacht voor erfgoed een indirecte graad-

meter van publieke interesse. Een directere graadmeter is de mate waarin de bevolking zelf aangeeft via de media erfgoed(informatie) tot zich te nemen.

Publiek van erfgoed in de media

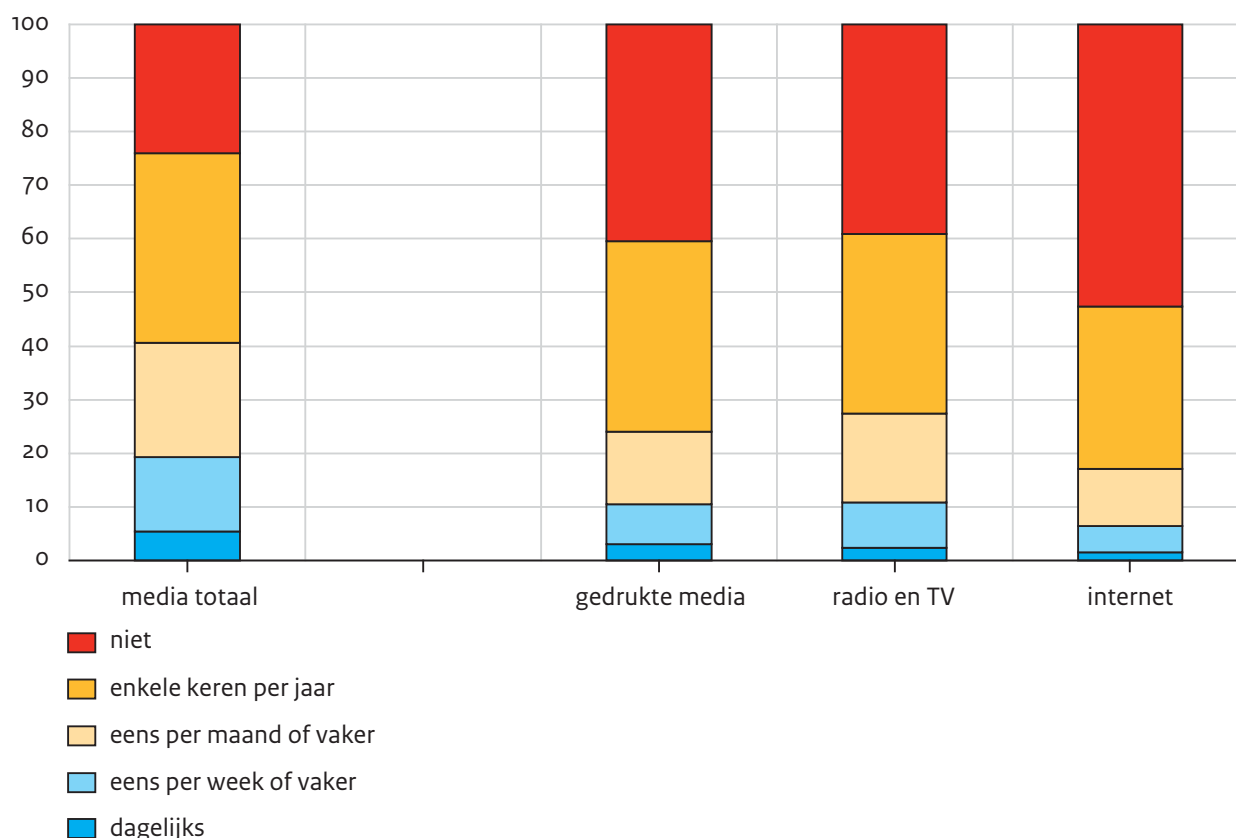
In de Vrijetijdsomnibus 2012 zijn enkele vragen gesteld om te achterhalen welk deel van de bevolking met welke regelmaat welke media voor welke erfgoedinteresse raadpleegt. De vraag naar gebruik van gedrukte media luidde bijvoorbeeld: 'Hoe vaak heeft u in de afgelopen 12 maanden in de vrije tijd een boek, tijdschrift of krant gelezen over', waarna de vijf interessevelden volgden. Daarnaast werd gevraagd naar het gebruik van radio/tv en internet.

Het meest algemene beeld betreft hoe vaak mensen van media gebruikmaken om zich over erfgoed te informeren. Inclusief incidenteel mediagebruik gaat het over het jaar 2012 om circa driekwart van de bevolking (figuur 3.6). Zo gezien is het bereik van erfgoed via de media dus aanzienlijk. Ongeveer een derde gebruikt de media hiervoor enkele keren per jaar. Ruim 40% van de bevolking gebruikt media eens per maand of vaker om zich over erfgoed te informeren, bijna de helft daarvan (een kleine 20% van de bevolking) eens per week of vaker, en één op de twintig Nederlanders zelfs dagelijks.

Mediagebruik grofmazig uitsplitsend naar gedrukte media, uitgezonden media (radio/tv) en digitale media (internet) hebben zowel gedrukte als uitgezonden media (60% elk) een groter bereik dan internet (bijna 50%). De opbouw naar de frequentie van raadpleging is bij elk van die drie media ongeveer gelijk. Dat het internet achterblijft bij beide andere mediatypen kan uiteraard veranderen. Hoe waarschijnlijk dat is, komt later aan de orde bij publieksopbouw per type medium.

Figuur 3.6

Mediagebruik t.b.v. erfgoedinteresse, naar medium, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

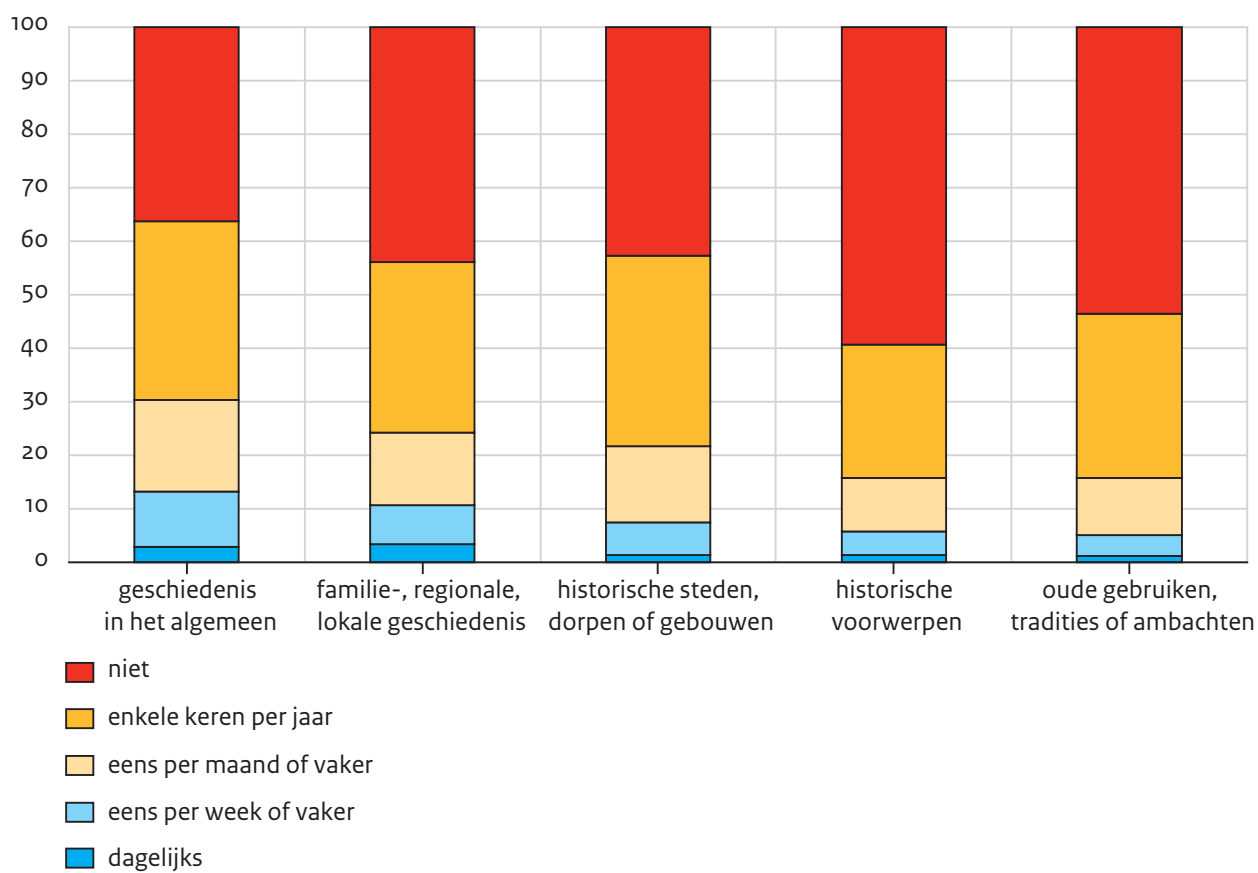
Bron: SCP/CBS (VTO'12)

Hoe mediagebruik voor erfgoed zich verhoudt tot dat voor kunst is te herleiden uit de SCP-publicatie *De Virtuele kunstkar* (Sonck en Den Haan 2012), waarin anders dan de titel doet vermoeden ook aandacht is voor erfgoed en cultuurdeelname via oude media. Ongeveer evenveel mensen raadplegen voornoemde drie typen media voor erfgoed als voor beeldende kunst. Klassieke muziek blijft iets bij erfgoed achter, maar voor theater en in nog sterkere mate voor popmuziek en film worden de drie mediatypen veel vaker geraadpleegd. Het gemedialiseerde kunstbezoek is daarmee aanzienlijk groter dan het gemedialiseerde erfgoedbezoek.

De intensiteit van het mediagebruik hangt enigszins samen met de vorm van erfgoed waarvoor men interesse heeft. Voor historische voorwerpen of immaterieel erfgoed (oude gebruiken, tradities en ambachten) gebruikt men de media minder dan voor geschiedenis of historische dorpen, steden of gebouwen (figuur 3.7). Intensief mediagebruik komt het meest voor rond het interesseveld geschiedenis.

Figuur 3.7

Mediagebruik per erfgoedveld, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

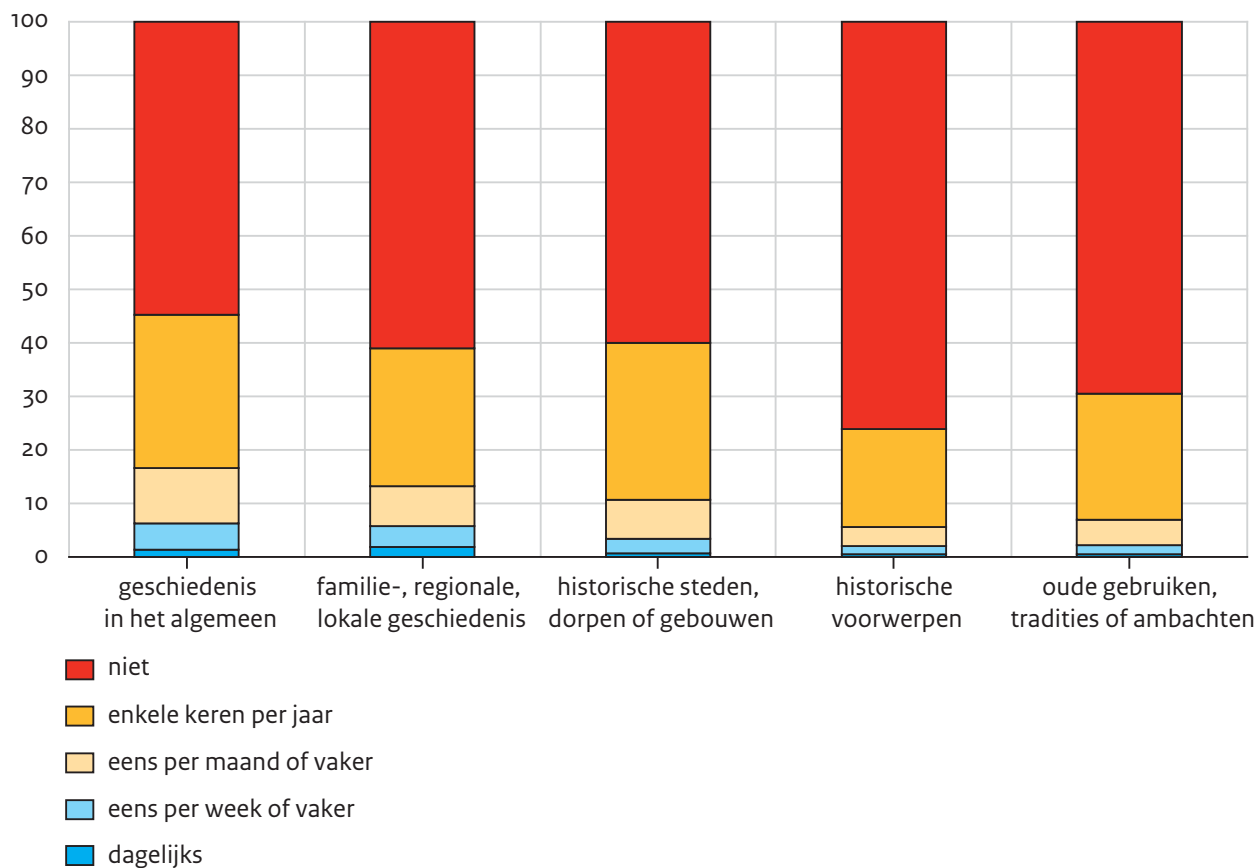

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

Hetzelfde patroon doet zich per mediatype voor, al zijn er wel accentverschillen. Het gebruik van gedrukte media (figuur 3.8) komt sterk overeen met het mediagebruik voor erfgoedinteresse in het algemeen.

Figuur 3.8

Gebruik van gedrukte media per erfgoedveld, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

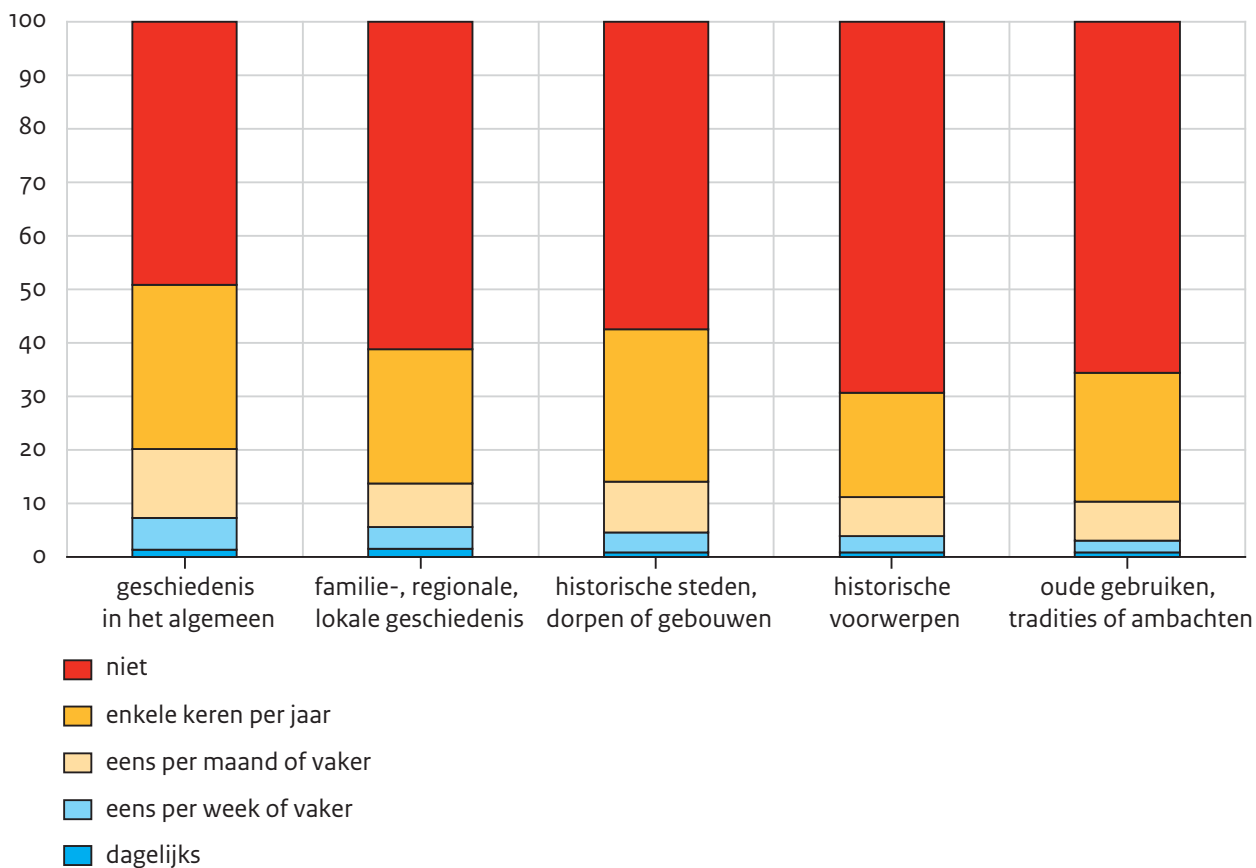

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

Men kijkt/beluistert programma's op televisie en radio het meest om zich te informeren over algemene geschiedenis en het minst om zich te informeren over historische voorwerpen (figuur 3.9). Het mediagebruik voor andere erfgoedvelden ontloopt elkaar weinig.

Figuur 3.9

Gebruik van tv/radio per erfgoedveld, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

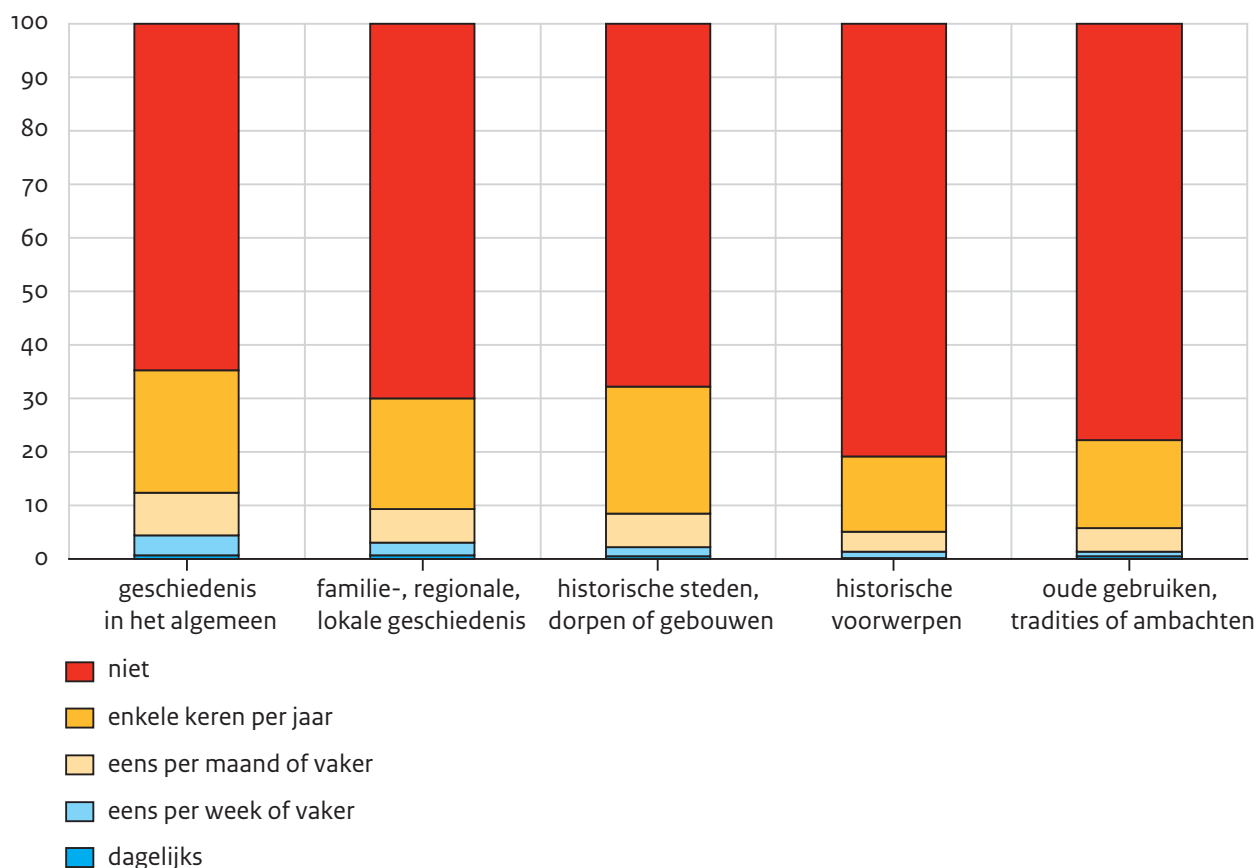

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

Internetgebruik ten behoeve van een erfgoedinteresse blijft over de gehele breedte nog bij het gebruik van gedrukte en uitgezonden media achter. Het patroon in het internetgebruik per erfgoedveld komt overeen met patroon bij andere media (figuur 3.10).

Figuur 3.10

Gebruik van internet per erfgoedveld, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

Hoe is het mediagebruik in dienst van erfgoedinteresse over de bevolking verdeeld? En welke verschillen tussen de mediavormen geeft dat eventueel te zien? Dit is in kaart gebracht door het percentage personen dat frequent (minstens een keer per maand) een mediavorm gebruikt tegen achtergrondkenmerken af te zetten (tabel 3.4). Mannen, ouderen, hogeropgeleiden en mensen met cultureel actieve ouders gebruiken wat frequenter media ten behoeve van een erfgoedinteresse. Daarin zijn maar weinig verschillen tussen de mediavormen onderling. Belangrijkste uitzondering is dat ouderen meer van gedrukte en uitgezonden media gebruikmaken, terwijl jongeren de weg naar het internet sneller weten te vinden. Dit doet vermoeden dat het een kwestie van tijd zal zijn totdat internet als informatiebron net zo belangrijk is als andere mediavormen.

Tabel 3.4

Mediagebruik (eens per maand of vaker) t.b.v. erfgoedinteresse, naar medium, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

	enig media- gebruik	gedrukte media	radio, televisie	internet
bevolking \geq 6 jaar	41	24	27	17
geslacht	*	*	*	*
man	54	27	32	23
vrouw	46	21	23	11
leeftijd	*	*	*	*
6-11	29	20	19	8
12-19	40	23	24	23
20-34	40	19	27	22
35-49	36	20	25	16
50-64	45	29	31	18
\geq 65	47	31	33	13
opleiding (\geq 20 jaar)	*	*	*	*
lo, vmbo, mavo	38	21	29	10
mbo, havo, vwo	39	22	25	18
hbo, universiteit	49	33	32	24
hoogst opgeleide ouder	*	*		*
lo, vmbo, mavo	38	23	25	15
mb,o havo, vwo	42	22	30	19
hbo, universiteit	45	29	29	21
cultuurbezoek ouders destijds	*	*	*	*
geen	36	20	25	15
enig	43	27	28	18
frequent	47	27	32	23
stedelijkheid	*			*
zeer sterk stedelijk	46	27	31	23
matig stedelijke	39	23	27	16
niet stedelijk	40	24	26	12
inkomen ^a		*		*
tot modaal	42	21	28	20
1 tot 1,5 keer modaal	37	21	26	14
1,5 tot 2,5 keer modaal	42	25	29	19
$>$ 2,5 keer modaal	42	29	27	18

Tabel 3.4
(Vervolg)

	enig media- gebruik	gedrukte media	radio, televisie	internet
herkomst				
Nederlands	40	24	27	17
westerse	44	25	30	16
niet-westers	43	21	29	22

a Inkomen: tot modaal (€ 15.015), 1 tot 1,5 keer modaal (€ 22.485), 1,5 tot 2,5 keer modaal (€ 28.625).

* Statistisch significant verband tussen mediagebruik en persoonskenmerk (kans op toeval kleiner dan 5%).

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

3.3 Bezoek aan erfgoed

Archieven

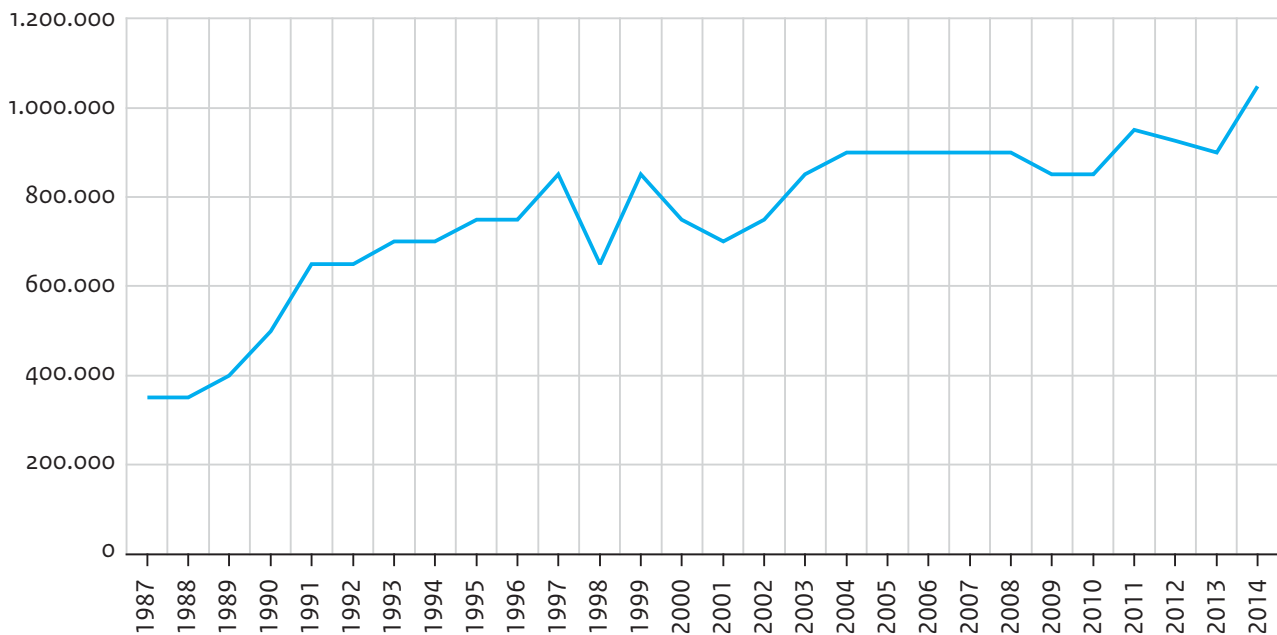
Het (fysiek) bezoek aan archieven neemt door de digitalisering af. Zo zijn stambomen vanaf 1815 tegenwoordig digitaal opvraagbaar. De mensen die wel naar het archief komen, zijn vaak bezig met meer verdiepende studies.¹³ In 2013 werden de regionale historische centra 169.809 keer bezocht, terwijl de websites van deze historische centra meer dan 26 miljoen bezoeken registreerden. Het aantal bezoekers van de websites is sinds 2011 bijna verdubbeld. Het aantal fysieke bezoeken aan regionale historische centra nam in 2013 af vergeleken met 2012 toen nog 212.427 personen die archieven kwamen bezoeken. Het Nationaal Archief werd in 2013 digitaal 1,6 miljoen keer aangedaan, het aantal fysieke bezoeken was 24.436. Dit is, mede vanwege een verbouwing, een stuk minder dan het jaar daarvoor (ocw 2014: 122). In 2012 was het bezoekersaantal echter ook minder dan in 2011. Er lijkt dus sprake te zijn van een negatieve trend wat betreft het aantal fysieke bezoeken aan archieven.

Monumenten

Landelijke cijfers over het aantal bezoekers dat de vele monumenten in ons land trekken ontbreken. Dat jaarlijks honderdduizenden Nederlanders deze monumenten bezoeken staat echter vast. Zo trok het Nationaal Monument Kamp Vught in 2014 72.000 bezoekers, wederom een recordaantal na een gestage stijging de afgelopen jaren.¹⁴ Ook het aantal bezoekers aan de molens van Kinderdijk stijgt jaarlijks gestaag en staat al jaren op meer dan 100.000.¹⁵ De belangstelling voor erfgoed blijkt bovendien uit de toeloop tijdens de Open Monumentendag, die al geruime tijd tegen de 1 miljoen bezoekers trekt, een aantal dat de afgelopen 25 jaar aanzienlijk is gestegen (figuur 3.11).

Figuur 3.11

Bezoekers Open Monumentendag, 1987-2014 (in aantallen)

Bron: Stichting Open Monumentendag

Driekwart van de ondervraagden in het eerder genoemde onderzoek naar draagvlak voor monumenten (Hamstra 2014) zei de Open Monumentendag te kennen, 60% zei ook te weten wat het was, 40% had wel eens een Open Monumentendag bezocht, de helft zou een volgende keer niet gaan (36% 'waarschijnlijk niet' en 15% 'zeker niet'). De bekendheid met de Open Monumentendag hangt sterk samen met leeftijd: de percentages die het kenden en wisten wat het inhoudt lopen op van 32% onder jongvolwassenen (18 tot 30 jaar), via 57% onder 30-tot-55-jarigen, tot 70% onder mensen ouder dan 55 jaar.

Archeologische vindplaatsen

Het totaal aantal bezoeken aan archeologische depots bedraagt iets meer dan 10.000 per jaar. Het overgrote deel betreft bezoek aan het Nationaal Depot voor Scheepsarcheologie (tabel 3.5). Omdat ze vrij toegankelijk zijn is het aantal bezoekers van de 54 hunebedden in ons land niet bekend, maar ze trekken ongetwijfeld jaarlijks vele duizenden bezoekers. Het Hunebedcentrum in Borger ontvangt jaarlijks ongeveer 100.000 bezoekers.¹⁶ Friesland heeft weliswaar, zoals Drenthe en Groningen, geen hunebedden maar wel negen 'archeologische steunpunten'. Dit zijn kleine tentoonstellingen met lokale vondsten zoals ze in het omliggende landschap zijn aangetroffen. Elk steunpunt belicht een plaatselijk thema. Een daarvan, het archeologisch steunpunt Terp Hegebeintum, trekt jaarlijks 9000 bezoekers. Daarnaast zijn er natuurlijk musea die archeologische collecties tonen, zoals het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

Tabel 3.5

Bezoekers archeologische depots, 2012-2013 (in aantallen)

	2012	2013
NAD Nuis	1200	1100
Overijssel	250	224
Flevoland	150	120
Gelderland	300	627
Utrecht	80	80
Noord-Holland	300	265
Zuid-Holland	100	50
Zeeland	100	75
N-Brabant	250	458
Limburg	10	20
Nationaal Depot voor Scheepsarcheologie	7500	7500
Totaal	10240	10519

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Musea

Musea in Nederland werden in 2013 meer dan 23 miljoen keer bezocht.¹⁷ Dat zijn meer dan 2 miljoen extra bezoeken in vergelijking met het jaar daarvoor. Het aantal vrijwilligers dat werkzaam is in musea steeg ook iets (ocw 2014: 124). Het best bezochte museum was het Rijksmuseum met meer dan 2 miljoen bezoeken (tabel 3.6). Meer dan 1 miljoen mensen hebben intussen een museumkaart.¹⁸

De Vrijetijdsomnibus 2012 bevat informatie over museumbezoek door de bevolking (van 6 jaar en ouder). Dat is geen informatie over waar men precies geweest is, maar wel informatie over welk aandeel van de bevolking musea bezoekt en de mate waarin die bezoekers een afspiegeling van de bevolking vormen. Ook is er een uitsplitsing naar type museum gemaakt, waarbij de benoeming van het type museum dat men bezoekt op de inschatting van de respondenten zelf berust.

Bijna de helft van de bevolking heeft in de loop van 2012 een museum bezocht (figuur 3.12). Historische musea en kunstmusea hebben het grootste bereik (beide ongeveer een kwart van bevolking). De overige museumtypen zijn met een bereik van circa 10% elk minder populair. Dat het gesommeerde bereik per type museum met circa 90% ruim het totale bereik van 49% overtreft duidt erop dat veel mensen meerdere typen museum bezocht hebben.

Tabel 3.6

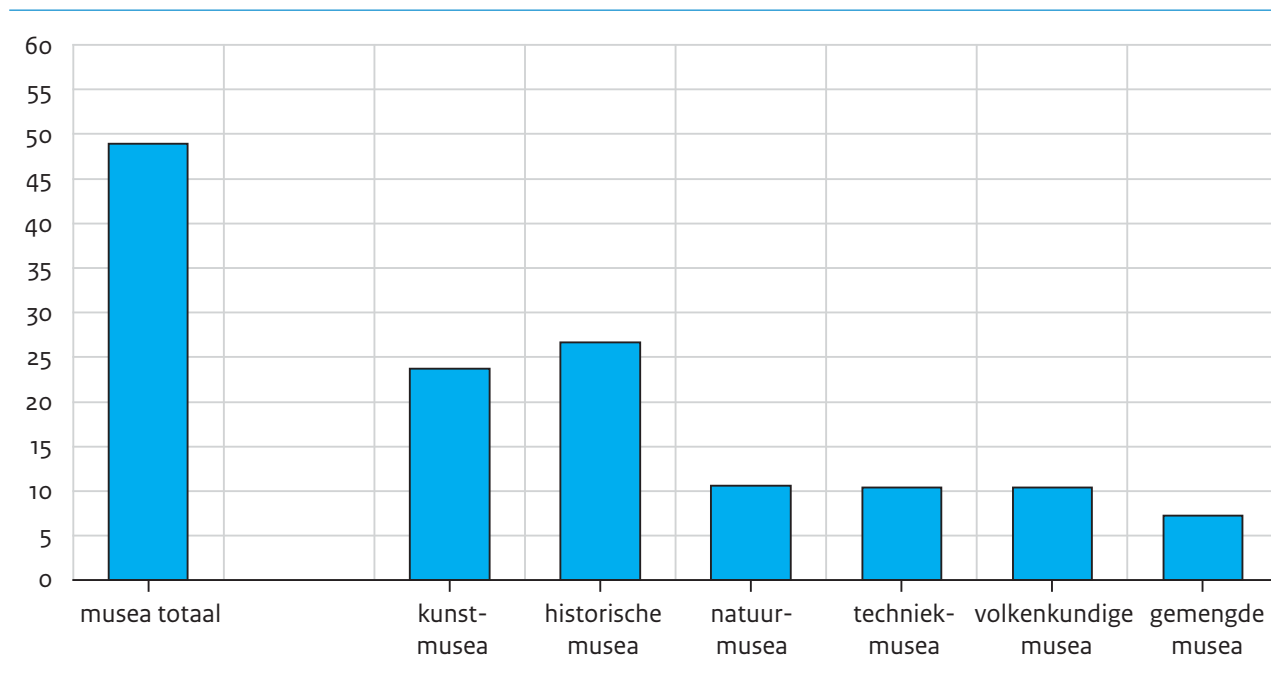
Vijftien best bezochte Nederlandse musea, 2013

	bezoeken per jaar
Rijksmuseum	2.200.000
Van Gogh Museum	1.400.000
Anne Frank Huis	1.180.000
Stedelijk Museum Amsterdam	700.000
Science center NEMO	545.000
Nederlands Openluchtmuseum	509.000
Gemeentemuseum Den Haag (incl. Fotomuseum)	489.000
Paleis Het Loo	412.000
Hermitage	381.000
Spoorwegmuseum	362.000
Kröller-Müller Museum	332.000
Nederlands Scheepvaartmuseum	330.000
ncv Naturalis (Nationaal Natuurhistorisch Museum)	307.500
Museum Boijmans Van Beuningen	300.000
Amsterdam Museum	296.000

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Figuur 3.12

Bereik van musea, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

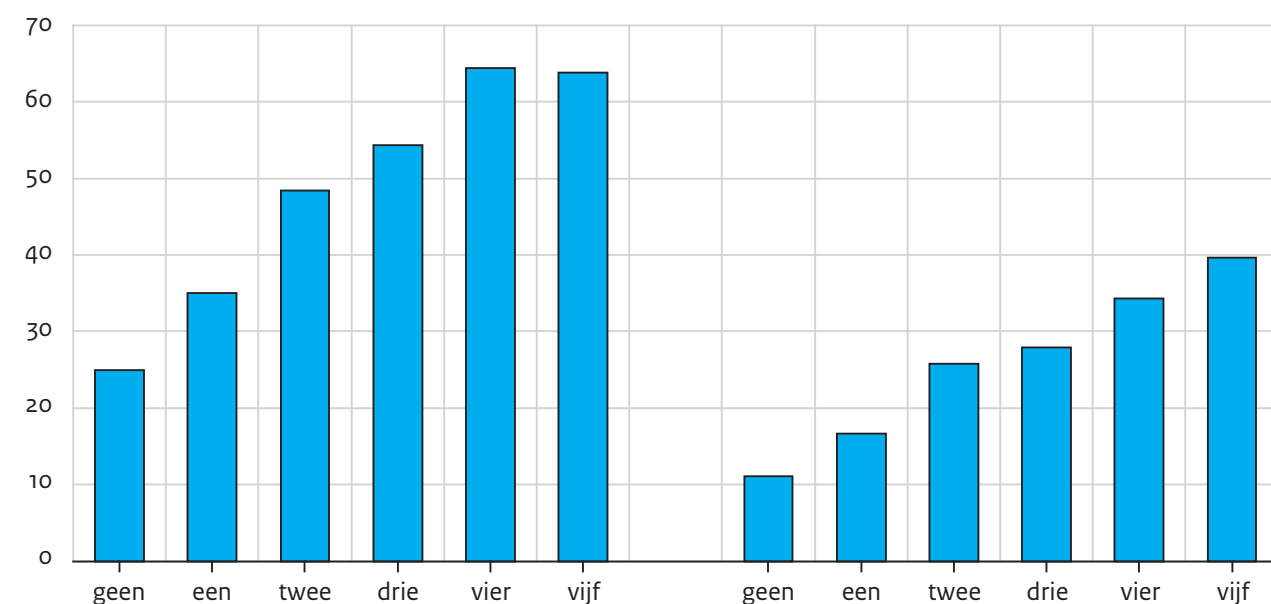
Helaas is in het erfgoeddeel van het veldwerk voor het Vrijtijdsonderzoek 2012 een fout geslopen, waardoor vragen over bezoek aan erfgoedlocaties als archieven en monumenten niet aan iedereen gesteld zijn. Het beeld dat hier wordt gegeven is dus niet compleet. Een

speciale meting van cultuurparticipatie door de zogeheten Eurobarometer¹⁹ bevat wel enige informatie over bezoek aan erfgoed. Het gaat daarbij eveneens ruwweg om het jaar 2012. Volgens die peiling bracht 71% van de Nederlandse bevolking (15 jaar en ouder) dat jaar minstens één bezoek aan ‘een historische plek of monument (paleis, kasteel, kerk, tuin, etc.)’. Daarmee ‘scoort’ de Nederlandse bevolking royaal boven het gemiddeld Europees peil. Alleen Zweden en Denen rapporteren meer bezoek aan erfgoed, Duitsers en Britten zitten ongeveer op hetzelfde niveau. Volgens diezelfde bron komt de Nederlandse bevolking met bezoek aan ‘musea en galeries’ Europees gezien eveneens op de derde plaats, opnieuw na de Zweden en de Denen (European Commission 2013).

Eerder dit hoofdstuk was aan de orde, in hoeverre mensen in diverse aspecten van erfgoed interesse hebben (figuur 3.1). Wanneer het bezoek aan musea in het algemeen en van historische musea in het bijzonder wordt afgezet tegen het aantal (sterke) erfgoedinteresses, blijkt het bereik van musea hoger te zijn naarmate mensen in meer aspecten van het erfgoed geïnteresseerd zijn (figuur 3.13). Hoe breder iemands erfgoedinteresse, hoe groter de kans dat iemand een museum bezoekt.

Figuur 3.13

Bereik van musea totaal (links) en van historische musea (rechts) naar het aantal historische interesses, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

In de spreiding van het bereik van musea over de bevolking springt vooral de scheve verdeling naar opleidingsniveau in het oog. Waar in 2012 driekwart van de hoogopgeleiden minstens één museum bezocht, was dat bereik onder de laagopgeleiden slechts ruim een kwart (tabel 3.7). Minder mensen met een niet-westerse achtergrond weten de weg naar musea te vinden. Dat zich hier nu een flink verschil aftekent, en eerder bij de vraag naar interesse niet, voedt de gedachte dat de gerapporteerde interesse deels samenhangt met

het feit dat men het ‘eigen’ culturele erfgoed voor ogen had. Ook het niet beschikbaar zijn van een vertaalde vragenlijst zal de respons beïnvloed hebben ten gunste van de beter opgeleide niet-westerse allochtonen, daarmee onbedoeld hun museumbezoek overschat- tend (zie Van den Broek 2008 voor de poging om met gebruik van vertaalde vragenlijsten een goed beeld te krijgen van de cultuurparticipatie van niet-westerse allochtonen). Het hogere bereik van musea in sterk stedelijke gebieden doet vermoedens over een effect van nabijheid rijzen, al kan ook sprake zijn van een selectie-effect in de zin dat museaal geïnteresseerden stedelijk zijn gaan wonen vanwege het cultuuraanbod. Deze verdeling naar opleiding is bij musea schever dan bij voorstellingen en bij biblio- theken. Ook andere verschillen komen bij musea wat scherper naar voren dan bij die andere vormen van cultuurbezoek (Van den Broek 2014). Door de bank genomen legde een museumbezoeker vier museumbezoeken per jaar af. Aangezien de helft van de bevolking tot de bezoekers behoort, bedraagt het doorsnee museumbezoek onder de gehele bevolking twee bezoeken per jaar. Dat vooral hogeropgeleiden musea bezoeken geldt voor de gehele breedte van het museumaanbod, het sterkst voor bij kunstmusea, en iets minder sterk voor historische musea.

Tabel 3.7

Bereik van musea totaal, historische musea en kunstmusea, bevolking 6 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

	musea totaal	historische musea	kunstmusea
bevolking ≥ 6 jaar	49	27	24
geslacht			*
man	48	27	21
vrouw	50	26	26
leeftijd	*	*	*
6-11	60	36	13
12-19	49	32	21
20-34	47	27	25
35-49	50	27	23
50-64	53	27	29
≥ 65	41	20	22
opleiding (≥ 20 jaar)	*	*	*
lo, vmbo, mavo	28	15	11
mbo, havo, vwo	44	23	17
hbo, universiteit	76	39	49

Tabel 3.7

(Vervolg)

	musea totaal	historische musea	kunstmusea
hoogst opgeleide ouder	*	*	*
lo, vmbo, mavo	41	22	18
mbo, havo, vwo	54	29	25
hbo, universiteit	69	39	38
cultuurbezoek ouders destijds	*	*	*
geen	36	19	16
enig	61	34	31
frequent	58	34	32
stedelijkheid	*	*	*
zeer sterk stedelijk	60	32	34
matig stedelijke	46	25	22
niet stedelijk	48	27	15
inkomen ^a	*	*	*
tot modaal	38	20	18
1 tot 1,5 keer modaal	39	22	16
1,5 tot 2,5 keer modaal	52	28	24
> 2,5 keer modaal	66	36	38
herkomst	*	*	*
Nederlands	51	28	24
westerse	52	27	29
niet-westers	35	20	16

a Inkomen: tot modaal (€ 15.015), 1 tot 1,5 keer modaal (€ 22.485), 1,5 tot 2,5 keer modaal (€ 28.625).

* Statistisch significant verband tussen interesse en persoonskenmerk (kans op toeval kleiner dan 5%).

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

Noten

- <http://www.geheugenvannederland.nl/?/onderwijs/lessen/overzicht>
- E-mail correspondentie met mevr. Tersteeg, coördinator onderzoek van de stichting CPNB.
- Interview met Angelique van Kampen, erfgoedvereniging Heemschut, 2 maart 2015.
- http://immaterieelerfgoed.nl/tijdschrift_36.html, geen gegevens over downloads beschikbaar (bron e-mail correspondentie met mevr. Strouken, directeur Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed (VIE))
- <http://cultureelerfgoed.nl/publicaties/tijdschrift-van-de-rijksdienst-voor-het-cultureel-erfgoed-januari-2014>
- http://www.lgog.nl/Publications/Archeologie-20150120-2015-01-20-Archeologie_in_WO2.pdf/document
- http://www.npo.nl/uploads/media_item/media_item/57/25/prestatieovereenkomst2010_2015-1407852097.pdf

- 8 http://www.npo.nl/uploads/media_item/media_item/57/25/prestatieovereenkomst2010_2015-1407852097.pdf
- 9 Gegevens op verzoek verstrekt door Stichting Kijkonderzoek (sko).
- 10 <http://bebsite.nu/2012/12/13/televisie-serie-brabants-landgoed-bij-omroep-brabant/>
- 11 De RCE-website <http://www.cultureelerfgoed.nl> trok in 2014 in totaal 230.283 bezoekers.
- 12 Omdat men erkent dat het gebruik van erfgoedcollecties bepalend is voor de maatschappelijke waarde ervan, stelt het Netwerk Digitaal Erfgoed (2015) de gebruikers centraal. Vooralnog is daarbij gekozen voor een top-down of 'omroep'-benadering. Websites van historische verenigingen zijn niet bij dit professionele aanbod aangehaakt. Iets in strijd met het 2.0-karakter van het internet, straalt het initiatief weliswaar sterk een 'voor de gebruiker' instelling uit, maar nergens een 'door de gebruiker' instelling. Men wil gebruikers opzoeken op de digitale platforms waar ze al zijn, maar koppeling met die platforms ziet men blijkbaar niet als mogelijkheid voor tweerichtingsverkeer .
- 13 Interview met de heer Van 't Riet, 1 juli 2014.
- 14 <http://www.bd.nl/regio/den-bosch-en-omgeving/vught/nationaal-monument-kamp-vught-bereikt-bezoekersrecord-1.4704516>
- 15 <http://www.nieuws.nl/algemeen/20130821/bezoekersaantal-kinderdijk-stijgt/>
- 16 http://www.hunebedden.nl/plannen_nhi.htm
- 17 Gebaseerd op de definitie en cijfers van de Museumvereniging.
- 18 <http://www.nrc.nl/nieuws/2015/01/05/aantal-museumjaarkarthouders-stijgt-naar-11-miljoen/>
- 19 http://www.ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_399_en.pdf

4 Erfgoedbeoefening

Erfgoed leeft, zo bleek in het vorige hoofdstuk. Erfgoed leeft wellicht het meest bij hen die er in hun vrije tijd actief mee bezig zijn: als liefhebber of ‘amator’ in de rol van stamboomonderzoeker, molenaar, historicus of ambachtsman/-vrouw, ofwel als erfgoedbeoefenaar. De kring iets breder trekkend leeft erfgoed ook onder leden van een heemkundekring, historische vereniging of archeologische werkgemeenschap. Het leeft onder vrijwilligers, donateurs en leden van vriendenverenigingen die erfgoedinstellingen, -initiatieven en – activiteiten ondersteunen. En het leeft onder degenen die zich er diepgaand voor interesseren, die veel informatie tot zich nemen en menig object, monument of tentoonstelling bezoeken.

Er is geen scherpe grens te trekken tussen (receptieve) interesse en (actieve) betrokkenheid. Om toch over erfgoedbeoefening te kunnen spreken is uiteraard wel een afbakening nodig. De hier gehanteerde afbakening is geënt op een soortgelijk onderscheid bij kunsten, namelijk naar muziek luisteren versus muziek maken, naar toneel kijken versus toneel spelen, naar een expositie gaan versus zelf schilderen of beeldhouwen. Bij erfgoedbeoefening gaat het om zelf historisch onderzoek doen (incl. streekgeschiedenis of stamboomonderzoek), historische voorwerpen verzamelen of opknappen en ambachten als molenaar of mandenvlechter uitoefenen.

Een andere vorm van betrokkenheid is vrijwilligerswerk. Menigeen is actief in het mede mogelijk maken van activiteiten en het mede draaiende houden van instellingen en organisaties. Dat kan variëren van hand-en-span-diensten rond evenementen of tentoonstellingen tot fondsenwerving of bestuursfuncties, en het kan incidenteel zijn of gedurende langere tijd een flink beslag leggen op iemands tijd. Hoezeer ook getuigend van betrokkenheid bij het erfgoed gaat het in dit rapport minder om vrijwilligerswerk dan om beoefening (zie kader 1.1 over de termen vrijwilliger en beoefenaar).

Resteert nog het trekken van een grens tussen interesse en beoefening, bijvoorbeeld waar het gaat om fenomenen als het lidmaatschap van een heemkundekring, historische vereniging en archeologische werkgemeenschap. Zo’n lidmaatschap geldt hier niet als beoefening. Omdat het de omgeving en mogelijk ook de voedingsbodem van beoefening betreft, komen dergelijke organisatievormen hier echter wel als context aan de orde, om daarna met meer precisie naar beoefening zelf te kunnen kijken. Bij die context past overigens het voorbehoud dat lang niet alle beoefening binnen georganiseerde kaders ontstaat of plaatsvindt. Van amateurkunst is bekend dat zeer velen dit individueel beoefenen. Als dit in groepsverband amateurkunst plaatsvindt, is het dikwijls in informeel verband (Van den Berg 2010; Van den Broek 2010a,c). Hieronder komt eveneens onder meer aan de orde in hoeverre erfgoedbeoefening solistisch of in informeel verband gestalte krijgt.

4.1 Disciplines en organisaties

Historische verenigingen

Historische verenigingen en heemkundekringen richten zich vooral op de lokale geschiedenis van een dorp, stad of regio. Leden van de vereniging organiseren lezingen, doen historisch onderzoek en archiveren bronnenmateriaal. Daarnaast zetten ze zich ook in voor het behoud van cultureel erfgoed, bijvoorbeeld met sloop bedreigde monumentale panden. Menig historische vereniging is zelfs opgericht in reactie op nieuwbouwprojecten. De Historische Vereniging Haerlem bijvoorbeeld, opgericht in 1901, voerde in 1902 actie tegen de sloop van Huize 't Klooster en heeft zich vervolgens sterk gemaakt voor ongeveer 300 zaken die in de stad speelden (Van der Weiden 2006: 26).

Er zijn veel historische verenigingen in ons land en er zijn veel mensen bij betrokken. Hoe veel precies is lastig te zeggen, exacte landelijke cijfers ontbreken. Het aantal historische verenigingen lijkt de afgelopen decennia (sterk) te zijn gegroeid. Volgens tellingen door het voormalige Nederlands Centrum voor Volkscultuur waren er begin jaren zeventig (ten minste) 128 historische verenigingen, halverwege de jaren tachtig 540 en in 2007 794 (Huysmans en De Haan 2007: 167). Recentere nationale cijfers over het aantal historische verenigingen ontbreken. Het Erfgoedhuis Zuid-Holland maakt melding van 120 historische verenigingen in Zuid Holland in 2014, oftewel twee per gemeente. Bij Landschap Erfgoed Utrecht zijn ruim 40 historische verenigingen in de provincie Utrecht bekend. Dit naar heel Nederland extrapolierend leidt tot een schatting van circa 800 historische verenigingen, en dat komt dicht in de buurt van de telling door het Nederlands Centrum voor Volkscultuur van een klein decennium geleden.

Er zijn geen landelijke cijfers over het totaal aantal leden van historische verenigingen, noch bestaat er een goed beeld van het gemiddelde ledental van een vereniging. De historische verenigingen waarvan lidmaatschapscijfers konden worden achterhaald hebben honderden leden. Vermenigvuldigd met 800 betekent dit dat Nederland enkele honderduizenden leden van een historische vereniging telt. Bij een gemiddeld aantal leden van 500 zou het totaal aantal leden nationaal op 400.000 komen.

In de gemeente Alphen aan den Rijn zijn meerdere historische verenigingen of werkgroepen actief, te weten in Alphen, Benthuizen, Boskoop, Hazerswoude, Koudekerk aan den Rijn en Zwammerdam, waarbij in totaal bijna 4000 mensen als lid of donateur (afhankelijk van de lokaal gekozen organisatievorm) aangesloten zijn (op een totaal van ruim 100.000 inwoners). Niet elk dorp heeft een volwaardige historische vereniging met honderden leden, maar dat zegt niets over inwoners die zich bezighouden met de lokale geschiedenis. Dit zijn er veel meer dan het eerder genoemde gemiddelde in Zuid-Holland van twee per gemeente en dat heeft te maken met het feit dat de gemeente Alphen aan den Rijn behalve de kern Alphen meerdere dorpen omvat.

De Historische Vereniging Alphen aan den Rijn, opgericht in 1948, heeft 1300 leden (op circa 70.000 inwoners van de kern Alphen). Recent is het ledental wat teruggelopen, in 2005 had de vereniging nog 1559 leden.¹ In het verenigingsgebouw De Vergulde Wagen beheert men een erfgoedwinkel en doen leden historisch onderzoek. Ook archiveren en digitaliseren ze

hier historische documenten. Sinds 1984 verschijnt vier keer per jaar het blad *De Viersprong*. Men organiseert exposities en lezingen en levert stadsgidsen voor rondleidingen op elke eerste zaterdag van de maand.² Samen met de Stichting Behoud Alphen's Erfgoed zet de vereniging zich in voor het behoud van historisch waardevolle panden in de gemeente, bijvoorbeeld door bezwaar aan te tekenen zodra een historisch pand dreigt te worden gesloopt.

De Historische Kring Benthuisen (750 leden op 3500 inwoners) is opgericht op 1 februari 1988 om kennis van de (lokale) geschiedenis en het behoud van geschiedkundig waardevolle objecten te bevorderen. In de oudheidkamer De Negen Turven achter molen De Haas is een expositie over het leven in en om Benthuisen in de jaren vijftig te bezichtigen, met een huiskamer, een keuken met boenhok en een bedsteekkamer. Verder zijn daar oude objecten te zien, waaronder klederdracht en een collectie agrarisch en ambachtelijk gereedschap, en de Winkel van Sinkel met een authentiek oud winkelinventaris. Eind 2014 was er een expositie over hoe Benthuisenaren in de periode 1920-1975 op reis gingen. Men gaat jaarlijks ook zelf op reis, bijvoorbeeld door een boottocht te maken langs historische locaties (in 2015 Amsterdam, Haarlem en het Cruquiusgemaal). De Negen Turven herbergt het fotoarchief, genealogische gegevens over Benthuisenaren en een foto-database. Tot enkele jaren geleden verscheen de periodiek *Benthuiser Turfjes*. Ook gaf men enkele boeken uit en organiseert men jaarlijks een open dag (in 2013 met onder meer oldtimers, oude klederdrachten en oude gerechten).³

Kader 4.1 De verzamelaar

De heer De Groot, voormalig postbode in Alphen aan den Rijn, verzamelt al sinds zijn dertiende – toen hij op school ‘Oud Alphen’ als onderwerp voor een presentatie koos – oude ansichtkaarten en foto’s van en krantenstukken over Alphen. ‘In het begin bewaar je, later ga je meer verzamelen.’ In eerste instantie bewaarde de heer De Groot alleen datgene wat zijn familie al had verzameld. Later ontstond de behoefte de overgedragen verzameling uit te breiden en ging hij zelf verzamelen. Inmiddels heeft de heer De Groot ordners vol met krantenartikelen en ansichtkaarten. Hij ziet zichzelf in de eerste plaats als een verzamelaar en niet als historicus: ‘Ik ben ook meer een verzamelaar dan dat ik historische feiten kan benoemen. [...] Ik kan alles voor je opzoeken. Als iemand een beroep op mij doet, “Jan weet je dit of dat” [...] dan ga ik het in mijn spullen nazoeken en dan heb je een grote kans dat ik wat vind.’ De ansichtkaarten vormen de kern van de verzameling. De heer De Groot ziet zichzelf als een ‘Oud Alphen verzamelaar’ en is trots op zijn verzameling.⁴

Hoewel het inwonertal van het dorp Boskoop met circa 15.000 veel kleiner is dan dat van de kern Alphen aan den Rijn, heeft de historische vereniging in Boskoop bijna net zo veel leden als die in Alphen. In 2013 waren dat er 1115.⁵ Volgens een lid van de vereniging is de historische belangstelling enorm in Boskoop.⁶ Uit interviews komt naar voren dat Boskoop een actief vrijwilligersleven heeft. Ook in Boskoop zet de historische vereniging zich in voor het behoud van monumenten. De vereniging heeft zich sterk gemaakt voor de erkenning van Villa Van Teylingen als rijksmonument. Veel leden van de vroegere Boskoopse monu-

mentencommissie waren lid van de historische vereniging.⁷ De vereniging verzorgt lezingen en excursies, er worden documenten gearchiveerd en gedigitaliseerd en vier keer per jaar verschijnt het historisch tijdschrift *Paktijd*. De vereniging heeft een website waar naast allerlei informatie over de vereniging zelf, boeken geschreven door leden van de vereniging te koop worden aangeboden, evenals prentbriefkaarten, en waar oude foto's van Boskoop te zien zijn. Het historisch besef bij Boskopers lijkt gegroeid, mogelijk in reactie op het opgaan in de gemeente Alphen aan den Rijn. Recent zijn meer foto's en historisch materiaal aan de vereniging aangeboden dan eerder het geval was. Een interviewgroep van de vereniging vergaart bij oudere Boskopers kennis over de geschiedenis van Boskoop. In 2013 nam die groep elf interviews af. Geluidsopnamen, samenvattingen en foto's zijn gedigitaliseerd opgeslagen bij het Boomkwekerijmuseum. Cassettebandjes met oudere interviews zijn onlangs gedigitaliseerd.⁸

Het dorp Hazerswoude kent de Stichting Historisch Museum Hazerswoude, gevestigd in een historisch pand dat erkend is als rijksmonument. De stichting verzamelt en ontsluit voorwerpen en informatie over de lokale geschiedenis. Er is een kleine vaste tentoonstelling, maar de nadruk ligt op wisselende exposities op basis van de eigen collectie, bijvoorbeeld over molen de Rooie Wip, het Hazerswoudse Rietveld (hoe men daar woonde en werkte toen vervoer nog per boot plaatsvond), of over de aanleg van de spoorlijn Leiden-Utrecht. De stichting stelde in 2001 een jaarlijkse monumentenprijs in en nam in 2010 het initiatief tot de burgerwerkgroep monumenten, die in 2012 is opgegaan in een ambtelijke commissie van de toenmalige gemeente Rijnwoude. De 300 donateurs ontvangen drie maal per jaar de nieuwsbrief *De Hazelier* met daarin aandacht voor onderwerpen uit de geschiedenis van Hazerswoude.⁹

In Koudekerk is het Historisch Genootschap Koudekerk actief (210 leden op ruim 4000 inwoners). Men verzorgt vier lezingen per jaar, een excursie en in de oudheidskamer een jaarlijkse tentoonstelling over een onderwerp uit de geschiedenis van Koudekerk. In 2014 werden enkele vensters uit de lokale Canon geëxposeerd. Een daarvan betrof de eerste bewoners van de streek, onder wie de Cananefaten, een Germaanse stam die hier twee eeuwen onder Romeins gezag woonde. Twee van de andere vensters betroffen de Rijnlandse drachten en een Koudekerkse soldaat die in Nederlands-Indië in de strijd met de Japanners om het leven kwam. In 2015 zal naar aanleiding van het 90-jarig bestaan van de lokale muziekvereniging *Kunst Na Arbeid*, de muziek in Koudekerk centraal staan. Er zal aandacht zijn voor oude en nieuwe koren, maar ook voor operazangeres Maartje Offers en dj Armin van Buuren, beiden uit Koudekerk afkomstig.¹⁰

In Zwammerdam (circa 2000 inwoners) is in 1985 onder de vleugels van de Maatschappij tot 't Nut een historische werkgroep opgericht. Deze werkgroep bestaat momenteel uit slechts zes vrijwilligers maar is niettemin actief met archiefonderzoek, publiceren en het organiseren van tentoonstellingen en lezingen.¹¹ Men publiceerde begin 2014 een studie naar de perikelen rond en het verzet tegen de opheffing en annexatie van de gemeente Zwammerdam vijftig jaar geleden. Dit was publicatie 27 uit de historische jaarreeks van de werkgroep. De door de werkgroep verzamelde documentatie werd zo groot dat die is overgeheveld naar het Streekarchief.

De rol van beoefenaars

De historische organisaties in de diverse kernen van de gemeente Alphen aan den Rijn draaien volledig op vrijwillige inzet. Vrijwilligerswerk is in dit rapport niet het centrale thema, maar dat deze organisaties dankzij vrijwilligerswerk kunnen bestaan en activiteiten kunnen ontplooiën is ook een indicatie en uitingvorm van erfgoedinteresse. Dat ze op een zekere lokale worteling kunnen bogen is dat eveneens. Bovendien, en dat betreft het centrale thema van dit hoofdstuk, doen binnen elk van deze organisaties mensen zelf aan erfgoedbeoefening: lokaal historisch onderzoek, archivering en genealogisch onderzoek. Dat erfgoedbeoefenaars een belangrijke rol spelen in historisch onderzoek en in het archiveren van historische bronnen is ook nationaal waarneembaar. Op www.velehanden.nl staan een kleine twintig historische onderzoeksprojecten, waaraan vele honderden vrijwillig een bijdrage hebben geleverd (daar wordt de term vrijwilliger gebuikt). Volgens www.archieven.nl zijn er in Nederland meer dan 50.000 archieven en collecties. Recente cijfers ontbreken helaas maar in 1990 waren er volgens het CBS 430 vrijwilligers werkzaam in Nederlandse archieven, tien jaar later was dit aantal gestegen naar 890 (Huysmans en De Haan 2007: 164). Deze telling betreft geïnstitutionaliseerde archieven. Bovenstaande schets van de activiteiten van de diverse historische kringen in de gemeente Alphen aan den Rijn suggereert dat het aantal mensen dat vrijwillig als archiefmedewerker aan erfgoedbeoefening doet wel eens aanzienlijk groter zou kunnen zijn wanneer de activiteiten binnen historische kringen zouden (kunnen) worden meegeteld.

Daarnaast zijn er mensen die op eigen houtje een archief aanleggen. De exercitie in de gemeente Alphen aan den Rijn leverde informatie op over diverse 'eenpitters'. Zo is er iemand die op basis van knipsels een archief over (de geschiedenis van) het lokale verenigingsleven heeft aangelegd. Een ander heeft een grote collectie oude ansichtkaarten bijeengebracht. Weer anderen leggen verzamelingen aan met informatie over vroegere fabrieken aan de Rijn en over UNIFIL-activiteiten.

Erfgoedbeoefening in ander verband: alleen, in een stichting, in een informele groep en op het internet

Hoeveel eenpitters er in Alphen zijn is helaas niet bekend. Wel melden zich in reactie op onze oproep in het tijdschrift *De Viersprong* diverse personen die weliswaar lid van die historische vereniging zijn, maar die zich ook individueel met erfgoed bezighouden. Zo heeft iemand honderden jaren geschiedenis van enkele families uit de Rijnstreek in beeld gebracht, inclusief hun werk. Leden van die families werkten 300 jaar geleden in steenbakkerijen en in de dakpannenindustrie, later kwamen er kleine zelfstandigen met een winkel, anderen gingen baggeren in het buitenland, nog latere telgen werden timmerman, ondernemer en bouwkundige. Een ander dook in de familiegeschiedenis en beschreef in *De Viersprong* hoe een kleine eeuw geleden zijn opa in Alphen geen werk meer kon vinden nadat hij niet meer ter (hervormde) kerke ging. Weer een ander nam het ouderlijk huis als uitgangspunt en dook in de familiegeschiedenissen van alle eigenaren. Dan is er nog iemand die zich concentreert op de oorlogsperiode, een iemand die lokale eetgewoonten onder de

loep neemt. Hoeveel mensen precies in Alphen solo met erfgoed bezig zijn, is echter niet te zeggen.

Niet alleen solisten zijn buiten de kaders van historische kringen actief. Men kan ook voor andere organisatievormen gekozen hebben, zoals een stichting, een informele groep (een groep mensen die zonder formele organisatie dingen organiseert) of een digitaal platform. Voor het schrijven van een boek over de geschiedenis van de Alphense Ridderbuurt is een stichting opgericht: de Stichting Erfgoed de Ridderbuurt. Het boek verscheen in 2007. Drie jaar later is de stichting opgeheven.¹²

In de amateurkunstbeoefening is het allerm minst ongebruikelijk om in gezamenlijk maar niet-geïstitutioniseerd verband te opereren. Vooral in de muziek komen dergelijke informele groepen veel voor, ook in Alphen (Van den Berg 2010). Op het gebied van erfgoed heeft de verkenning aldaar evenwel slechts één informeel verband aan het licht gebracht. Bijzonder aan dat geval is dat het een voortzetting is van een zakelijk initiatief dat niet rendeerde. Betrokkenen binnen deze informele groep zijn goeddeels collega's van elkaar. Men onderhoudt de website www.alphens.nl/oudalphen, waar gedigitaliseerde foto's van het oude Alphen bijeen zijn gebracht, met bij iedere foto een toelichting, een locatie-aanduiding en foto's van de actuele situatie. De site maakte snel opgang en trok eind 2014 ruim 200.000 bezoeken per maand. Het is deel van de commerciële site www.Alphens.nl. Ook op die site en in de jaarlijkse glossy *Alphens* besteedt men regelmatig aandacht aan Oud Alphen. Deze informele groep achter OudAlphen overweegt voor de stichtingsvorm te kiezen teneinde subsidie te kunnen aanvragen. In dat geval is er niet langer sprake van een informele groep (hoe informeel de omgangsvormen binnen de groep ook blijven mogen).

In het digitale domein circuleert de Facebookgroep 'Je bent pas een echte Alphenaar als'. Deze groep telt medio januari 2015 ruim 7000 leden. Mensen posten er foto's over heden en verleden van Alphen. De afbeelding die de beheerders begin 2015 als profielfoto van de groep gebruikten betrof overduidelijk het verleden. Volgens het bijschrift betreft het een foto van 'het lichten van het zwaarbeschadigde wegdek van de 's Molenaarsburg 1917.' Mensen plaatsen ook foto's met de vraag waar die genomen is of wie erop afgebeeld staan, waar anderen dan weer op reageren. Begin januari ging het om vele tientallen posts per dag, met op elke post meerdere reacties.

Op Facebook (FB) zijn meer groepen rondom het verleden van Alphen getraceerd, onder meer 'Oud-alphen' (208 likes). Dit betreft uitsluitend oude foto's van Alphen, maar er is minder verkeer dan op 'Je bent pas een echte Alphenaar als'. De FB-groep 'Oud-alphen' is gelinkt aan een gelijknamige website: www.oud-alphen.nl, op FB in een post die melding maakt van 'Dé website over oud Alphen'. Naast oude foto's van Alphen, zijn hier ook enkel films te zien, waaronder een van de bevrijding in mei 1945. Binnen een jaar tijd trok deze site een kleine 5000 bezoeken. Daarnaast is er de (gesloten) groep 'Alphen toen en nu' met ruim 400 leden, waarop mensen eveneens historische foto's plaatsen en vervolgens daarover informatie uitwisselen.

Een virtueel rondje langs dorpskernen in de Gemeente Alphen aan den Rijn leverde nog enkele Facebook treffers op (stand van zaken medio januari 2015). Het Archeologiehuis-

Romeins museum (200 likes) heeft een eigen FB-profiel waarop men regelmatig dingen post. De FB-groep Benthuizen in Beeld (275 vrienden), maar die lijkt niet echt van de grond te komen. De Historische Kring Benthuizen heeft een eigen FB-profiel, maar eveneens een slapend bestaan. Op het FB-profiel 'Boskoop Nu en Vroeger' (ruim 1100 likes) wordt wel levendig gepost en informatie over vroeger uitgewisseld. Over Aarlanderveen, Hazerswoude, Koudekerk en Zwammerdam werden geen FB-groepen met een historisch karakter aangetroffen. Het vermelden waard is tot slot dat op het grensvlak van kunst- en erfgoed zowel Alphen als Boskoop een levendig FB-profiel heeft over lokale muziek toen en nu ('Bands en muzikanten uit Alphen aan den Rijn vroeger en nu', en 'Bands in Boskoop van vroeger tot nu').

Deze digitale initiatieven zijn nieuwe platforms om vorm te geven aan de interesse in het lokale verleden en erfgoed. Uit gesprekken bleek dit soms tot wat spanning te leiden met verzamelaars van het oude stempel. Bezitters van oude foto's en ansichtkaarten zouden hun collectie als *the real thing* beschouwen en het internet eerder als een bedreiging zien dan als een nieuw platform om hun collectie te tonen en uit te dragen.

Net als de historische kringen zijn voornoemde digitale kringen rond erfgoed op lokale leest geschoeid. Op heel lokale leest zelfs, want Alphen is dan Alphen in de zin van de stad van die naam. Digitaal kan dus heel lokaal zijn. Wel kan het zo zijn, dat mensen die al lang niet meer in Alphen wonen, langs die weg toch hun interesse tonen.

Dat deze digitale kringen een sterke lokale focus hebben mag geenszins tot de conclusie leiden dat digitale erfgoedbeoefening per definitie lokaal is. Integendeel, interesse in klederdrachten, oude gebouwen of historische onderwerpen kunnen zich bij uitstek tot buiten de grenzen van het lokale uitstrekken, getuige bijvoorbeeld allerlei algemene websites (zie vorig hoofdstuk bij media) en FB-groepen. Wat erfgoedactiviteiten van geïnteresseerden betreft zijn op Facebook groepen te vinden rond algemene thema's als: 'oude gebouwen', 'vergeten groenten', 'oude ns treinen'. Soms worden algemene thema's weer lokaal gemaakt, soms gaat het om een oproep tot het behoud van wat men als typisch Nederlands ziet, zoals 'Wie niet kan leven met Nederlandse tradities pleur op', en soms gaat het om niet-westers erfgoed, zoals 'Molukse Klederdracht'. En dan is Facebook uiteraard maar één van de vele digitale platforms.

Kader 4.2 De stadsgids

De heer Habermehl is geboren en getogen in Alphen en heeft daar, uitgezonderd een paar jaar studie in Amsterdam, altijd gewoond. Door de belangstelling van zijn ouders (een familie van aannemers) voor Alphen kreeg hij interesse in bouwprojecten in Alphen. In de jaren zeventig werd de heer Habermehl politiek actief vanwege een aantal omstreden bouwprojecten in Alphen, hij is wethouder geweest (1994-1998). De heer Habermehl is altijd lid geweest van de historische vereniging, waarvoor hij ook stukken schreef. Daarnaast is hij stadsgids en als vrijwilliger actief voor het Streekarchief (digitaliseren notariële aktes). Met andere woorden, de heer Habermehl is voortdurend zeer betrokken geweest bij datgene wat er in Alphen gebeurt. De komende tijd zal hij het wat rustiger aan gaan doen: 'Ik begin me een beetje terug te trekken. Vroeger kende ik iedereen, en iedereen mij, maar zo langzamerhand begin ik BA, 'Bekende Alphenaar', af te worden.'

Genealogie

Menigeen houdt zich via genealogie of stamboomonderzoek met erfgoed bezig. Genealogie lijkt de laatste jaren aan een opmars te zijn begonnen¹³. Vooral in lokale kranten staan regelmatig mededelingen waarin wordt gevraagd om hulp bij stamboomonderzoek of aankondigen van ‘genealogische inloopavonden’.¹⁴ De Nederlandse Genealogische Vereniging (NGV) heeft op moment van schrijven 26 afdelingen met ongeveer 10.000 leden.¹⁵ Het aantal leden is de afgelopen jaren behoorlijk gegroeid want in 2011 had de vereniging nog 9000 leden (Van den Broek 2011: 50). Een genealogie-beoefenaar in Alphen verklaart deze toegenomen belangstelling als volgt:

*Hoe groter de wereld wordt hoe kleiner hun kringetje wordt. Mensen voelen zich geen Europeaan. [...]. Wij zijn geen Europeaan, wij zijn Nederlander, sterker nog, wij zijn Alphenaar.[...]. Mensen willen hun eigen identiteit vasthouden. Mensen willen zichzelf zijn. Dat zijn ze door Alphenaar te zijn of Hollander maar dat betekent ook dat ze willen weten waar hun roots zitten.*¹⁶

De nvg heeft een eigen website met daarop zowel lokaal als landelijk nieuws dat van belang kan zijn voor haar leden, aankondigingen van evenementen (zoals lezingen) en cursussen (bv. Stamboomonderzoek) die van start zullen gaan. Daarnaast zijn er biografieën, publicaties van leden en prikbordmededelingen en verzoeken voor hulp te vinden. Verschillende interessegroepen (Joodse genealogie, heraldiek, enz.) hebben hun eigen sectie op deze website. Men kan familienamen en stambomen opzoeken en bronnen raadplegen. Ten slotte is er een webwinkel en informatie over de verschillende regionale afdelingen te vinden. Op Facebook bestaan enkele groepen rond deze activiteit, zoals ‘StamboomVragenForum.nl’ en ‘Genealogie/Stamboom onderzoek’.

Lokaal werken genealogische werkgroepen soms samen met archieven. Zo organiseerde een afdeling van de NGV in 2013 met het Regionaal Archief Rivierenland een Genealogisch Café waar mensen aan specialisten vragen over stamboomonderzoek konden stellen.¹⁷ Gedigitaliseerde bevolkingsregisters maken het makkelijker om thuis achter de computer de familiestamboom uit te pluizen. In archieven worden voor dit monnikenwerk regelmatig vrijwilligers (in ons jargon: erfgoedbeoefenaren) ingezet.¹⁸

Ook historische verenigingen zijn betrokken bij genealogisch onderzoek, zoals al bleek uit bovenstaande rondgang in Alphen aan den Rijn. In Benthuizen en Zwammerdam kunnen mensen voor informatie over hun stamboom terecht bij de historische kring of werkgroep. In Boskoop en Alphen is die link er niet, maar uit gesprekken bleek dat lokale genealogen in beide kernen graag met de lokale historische vereniging een genealogische werkgroep zouden beginnen, bijvoorbeeld met een genealogische inloopochtend bij de historische vereniging, maar ook om bevindingen te kunnen presenteren.¹⁹ Op de Genealogische website Boskoop zijn stamboomgegevens van een aantal Boskoopse families te vinden.²⁰

Archeologie

Archeologie is eveneens een manier waarop mensen zich met erfgoed bezighouden. De Awn – vereniging van vrijwilligers in de archeologie (voorheen Archeologische Werkgemeenschap Nederland) telt eind 2013 24 afdelingen en 1860 leden²¹. Het ledental loopt de

laatste jaren gestaag terug. In 2012 had men 1955 leden, in 2010 waren het er nog 2136 en in 2007 telde de Awn 2178 leden.²² Verder terug in de tijd, in 1994, waren er overigens ongeveer 1500 leden, dus of er sprake is van groei of krimp hangt af van het gekozen referentiepunt (NRIT Consultancy 1994: 12). De activiteiten van de Awn omvatten het opgraven, schoonmaken, restaureren, inventariseren en documenteren van objecten en het organiseren van lezingen. Op de website van de Awn is informatie te vinden over lezingen, cursussen en vergaderingen van de vereniging. Tentoonstellingen, exposities, openingen en andere bijzondere activiteiten die voor leden interessant kunnen zijn worden ook vermeld. Daarnaast is natuurlijk informatie te vinden over het verenigingsblad *Westerheem* en over opgravingen waar de vereniging bij betrokken is. Tevens is er veel informatie te vinden over wetten en regels, belangenbehartiging en jurisprudentie die van belang is voor archeologievrijwilligers.

Naast de Awn zijn ook andere erfgoedverenigingen in Nederland bezig met archeologie, zoals De Detector Amateur (1750 leden), de Nederlandse Jeugdbond ter bestudering van de geschiedenis (100 leden),²³ de Drents Prehistorische Vereniging (250 leden) en De Archeologische Vereniging Limburg (340 leden, onderdeel van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap dat in totaal 2900 leden telt). Ook deze verenigingen hebben hun eigen tijdschriften en websites.²⁴ In het geval van de Detector Amateur zijn dat *Detector Magazine* (zie ook www.detectoramateur.nl). Het Facebook-profiel Detector Magazine heeft ruim 200 likes. Overigens vormen de amateur archeologen en detector amateurs geheel eigen circuits die nauwelijks met elkaar mengen. Detector amateurs zijn vooral geïnteresseerd in de objecten: ze graven een gat en halen daar wat uit. Archeologen daarentegen zijn (ook) geïnteresseerd in de context 'en dat wordt zwaar verstoord door de Detector [...] Boys want die hakken er gewoon een gat in en halen de troep eruit.'²⁵²⁶

In Alphen aan den Rijn is een werkgroep van de Awn actief, de afdeling Rijnstreek. Men opereert vanuit het Archeologiehuis in het Archeon. De afdeling Rijnstreek, die zich voorbij Leiden uitstrekt tot de kust bij Katwijk, had op 1 januari 2013 116 leden.²⁷ Ongeveer twintig van deze leden zijn actief.²⁸ De werkgroep rapporteert over haar onderzoek in het blad *Renus* met een oplage van 230 stuks. Men stuurt het blad ook naar een aantal buitenleden, zoals historische verenigingen en gemeenten.

Archeologische werkgemeenschappen vervullen een rol bij archeologische werkzaamheden, maar vervullen ook een waakhondfunctie. Zogeheten Awn-correspondenten houden in hun omgeving in de gaten of gemeenten en bedrijven bij infrastructurele en bouwwerkzaamheden volgens de wet opereren. Het jaarverslag over 2013 maakt er melding van dat dit niet altijd het geval is.²⁹ Dat jaarverslag vermeldt tevens menige vondst door leden van de werkgroep. Ook verrichten leden van de Awn een haalbaarheidsonderzoek naar de mogelijkheid om zes rivierschepen die in de jaren zeventig in Zwammerdam zijn opgegraven voor het publiek toegankelijk te maken.³⁰

De rol van Awn-werkgroepen bij archeologisch onderzoek is sinds de inwerkingtreding van het Verdrag van Malta aanzienlijk veranderd.³¹ Hoewel dankzij het verdrag het aantal opgravingen is gestegen en hoewel in artikel 9 van het verdrag expliciet de doelstelling is opgenomen om het publiek meer bij opgravingen te betrekken (Huysmans en De Haan 2007:

116-118), heeft het verdrag in zijn uitwerking wat het laatste betreft mogelijk het tegenovergestelde effect gehad. Volgens nieuwe Nederlandse wetgeving naar aanleiding van het verdrag mogen in principe alleen gecertificeerde instellingen met de benodigde diploma's en veiligheidscertificaten zelfstandig opgravingen verrichten. Ze moeten daarbij aan allerlei gedetailleerde eisen en voorgeschreven procedures voldoen.³² De RCE verstrekt in principe alleen aan dit soort gecertificeerde bedrijven vergunningen voor opgravingen. De provincie Overijssel verwoordt het op haar website als volgt:

Om op te graven is een opgravingsvergunning nodig. Opgravingsvergunningen worden verstrekt door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE). In de praktijk krijgen alleen archeologische diensten van gemeenten, universiteiten en archeologische bedrijven een vergunning. Dat amateur-archeologen een vergunning krijgen is vrijwel uitgesloten, gezien de zware eisen die gesteld worden.

Vrijwilligers van de AWN kunnen daardoor niet langer zelf opgravingen verrichten, tenzij ze worden ingehuurd door bedrijven, het hele kleine afgravingen betreft ('postzegels') of terreinen die zijn vrijgegeven omdat men niet verwacht dat er iets te vinden zal zijn. AWN-Rijnland schrijft hierover in *Renus*:³³

Zelfstandige opgravingen door amateurs vinden onder de huidige omstandigheden vrijwel niet meer plaats. Archeologische bedrijven doen al het bureau- en veldwerk. Voor de amateur die het veld in wil, staan er twee wegen open: assisteren bij opgravingen door archeologische bedrijven en het doen van opgravingen in de marge, in gebieden die te klein zijn voor bedrijfsmatig onderzoek. Toenemend verschuift het werkgebied naar de vergadertafel en de publieksarcheologie. De bewaking van de processen rond het archeologisch erfgoed is een taak die overheden van ons verwachten.

Opmerkelijk is dat men in dit citaat wel gewag maakt van het gewraakte woord 'amateurs', maar dit terzijde. Voor leden van archeologische werkgemeenschappen zijn juist opgravingen het spannendst en leukst om te doen. Voorafgaand aan het Verdrag van Malta kon dat. Het verdrag heeft de motivatie en betrokkenheid van archeologie-beoefenaars verminderd. Hoewel men bij de AWN-afdeling Rijnland een groeiende belangstelling voor geschiedenis signaleert, blijft de aanwas van archeologische *diehards* die zich voor de werkgroep inzetten beperkt.

Wij spelen geen rol meer bij opgravingen. [...]. Een aantal mensen die hebben maar één drive en dat is letterlijk met je poten in de modder staan en al dat andere is eigenlijk, nou ja je weet het moet, maar het is eigenlijk drie keer niets.³⁴

Dit beeld doemt ook elders op, dus de in Alphen gevestigde werkgroep Rijnland is geen uitzondering. De gemeente Meerssen omschrijft in haar nota archeologiebeleid de status en rol van de 'amateurarcheoloog' als volgt:³⁵

Amateurarcheologen hebben geen juridische status in het systeem van de Archeologische Monumentenzorg (AMZ). Zij mogen daarom geen – althans niet zelfstandig – onderzoek verrichten waarvoor een opgravingsvergunning nodig is (boren, opgraven, begeleiden).

In tegenstelling tot vroeger kunnen ook de ‘amateurarcheologen’ van de AWN Den Haag en omstreken niet langer zelfstandig opgravingen verrichten, maar worden zij alleen bij opgravingen betrokken als een gecertificeerd bedrijf ze inhuurt. Volgens de secretaris van die afdeling wordt vanwege de crisis in de bouw zo veel mogelijk op archeologisch onderzoek bezuinigd en schrijven gecertificeerde professionele archeologiebedrijven zo laag mogelijk in. ‘Daardoor moeten ze zo snel mogelijk die put weer uit en zo snel mogelijk opleveren.’³⁶ Daarmee maken ze, volgens hem, niet alleen zichzelf maar ook de werkzaamheden van amateurarcheologen kapot. Deze bedrijven hebben vaak geen tijd en geen geld om amateurarcheologen te begeleiden.

*Amateurs komen alleen nog in aanmerking voor het spoelen van de vondsten of later het plakken en uitzoeken van vondsten. En dat is natuurlijk een andere rol dan voorheen waarin je ook in het veld actief kon zijn. En dat was aantrekkelijk voor de archeologische werkvereniging om mensen te lokken. En dat kunnen we niet meer bieden.*³⁷

Er is dan alleen nog een (opgravings)rol voor amateurarcheologen weggelegd zodra het terrein weer is vrijgegeven. Hiervoor is echter toestemming van de eigenaar noodzakelijk, vaak een projectontwikkelaar die er niet bij gebaat is dat amateurarcheologen mogelijk objecten vinden die de voortgang van het bouwproject vertragen. Het verrichten van oppervlakteobservaties – visueel inspecteren van terreinen die verstoord worden – is de enige activiteit die leden van de AWN Den Haag en omstreken nog kunnen doen. Bepaalde ondersteunende activiteiten kunnen ook nog steeds zonder vergunning worden verricht, maar het afgraven of afwerken van sporen is niet toegestaan zonder vergunning en certificatie:

*Voor archeologische begeleiding (het ‘leesbaar maken van archeologische sporen bij niet archeologische graafwerkzaamheden’) is geen vergunning nodig. Het mag dus ook door vrijwilligers worden gedaan. Het verder afwerken van sporen (zoals potten uitgraven, een beerput legen e.d.) valt onder opgraven en daar is wel een vergunning voor nodig.*³⁸

Mochten amateurarcheologen, in een zeldzaam geval, na het vrijgegeven van een stuk grond van de eigenaar toestemming krijgen om de grond te verkennen, dan moeten eventuele waardevolle vondsten onmiddellijk worden gemeld bij het bevoegd gezag. Deze procedure staat als volgt verwoord in het beleidsplan archeologische monumentenzorg van de gemeente Best:

*Indien vervolgens archeologische sporen worden aangetroffen, waarvan men redelijkerwijs kan vermoeden dat het gaat om een zaak van algemeen belang wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde, dient deze vondst verplicht gemeld te worden bij de Rijksdienst. Indien noodzakelijk kan dan alsnog professioneel archeologisch onderzoek afgedwongen worden.*³⁹

Alleen een gecertificeerd bedrijf mag vervolgens de vondst verder opgraven:

*op het moment dat er iets gevonden wordt tijdens de verstoring dan zal het bevoegd gezag ingrijpen en alsnog een archeologisch bedrijf opleggen om daar te graven.*⁴⁰

Hoewel dit niet het doel was van de wetgeving, leeft onder amateurarcheologen het gevoel door de nieuwe wetgeving buiten spel te zijn gezet. Dit onbedoelde effect is ook elders gesignaleerd (Jongmans 2013):

De huidige wettelijke bepalingen laten in het geval van archeologische monumenten nauwelijks ruimte voor de inzet van burgers. De vraag is of dit zo moet en kan blijven. Het zorgt er voor dat er minder gebeurt dan wat er cultuurhistorisch mogelijk is. En het verhindert het verkrijgen van bekendheid en binding met de eigen omgeving.

Doel was professionalisering van de archeologie. Vóór de inwerkingtreding van de Wet op de archeologische monumentenzorg, die de implementatie van het Verdrag van Malta regelt via een wijziging van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten, konden amateurs met een opgravingsvergunning van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) zelfstandig een opgraving uitvoeren of meedoen aan een opgraving onder de vlag van een universiteit of gemeente met opgravingsvergunning. Na 'Malta' resteert slechts de mogelijkheid mee te werken aan opgravingen onder auspiciën van gemeente-, streek- of provinciaal archeologen, van bedrijven of van universiteiten. Zelfstandig mag men alleen een opgraving uitvoeren met een opgravingsvergunning van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, en indien een gemeente voor een terrein (expliciet) een zogeheten negatief selectiebesluit heeft genomen of het een noodopgraving betreft (wanneer na een toevalsvondst snel gehandeld moet worden).

Vanwege de wettelijke verplichting vinden er vaker archeologische onderzoeken plaats. Onder toezicht van gecertificeerde bedrijven kunnen daar amateurarcheologen bij betrokken zijn. Maar de zelfstandigheid van amateurarcheologen is door de wetgeving beknot: ze hebben nog een kleine speelruimte binnen een strikt gereguleerde marge. Veel amateurarcheologen hebben minder interesse in belangenbehartiging en in vondsten afspoelen of archiveren dan in zelf opgravingen verrichten. De AWN kan de actievare leden niet langer bieden waar hun primaire interesse naar uitgaat, 'zij zijn niet meer in staat hun hobby uit te oefenen zoals ze dat willen'.⁴¹

Ambachten

Allerlei ambachten worden in Nederland door liefhebbers in leven gehouden, maar bestaan deels ook nog als professie.⁴² Orgeldraaiers, klompenmakers en kleine ambachtelijke brouwers zijn slechts enkele voorbeelden. Niet alleen individueel maar ook in verenigings- of stichtingsverband zetten Nederlanders zich in voor het behoud van allerlei ambachten. Zo heeft de Stichting Oude Muziek Brabant als doel het bevorderen van de beschikbaar- en bespeelbaarheid van historische muziek.⁴³ Op 'ambachtendagen', soms in zorgcentra, kunnen erfgoedbeoefenaars hun ambachten, van de bijenkorfvlechter tot de spinster, aan een groot publiek laten zien.⁴⁴ Een aantal musea in ons land is rond een ambacht georganiseerd, zoals het Nationaal Vlechtmuseum in Noordwolde of het museum voor de vlakglas- en emaillekunst in Ravenstein.

In ons land houden honderden molenaars zich in hun vrije tijd bezig met het onderhouden en laten draaien van hun molen. Ze zijn georganiseerd in de in 1923 opgerichte Vereniging

Hollandse Molen met ruim 4000 leden, die zich als doel stelt alle nog bestaande molens te behouden. Men verstrekt informatie, zet zich in voor het behoud van de molenbiotoop, ondersteunt en adviseert molenaars, bemiddelt bij overheid en particuliere organisaties voor financiële ondersteuning, leidt molenaars op en archiveert documentatie over molens. Het aantal leden daalde gedurende 2013 licht van 4104 naar 4088, het aantal donateurs daarentegen steeg van 695 naar 843. Het Gilde van Vrijwillige Molenaars, met meer dan 2100 leden, verzorgt de opleiding tot vrijwillige molenaar. Sinds de oprichting in 1972 zijn meer dan 1600 vrijwillige molenaars opgeleid. In 2012 werden 74 getuigschriften uitgereikt aan windmolenaars en negen aan watermolenaars (Jaarrekening Vereniging Hollandse Molen 2013).⁴⁵

Ook in Alphen worden een aantal molens onderhouden en in gebruik genomen door vrijwillige molenaars. Een van die molens is de Vrouwgeestmolen (zie kader 4.3). De andere molens in Alphen staan beschreven in hoofdstuk 2.

Overigens geldt ook in Alphen dat sommige ambachten nog beroepshalve bestaan. De gemeente Alphen aan den Rijn telt diverse boerderijen of landwinkels waar de liefhebber terecht kan voor boerenkaas. In het geval van Landwinkel Landlust, gevestigd in een monumentaal pand,⁴⁶ is de melk ook nog eens afkomstig van Blaarkoppen, een oud koeienras dat al sinds 150 jaar in de Rijnstreek aanwezig is.⁴⁷ Liefhebbers kunnen in Alphen aan den Rijn op boerderij Vlechtwerken demonstraties mandenvlechten zien en cursussen volgen. Lokale bakkers en slaggers afficheren zich al ambachtelijk, en de gemeente telt meerdere hoef- en siersmederijen.

Kader 4.3 De molenaar

De Vrouwgeestmolen in Alphen wordt sinds 1797 van vader op zoon door de familie Vrolijk bemaalen. De huidige molenaar, Hans Vrolijk, bemaalt de molen sinds 2008.⁴⁸ De functie van de molen is sinds 1968 overgenomen door een gemaal, hoewel in tijden van nood de molen paraat staat om bij te springen. De heer Vrolijk is, net als bijna alle andere molenaars een vrijwillige molenaar en heeft een ander beroep voor zijn inkomen. De heer Vrolijk is er trots op het ambacht van molenaar in leven te houden. Hij ziet de molen als een stuk erfgoed dat in stand moet worden gehouden. Van jongs af aan is de heer Vrolijk, via zijn vader, in aanraking gekomen met het molenaarsambacht. Hij liep als jongen al mee met zijn vader om te kijken hoe het moest. Het ambacht van molenaar is er dus met de paplepel ingegoten. De heer Vrolijk betaalt huur voor bewoning van de molen aan de eigenaar van de molen, de Rijnlandse Molenstichting, onderhoudt het erf en verricht klein onderhoud aan de molen.

Mobiel erfgoed

Mobiel erfgoed is een vorm van roerend erfgoed, een interesse van velen. Zo zet de stichting Federatie Oud Nederlandse Vaartuigen zich in voor het behoud van het varende erfgoed in ons land. Bij deze koepelorganisatie zijn veertien verenigingen en stichtingen aangesloten. Ze maken zich sterk voor het behoud van allerlei varende erfgoed: van authentieke motorsleepboten tot kotterzeilen en oude vissersschepen die vroeger op de Zuiderzee voe-

ren tot het documenteren van Nederlandse riviervissersschepen. Men doet aan registratie en behoud, publiceert nieuwsbrieven en organiseert nautische evenementen en tochten. Ook voor het behoud van het spoorgebonden erfgoed spannen allerlei verenigingen en vooral stichtingen zich in. Zo zet Stichting 162 zich in voor het restaureren en in stand houden van de ex wd 7003 / NS-162 als bedrijfsvaardige diesellocomotief.⁴⁹ Voor veel andere typen treinen en wagons spannen weer aparte stichtingen of verenigingen zich in. Een mooi voorbeeld is Stichting Historisch Streekvervoer Achterhoek.⁵⁰ Deze stichting werd opgericht om een dieseltrein, de Blauwe Engel, te behouden. Sindsdien is de collectie gegroeid en is de stichting ook eigenaar van enkele oude stadsbussen. Soms verzorgt men rondritten op oude treinen. De Vereniging Hoogovens Stoom IJmuiden verzorgt bijvoorbeeld ritten met een oude stoomtrein op het terrein van Tata Steel.⁵¹ Dit zijn voorbeelden, het is geen uitputtende opsomming.

In Nederland zijn naar schatting 300 historische auto- en motorfietsclubs actief. De 200 die aangesloten zijn bij de Federatie Historische Automobielen- en Motorfietsclubs (FEHAC) hebben samen ongeveer 70.000 leden.⁵² De clubs zijn, aldus de FEHAC, onder te verdelen in algemene, regionale, merk-, type- en soortgebonden verenigingen en variëren sterk in grootte: de grootste club heeft 4.000 leden en de kleinste enkele tientallen. Bijna elk auto-merk heeft een of meer verenigingen, maar ook tractoren, caravans en 'dwergauto's' hebben hun eigen club.⁵³ De clubs kopen, restaureren, onderhouden historische voertuigen, en rijden er uiteraard in. Men organiseert tal van evenementen, waarvan de sinds 1985 georganiseerde Nationale Oldtimerdag met meer dan 400 oude voertuigen een van de grootste is.

De Stichting Mobiele Collectie Nederland is, met hulp van ocv, bezig met het ontwikkelen van een Nationaal Register Mobiel Erfgoed. Medio 2014 waren er 1400 stuks railgebonden erfgoed en 200 weggebonden voertuigen geregistreerd. Wat het vliegend erfgoed betreft zijn er 1000 objecten 'in beeld'.⁵⁴ De Stichting heeft niet alleen als doel objecten te registreren maar wil ook inzicht verschaffen in de cultuurhistorische waarde.

In Alphen aan den Rijn wordt sinds 1983 elk jaar een Oldtimerdag georganiseerd. Eerst door de lokale winkeliersvereniging, sinds 2008 door de Stichting Oldtimerdag Alphen aan den Rijn. Zo'n 120 vrijwilligers zijn betrokken bij de organisatie. Deelnemers aan de Oldtimerdag kunnen voor verschillende categorieën oldtimers (open auto's tot 1965, vrachtwagens, gesloten auto's na 1965, enz.) prijzen verdienen. Ook is er een prijs voor diegenen die hun auto met het best passende kostuum presenteren.

Overigens zijn dergelijke erfgoed-passies niet aan gemeentegrenzen gebonden. Zo is een inwoner van Alphen aan den Rijn als vrijwilliger actief in het Fordmuseum Den Hartog in Hillegom.⁵⁵

Tradities

Linksom of rechtsom komt iedereen in aanraking met tradities. Dit varieert van de moeder die op een novemberavond de wortel in de schoenen van haar kinderen vervangt door een chocoladepletter, via beschuit met muisjes als een kind geboren is, vaste vrije dagen als Koningsdag, de minuut stilte bij de dodenherdenking, het vuurwerk tijdens Oud en Nieuw

tot het kijken naar het 8 uurjournaal of het eten van pannenkoeken, frietje met of broodje pom. Het voormalig Nederlands Centrum voor Volkscultuur (nu het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel erfgoed, VIÉ) stelde op basis van reacties uit de bevolking een lijst op met de honderd belangrijkste Nederlandse tradities (Strouken 2010).⁵⁶ Die lijst omvat ook regionale tradities zoals het rapen van kievitseieren in Friesland of carnaval vieren in het zuiden van ons land. Tradities zijn kortom alomtegenwoordig en deel van het alledaagse leven. De gemeenschappen achter de (63) tradities die zijn aangedragen voor de inventaris zeggen (bij elkaar opgeteld) ruim 170.00 beoefenaars te vertegenwoordigen.⁵⁷

4.2 Erfgoedbeoefening: bereik, intensiteit en spreiding

Hierboven passeerden enkele nationale gegevens over de infrastructuur van georganiseerde erfgoedbeoefening de revue en is geprobeerd in enig detail de lokale erfgoedbeoefening in de gemeente Alphen aan den Rijn te schetsen. Het voert, zoals eerder aangegeven, te ver om de Alphense situatie te generaliseren in een Nederlandse situatie. Zo telt die gemeente in het Groene Hart onevenredig veel molens en juist weinig rijks- en gemeentemonumenten. Deze paragraaf bevat het nationale beeld van erfgoedbeoefening. Dat beeld is een stuk abstracter dan de schets van erfgoedbeoefening in Alphen aan den Rijn. Aan de orde komt welk deel van de bevolking tot de erfgoedbeoefenaars te rekenen is, wie dat zijn en hoe ze die beoefening vorm geven.

Zoals in hoofdstuk 1 is vermeld staan bij kunst degenen die uit liefhebberij gitaar of penseel hanteren als amateur te boek, maar is het woord amateur bij erfgoed problematisch en is daarom gekozen voor de neutralere term erfgoedbeoefening. In onderzoek naar culturele belangstelling was erfgoedbeoefening (in de vrije tijd) tot nu toe onderbelicht, althans wat betreft het bevragen wie erfgoedactiviteiten beoefent. Wel werd, net als hierboven, gebruikgemaakt van tellingen c.q. schattingen van het aantal deelnemers op basis van gegevens van koepelorganisaties, zoals de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland en de Nederlandse Genealogische Vereniging (Huysmans en De Haan 2007; Van den Broek 2011). Na consultatie van partijen uit het erfgoedveld over de te stellen vragen is in de enquête Vrijetijdsomnibus 2012 bij respondenten informatie over hun erfgoedbeoefening ingewonnen. Daartoe zijn de volgende vragen in de enquête opgenomen:

Hoe vaak heeft u in de afgelopen 12 maanden als hobby...

- aan stamboomonderzoek gedaan?
- onderzoek naar lokale of regionale geschiedenis gedaan?
- onderzoek naar historische gebeurtenissen of personen gedaan?
- historische gebouwen of voorwerpen opgeknapt?
- historische documenten of voorwerpen verzameld?
- een oud ambacht uitgeoefend of gedemonstreerd of historische gebeurtenissen nagespeeld?

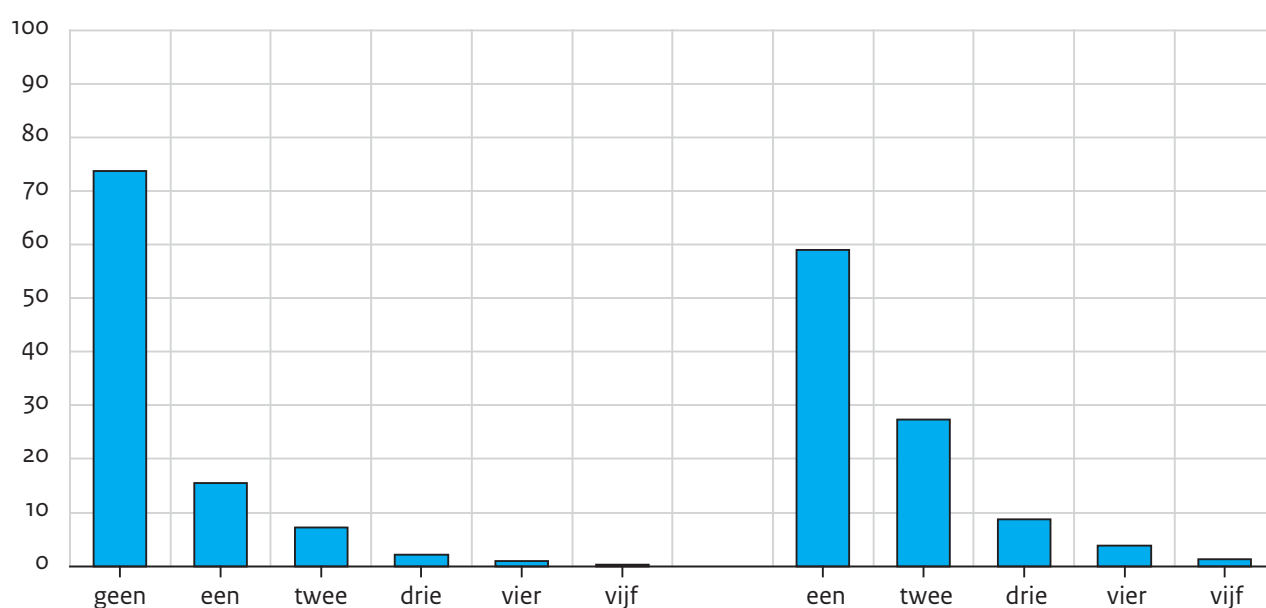
Deelname aan deze vormen van erfgoedbeoefening is gepeild bij mensen van 12 jaar en ouder. Door naar de frequentie van die beoefening te vragen is het mogelijk om onder-

scheid te maken tussen incidentele en frequente beoefening. Degenen die een vorm van erfgoedbeoefening rapporteerden zijn verder aan de tand gevoeld over de vormgeving van die beoefening (cursus, lidmaatschap, enz.), waarbij niet de termijn van 12 maanden werd genoemd.

Een tolerante ondergrens hanterend dat men in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête slechts één keer een erfgoedactiviteit beoefend hoeft te hebben om mee te tellen, bedraagt het aandeel erfgoedbeoefenaars in de bevolking 26% (figuur 4.1). Circa 40% van de beoefenaars (ca. 11% van de bevolking) is in meer dan één erfgoeddiscipline actief.

Figuur 4.1

Aantal beoefende erfgoeddisciplines,^a bevolking (links) en deelnemers (rechts), bevolking 12 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

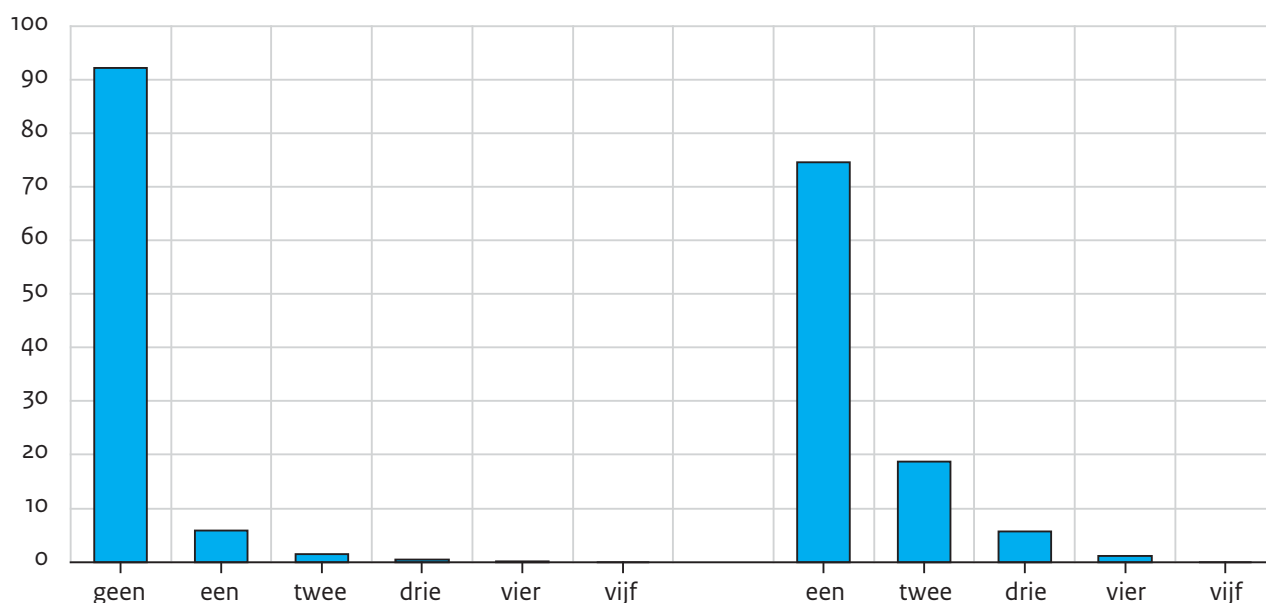
a Heeft in de voorafgaande twaalf maanden een erfgoeddiscipline minstens één keer beoefend.

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

Bij de strengere ondergrens dat men een erfgoeddiscipline in de voorafgaande twaalf maanden minstens twaalf maal beoefend moet hebben om mee te tellen, daalt het percentage erfgoedbeoefenaars tot 8% (figuur 4.2). Binnen de groep frequente beoefenaars stijgt het aandeel dat zich op één vorm van erfgoedbeoefening toelegt. Slechts een kwart van de beoefenaars, dus 2% van de bevolking, beoefent intensief meerdere erfgoeddisciplines.

Figuur 4.2

Aantal frequent beoefende erfgoeddisciplines,^a bevolking (links) en deelnemers (rechts), bevolking 12 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

a Heeft in de voorafgaande twaalf maanden een erfgoeddiscipline minstens twaalf keer beoefend.

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

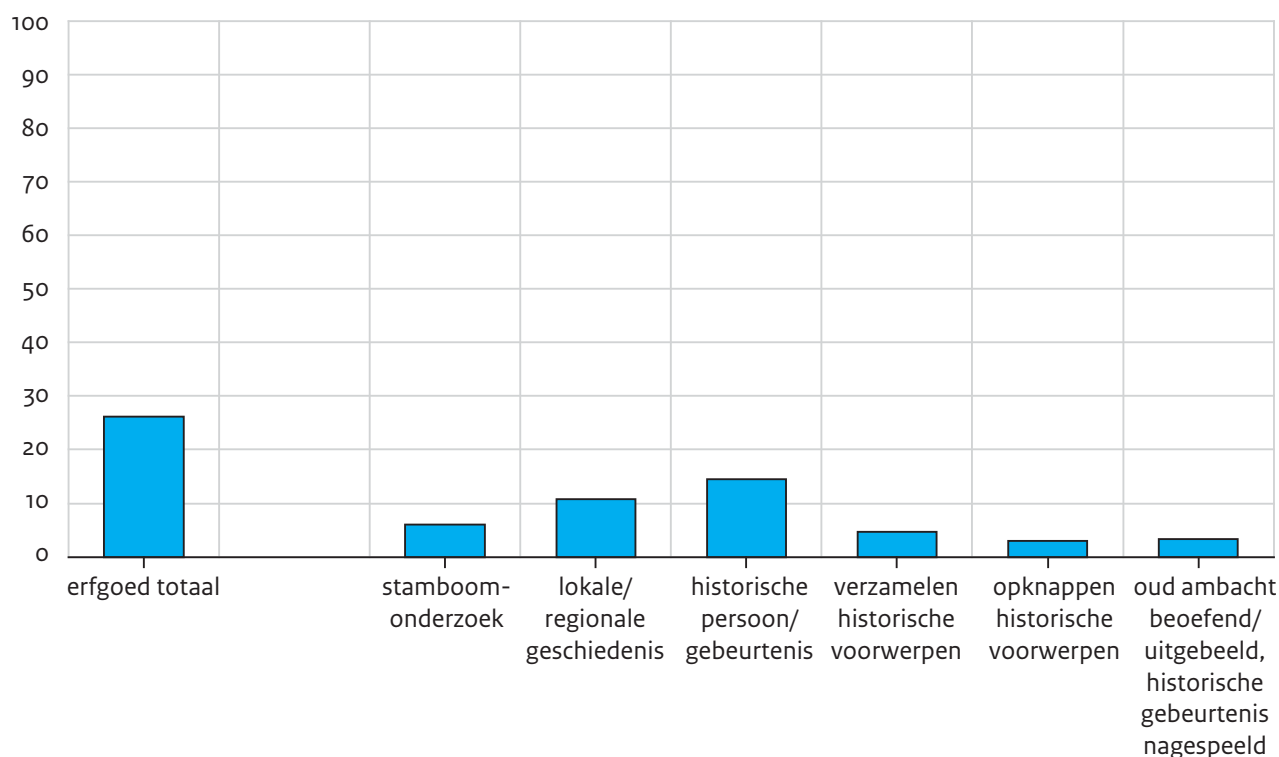
Ter vergelijking: kunst telt bij de tolerante ondergrens met 55% ruim twee maal zo veel beoefenaars, en bij de strengere ondergrens met 40% vijf maal zo veel frequente beoefenaars. Verhoudingsgewijs is de daling bij het hanteren van de strengere ondergrens bij erfgoedbeoefening (van 26% naar 8%) veel sterker dan bij kunstbeoefening (van 55% naar 40%). Meer dan kunstbeoefening is erfgoedbeoefening blijktbaar vooral iets incidenteels (Van den Broek 2014).

Kunstbeoefening en erfgoedbeoefening kunnen niet alleen met elkaar vergeleken, maar ook bij elkaar opgeteld worden. Dan ontstaat een beeld van de totale cultuurbeoefening. Die gesommeerde beoefening bedraagt 64% van de bevolking. Dat 55% kunst- en 26% erfgoedbeoefenaars niet optelt tot 81% cultuurbeoefenaars komt doordat 17% van de bevolking zowel kunst als erfgoed beoefent. Bij de strengere ondergrens daalt het aandeel cultuurbeoefenaars tot 43% (Van den Broek 2014).

Van de bevraagde erfgoeddisciplines heeft het bestuderen van geschiedenis met afstand het grootste aantal beoefenaars (figuur 4.3). Welke activiteiten een respondent daar exact bij voor ogen heeft is overigens niet bekend. Het kan bronnenonderzoek zijn, maar ook desktopresearch (m.a.w. lezen). Dat te weten zou een nadere verkenning vergen.

Figuur 4.3

Erfgoedbeoefening,^a totaal en per erfgoeddiscipline, bevolking 12 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

a Heeft in de voorafgaande twaalf maanden een erfgoeddiscipline minstens één keer beoefend.

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

Hoe is erfgoedbeoefening over de bevolking verdeeld? Het is meer iets voor mannen dan van voor vrouwen (tabel 4.1). Erfgoedbeoefening is weinig aan leeftijd gebonden, het is dus geenszins een interesse van mensen op gevorderde leeftijd (of van eerdere generaties). Jongeren bestuderen in hun vrije tijd zelfs vaker historische gebeurtenissen of personen. Onbedoeld hadden zij hierbij mogelijk toch opdrachten voor school of universiteit in gedachten. Het verzamelen van historische voorwerpen is wel meer iets voor ouderen. Erfgoed wordt door meer mensen beoefend naarmate hun opleidingsniveau hoger is. Opleidingsniveau, de belangrijkste determinant van culturele interesse, hangt op vergelijkbare wijze samen met (sterke) erfgoedinteresse (tabel 3.1) en met bezoek aan historische musea (tabel 3.7). Het opleidingsniveau van het ouderlijk huis (hoogst opgeleide ouder) legt eveneens gewicht in de schaal: onder nazaten van hogeropgeleide ouders is het bereik van erfgoedbeoefening groter. Het cultuurbezoek in het ouderlijk huis werkt eveneens door: kinderen van ouders die geen voorstellingen of musea bezochten doen minder aan erfgoedbeoefening dan kinderen van ouders die dat wel deden. Erfgoedbeoefening is hoog onder westerse allochtonen maar niet laag onder niet-westerse personen. Het eerste lijkt te duiden op een sterke hang naar erfgoed onder expats. In beide gevallen kan het gaan om erfgoedbeoefening die op het land van herkomst en niet op Nederland gericht is. Per erfgoeddiscipline volgt de verdeling van de beoefening naar persoonskenmerk in hoofdlijnen de verdeling voor erfgoedbeoefening in het algemeen.

Tabel 4.1

Erfgoedbeoefening,^a totaal en per erfgoeddiscipline, bevolking 12 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

	enigerlei erfgoed- beoefening	stamboom- onderzoek	lokale of regionale geschiedenis	historische persoon of gebeurtenis	verzamelen historische voorwerpen	opknappen historische voorwerpen	uitoefenen van oud ambacht
bevolking ≥ 12 jaar	26	6	11	15	5	3	3
geslacht	*	*	*	*	*	*	
man	32	7	15	19	6	4	4
vrouw	20	5	7	10	3	2	3
leeftijd		*		*	*		
12-19	30	3	13	19	3	2	3
20-34	28	5	10	18	2	3	4
35-49	23	5	9	13	4	3	3
50-64	27	9	11	15	6	4	3
≥ 65	26	7	11	10	7	3	4
opleiding (≥ 20 jaar)	*		*	*			
lo, vmbo, mavo	18	5	6	8	4	3	2
havo, vwo, mbo	26	8	10	13	5	2	4
hbo, universiteit	35	8	16	20	6	4	4
hoogst opgeleide ouder	*		*	*			
lo, vmbo, mavo	23	6	8	11	5	3	3
mbo, havo, vwo	29	6	13	16	3	2	4
hbo, universiteit	34	6	14	22	5	4	4
cultuurbezoek ouders destijds	*		*	*			
geen	21	6	7	11	4	3	3
enig	31	6	13	18	5	3	4
frequent	32	8	16	20	6	4	3
stedelijkheid			*	*		*	
zeer sterk stedelijk	30	6	14	19	5	1	4
matig stedelijke	26	6	10	14	5	3	3
niet stedelijk	23	6	10	11	4	5	4

Tabel 4.1
(Vervolg)

	enigerlei erfgoed- beoefening	stamboom- onderzoek	lokale of regionale geschiedenis	historische persoon of gebeurtenis	verzamelen historische voorwerpen	opknappen historische voorwerpen	uitoefenen van oud ambacht
Inkomen ^b							
tot modaal	23	5	10	16	3	1	3
1 tot 1,5 keer modaal	25	5	9	13	5	4	4
1,5 tot 2,5 keer modaal	28	7	13	15	5	3	4
> 2,5 keer modaal	28	7	10	15	5	3	3
herkomst	*		*	*		*	
Nederlands	25	6	11	13	5	3	3
westerse	35	8	14	23	4	7	5
niet-westers	24	7	6	16	2	2	3

a Heeft in de voorafgaande twaalf maanden een erfgoeddiscipline minstens één keer beoefend.

b Inkomen: tot modaal (€ 15.015), 1 tot 1,5 keer modaal (€ 22.485), 1,5 tot 2,5 keer modaal (€ 28.625).

* Statistisch significant verband tussen erfgoedbeoefening en persoonskenmerk (kans op toeval kleiner dan 5%).

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

De spreiding van erfgoedbeoefening over de bevolking lijkt sterk op de spreiding van kunstbeoefening (Van den Broek 2014). Net als bij interesse betreft het meest in het oog springende verschil tussen erfgoed en kunst de verdeling ervan over de seksen. Waar kunstbeoefening wat meer vrouwen dan mannen trekt, hebben omgekeerd wat meer mannen dan vrouwen erfgoedbeoefening als liefhebberij.

In de verdeling over de verschillende achtergrondkenmerken doen zich bij het hanteren van de strengere ondergrens geen andere patronen voor (tabel 4.2). Overigens berusten die gegevens op betrekkelijk weinig waarnemingen, want kleinere percentages mensen zijn frequent met erfgoed in de weer, al gaat het bij 1% van de bevolking van 12 jaar en ouder nog altijd om ruim 100.000 personen.

Tabel 4.2

Frequente erfgoedbeoefening,^a totaal en per erfgoeddiscipline, bevolking 12 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

	enigerlei erfgoedbeoefening	stamboomonderzoek	lokale of regionale geschiedenis	historische persoon of gebeurtenis	verzamelen historische voorwerpen	opkappen historische voorwerpen	uitoefenen van oud ambacht
bevolking ≥12 jaar	8	1	2	4	1	1	1
geslacht	*		*	*	*	*	
man	11	2	3	6	2	1	1
vrouw	5	1	1	2	0	0	1
leeftijd							*
12-19	9	1	3	6	1	1	0
20-34	8	1	1	5	1	1	1
35-49	7	1	2	3	1	1	1
50-64	8	2	2	4	1	1	1
≥ 65	9	2	2	3	1	1	2
opleiding (≥ 20 jaar en ouder)	*		*	*			
lo, vmbo, mavo	5	1	1	1	1	1	1
mbo, havo, vwo	7	1	2	3	1	1	1
hbo, universiteit	11	1	4	6	1	1	1
hoogst opgeleide ouder	*		*	*			
lo, vmbo, mavo	6	2	1	3	1	1	1
mbo, havo, vwo	9	2	3	4	1	1	1
hbo, universiteit	11	1	3	7	1	1	1
cultuurbezoek ouders destijds							
geen	7	2	2	3	1	1	2
enig	8	1	2	4	1	1	1
frequent	11	2	4	4	1	1	0
stedelijkheid							
zeer sterk stedelijk	9	1	2	5	1	1	1
matig stedelijke	8	2	2	4	1	1	1
niet stedelijk	7	2	2	3	1	2	1

Tabel 4.2

(Vervolg)

	enigerlei erfgoed- beoefening	stamboom- onderzoek	lokale of regionale geschiedenis	historische persoon of gebeurtenis	verzamelen historische voorwerpen	opkappen historische voorwerpen	uitoefenen van oud ambacht
inkomen ^b				*	*		
tot modaal	7	1	2	6	0	0	0
1 tot 1,5 keer modaal	8	1	2	2	1	1	1
1,5 tot 2,5 keer modaal	7	1	3	4	1	1	1
≥ 2,5 keer modaal	8	2	2	5	2	1	1
herkomst			*				
Nederlands	8	1	2	4	1	1	1
westerse	11	1	5	5	1	1	1
niet-westers	7	2	1	5	0	0	0

a Heeft in de voorafgaande twaalf maanden een erfgoeddiscipline minstens twaalf keer beoefend.

b Inkomen: tot modaal (€ 15.015), 1 tot 1,5 keer modaal (€ 22.485), 1,5 tot 2,5 keer modaal (€ 28.625).

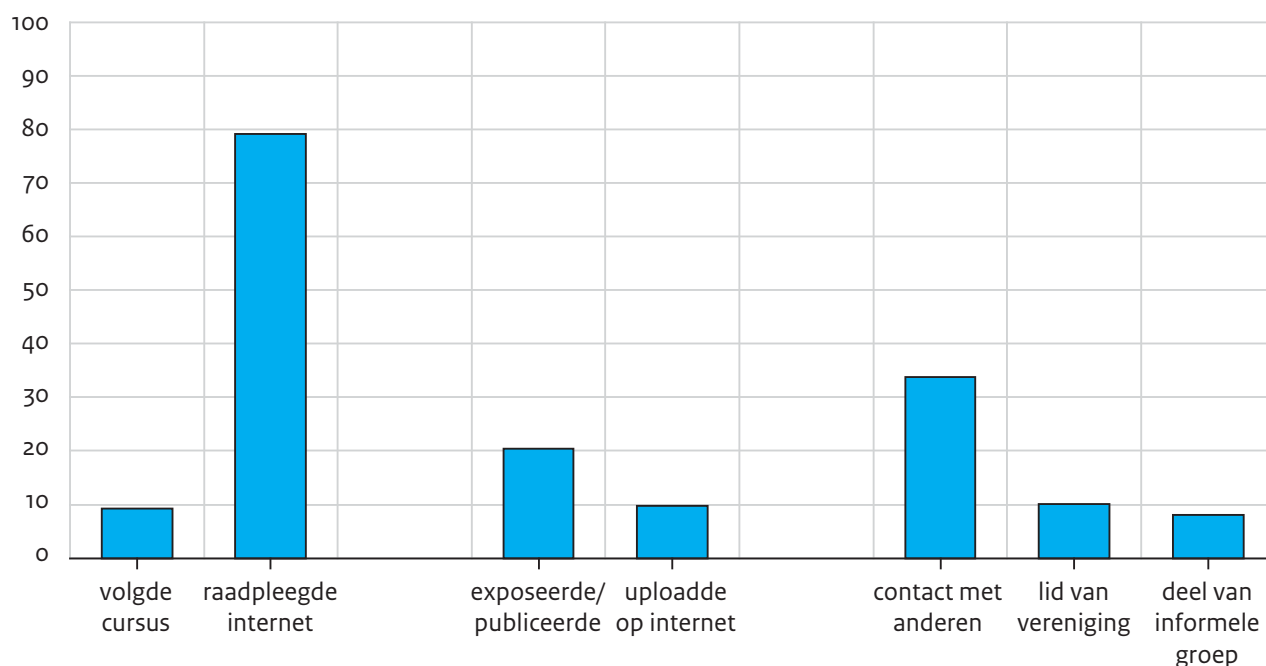
* Statistisch significant verband tussen erfgoedbeoefening en persoonskenmerk (kans op toeval kleiner dan 5%).

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

Hoe geven erfgoedbeoefenaars gestalte aan hun liefhebberij? Bij die vraagstelling is niet de termijn van de voorbije twaalf maanden genoemd. Wie een publicatie geschreven heeft of een cursus gevolgd kan dat ook langer geleden hebben gedaan. In grote meerderheid (79%) raadplegen erfgoedbeoefenaars daartoe wel eens het internet (figuur 4.4). Veel minder van hen (10%) gebruiken het internet om resultaten van de eigen erfgoedbeoefening te tonen. Een vijfde van de erfgoedbeoefenaars publiceert of exposeert het resultaat van de erfgoedactiviteit. De organisatiegraad is niet echt hoog: 10% is lid van een vereniging of stichting en 8% neemt deel aan een informele groep die zich bezighoudt met een erfgoed-activiteit. Erfgoedbeoefening is bij twee derde een solistische bezigheid. Omgekeerd heeft een derde van alle erfgoedbeoefenaars daarover contact met anderen. Eén op de tien erfgoedbeoefenaars volgde een cursus.

Figuur 4.4

Vormgeving van erfgoedbeoefening, erfgoedbeoefenaars^a 12 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

a Heeft in de voorafgaande twaalf maanden een erfgoeddiscipline minstens één keer beoefend.

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

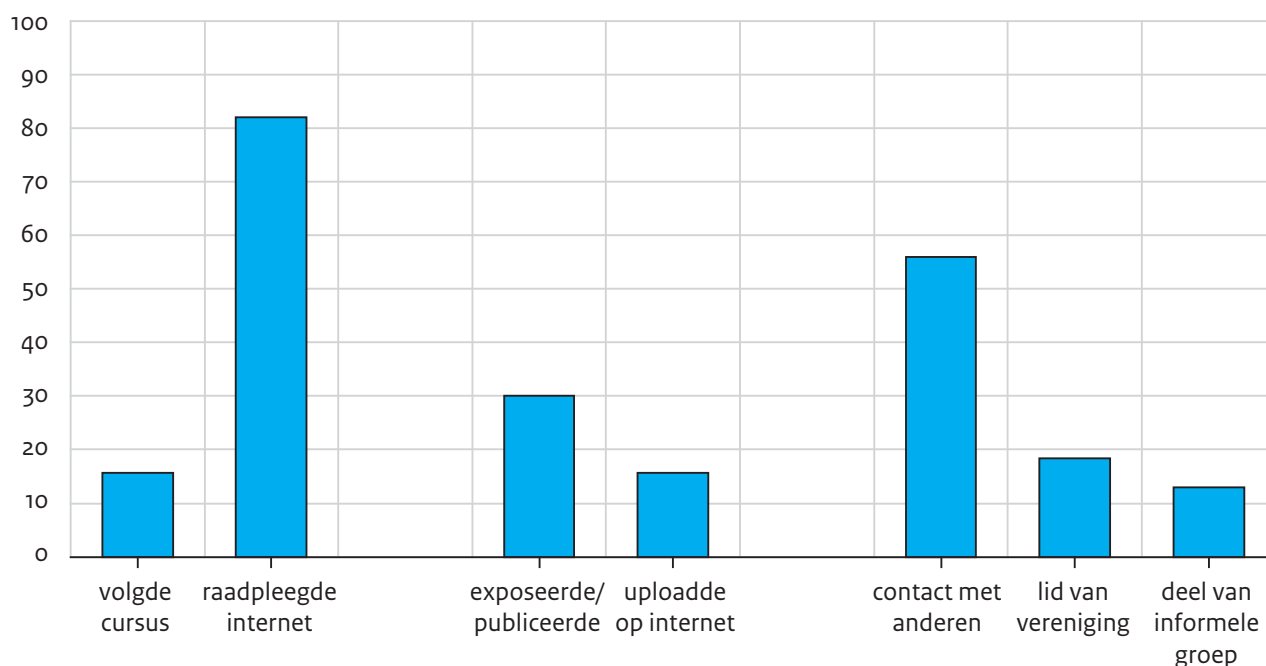
Hoe verhoudt de vormgeving van erfgoedbeoefening zich tot die van de kunstbeoefening?

Op enkele punten is vergelijking met eerder onderzoek mogelijk, waarbij moet worden aangetekend dat die informatie drie jaar eerder werd ingewonnen en beoefenaars van 16 jaar en ouder betref (Van den Broek 2010a). Kunstbeoefenaars treden aanzienlijk meer naar buiten dan erfgoedbeoefenaars. Ruim 40% van eerstgenoemden rapporteerde een optreden, expositie of publicatie, 16% had op internet materiaal ge-upload (hier zou de drie jaar tijdsverschil tot een onderschatting van het verschil kunnen leiden, in de zin dat de verdere opgang van sociale media een hoger percentage uploadende kunstbeoefenaars in 2012 kan betekenen). Kunstbeoefenaars volgen ook veel vaker lessen: ruim een derde van hen (en dat terwijl er bij kunstbeoefenaars naar les in de laatste 12 maanden was gevraagd en bij erfgoedbeoefenaars geen tijdshorizon was gegeven). Hoewel ook kunstbeoefenaars in meerderheid hun hobby alleen beoefenen, zijn de percentages die lid van een vereniging zijn of bij een informele groep horen (beide circa 15%) hier hoger dan onder erfgoedbeoefenaars.

Ook frequente erfgoedbeoefenaars zijn vooral eenpitters (figuur 4.5). Slechts kleine minderheden van hen zijn lid van een vereniging of deel van een informele groep; wel heeft iets meer dan de helft contact hierover met anderen. De output houden frequente erfgoedbeoefenaars in grote meerderheid voor zichzelf, al stijgt het percentage publiceren of exposeren naar 30% en het percentage uploaden op internet naar 15%. Het aandeel dat in het verleden een cursus volgde ligt onder de frequente beoefenaars gradueel hoger, maar eigenlijk opmerkelijk laag: het overgrote deel van hen is blijkbaar autodidact.

Figuur 4.5

Vormgeving van erfgoedbeoefening, frequente erfgoedbeoefenaars,^a 12 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

a Heeft in de voorafgaande twaalf maanden een erfgoeddiscipline minstens twaalf keer beoefend.

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

Eerder SCP-onderzoek wees niet alleen uit dat veel kunstbeoefening in informeel verband plaatsvindt, maar beschreef ook tal van voorbeelden van dit soort informele groepen in de gemeente Alphen aan den Rijn (Van den Berg 2010). Binnen de toenmalige gemeentegrenzen, dus nog zonder de 30.000 inwoners van Boskoop, Benthuzen, Hazerswoude en Koudekerk aan den Rijn, werden 70 informele groepen voor amateurkunstbeoefening aangetroffen. Berekening van het aantal betrokkenen bij deze informele groepen leerde dat het aantal ver achterbleef bij de 8% van de bevolking (van 16 jaar en ouder) die destijds deelname aan een informele groep voor amateurkunst rapporteerde. Niettemin, in het onderzoek naar kunstbeoefening werden toen tientallen informele groepen gevonden.

De zoektocht naar informele groepen voor erfgoedbeoefening leidde daarentegen slechts tot één treffer: de groep achter de website <http://www.alphens.nl/oudalphen>, overigens ontstaan uit een commercieel initiatief. Dit is veel minder dan op basis van de uitkomsten uit de bevolkingsenquête verwacht had mogen worden. Van de 26% van de bevolking die wel eens of vaker aan erfgoedbeoefening doet, zegt 8% bij een informele groep voor erfgoedbeoefening te horen. Dat is 2% van de bevolking (van 12 jaar en ouder). Dat zou voor de gemeente Alphen conservatief geschat toch minstens ruim 1000 personen betreffen, en dus tientallen grotere en kleinere informele groepen. Die zijn niet aangetroffen.

Kader 4.4

Dit vraagt om een toelichting op, of althans om een overdenking van wat er mogelijk aan de hand is. De eerste mogelijkheid is dat onze oriëntatie gefaald heeft om groepen te vinden die er wel degelijk zijn. Dat is niet helemaal uit te sluiten. Gekozen is voor een sneeuwbalmethode: met enkele mensen gaan praten, die steeds weer andere gesprekspartners suggereren, enzovoort. Vertrekpunt daarbij waren vertegenwoordigers van het geformaliseerde erfgoed. Hen werd steeds expliciet gevraagd of ze informele groepen voor erfgoedbeoefening kenden. Het antwoord luidde steevast 'neen'. Ook werd een oproep geplaatst in het blad van de Historische Vereniging Alphen. Mogelijk voldeed deze sneeuwbal niet om uit die cirkel van het geformaliseerde erfgoed te raken. Die conclusie veronderstelt dat er helemaal geen overlap is tussen geformaliseerd en informeel erfgoed, dat de goed in Alphen ingevoerde vertegenwoordigers van het geformaliseerd erfgoed niemand uit een wel bestaande wereld van informele erfgoedbeoefening zouden kennen. Dat is een vergaande veronderstelling, maar het kan.

De andere mogelijkheid is dat er bij toeval in Alphen aan den Rijn geen informele groepen voor erfgoedbeoefening bestaan. Eveneens een vergaande veronderstelling, maar evenmin volledig uit te sluiten. Dan zou die gemeente in dit opzicht atypisch zijn. In een aantal opzichten is Alphen qua cultureel erfgoed inderdaad onderbedeeld: de stad blinkt niet uit door de aanwezigheid van historisch stedenschoon en musea. Tegen die interpretatie pleit dan weer het aanzienlijke ledental (ruim 4000) van de diverse historische kringen.

Nog weer een andere mogelijkheid is dat er in Alphen aan den Rijn (en mogelijk ook elders) geen informele groepen voor erfgoedbeoefening zijn, terwijl men ze wel zo ervaart. Dit veronderstelt dat op formele leest geschoeide erfgoedbeoefening door respondenten toch als informeel gerapporteerd is. Hier zijn argumenten voor te bedenken. Enerzijds leent erfgoedbeoefening zich deels minder voor informele oplossingen zoals muzikanten in een bandje. Een molen, monument of erfgoedhuis is een kostbaar bezit, een tijdschrift een kostbare publicatievorm. Dat vergt formalisering om geld en pand of tijdschrift te beheren, risico's af te dekken, subsidies aan te vragen of een ANBI-status te hebben. Dan ligt formalisering tot vereniging of stichting erg voor de hand. Anderzijds gaat het er in die organisaties informeel aan toe, zodat het zou kunnen dat een deel van de mensen die feitelijk bij een geformaliseerde organisatie hun erfgoedactiviteiten ontplooiën in een enquête invullen dat ze in informeel verband met erfgoed bezig zijn. Dit veronderstelt dat ze het woord informeel als beschrijving hebben opgevat van de sfeer die er heerst, niet van de onderliggende organisatievorm (de vraag in de enquête luidde of mensen voor hun erfgoedbeoefening waren aangesloten bij 'een informele groep die alles zelf regelt'). Dit is mogelijk minder ver gezocht dan het wellicht klinkt: ten tijde van een bezoek aan verenigingsgebouw De Vergulde Wagen van de Historische Vereniging Alphen aan den Rijn heerste er aldaar in elk geval een zeer informele sfeer. Degenen die in Boskoop op de Oude Begraafplaats Reijerskoop het erfgoed onderhouden ervaren hun werkgroep mogelijk ook als informeel.

Hoe dan ook, deze verkenning in Alphen aan den Rijn heeft niet het type informele groep voor erfgoedbeoefening aan het licht gebracht dat vijf jaar geleden (in een destijds kleinere gemeente) wel in veelvoud voor kunstbeoefening werd aangetroffen.

Er resteert nog antwoord te geven op de vraag of de vormgeving van erfgoedbeoefening ervan afhangt of men de ene of de andere erfgoeddiscipline beoefent. Daar blijken daarin inderdaad flinke verschillen te bestaan (tabel 4.3).

Tabel 4.3

Vormgeving erfgoedbeoefening,^a totaal en per vorm van erfgoedbeoefening, erfgoedbeoefenaars 12 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

	enigerlei erfgoedbeoefening	stamboomonderzoek	lokale of regionale geschiedenis	historische persoon of gebeurtenis	verzamelen historische voorwerpen	opknappen historische voorwerpen	uitoefenen van oud ambacht
(N)	(749)	(178)	(306)	(410)	(132)	(83)	(95)
volgde daarvoor een cursus	9	3	3	3	3	18	29
raadpleegde daarvoor internet	79	79	86	88	54	48	38
exposeerde/publiceerde	20	4	20	20	12	13	26
plaatste op internet	10	13	6	5	7	9	19
contact met anderen	34	36	25	24	41	48	47
ergens lid van		12	14	10	18	24	28
lid van een vereniging	10	4	10	6	9	16	16
hoort bij een informele groep	8	8	4	4	10	10	13

a Heeft in de voorafgaande twaalf maanden een erfgoeddiscipline minstens twaalf keer beoefend.

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

Zo volgen veel meer van de mensen die historische gebouwen of voorwerpen opknappen (18%) en die een ambacht beoefenen (29%) een cursus dan van de mensen die bezig zijn met stamboomonderzoek of het bestuderen van een historische persoon of gebeurtenis (3%).

Resultaten van stamboomonderzoek publiceert of exposeert men naar verhouding weinig (4%). Personen die zich bezighouden met het bestuderen van de lokale geschiedenis (20%) of een historische persoon of gebeurtenis (20%) of met het uitoefenen van een oud ambacht (26%) publiceren (in tijdschrift) of exposeren daar aanzienlijk vaker over.

Stamboomonderzoekers zijn verhoudingsgewijs actief in het uploaden van hun bevindingen op internet (13%). Dit is niet verwonderlijk. Websites als Geni maken het makkelijk om de resultaten van het stamboomonderzoek met de rest van de familie te delen. De beoefenaars van een ambacht zijn eveneens enthousiast in het uploaden van materiaal (19%), mogelijk betreft het deels foto's en filmpjes van hun activiteiten.

Het verzamelen en het opknappen van historische voorwerpen alsook het uitoefenen van ambachten brengt meer sociale contacten met zich mee dan het bestuderen van de geschiedenis. Het uitoefenen van ambachten en het opknappen van oude gebouwen of voorwerpen vindt vaker in collectief verband plaats dan het bestuderen van een historische gebeurtenis of persoon. De organisatiegraad is in het algemeen echter niet zo hoog: 10% is lid van een vereniging of stichting, het opknappen van oude historische voorwerpen of gebouwen en het uitoefenen van ambachten (beide 16%) onderneemt men relatief vaak in stichtings- of verenigingsverband. Met name dat laatste gebeurt ook relatief vaak in informeel verband.

Ten slotte nemen we weer aan aantal achtergrondkenmerken in ogenschouw (tabel 4.4), en dan blijken er in de uitoefening van de erfgoedbeoefening geen grote verschillen te zijn tussen mannen en vrouwen. Ook andere kenmerken zoals cultuurbezoek van de ouders, inkomen, stedelijkheid, opleiding en herkomst doen er niet veel toe. Ouderen hebben wel wat vaker contact met anderen en zijn ook vaker lid van een vereniging, stichting of informele groep maar maken, zoals verwacht, weer wat minder vaak gebruik van internet.

Erfgoedbeoefening kent een gelijkmatige leeftijdsopbouw (tabel 4.1), frequente erfgoedbeoefening komt zelfs in alle leeftijdscategorieën in gelijke mate voor (tabel 4.2). Uitgaande van de veronderstelling dat dit betekent dat recentere en eerdere generaties in dit onderwerp eenzelfde belangstelling hebben, zou dit impliceren dat erfgoedbeoefening weinig te vrezen heeft van het demografische proces van generatievervanging. Wel lijkt daarbij sprake van enig onderscheid naar erfgoeddiscipline. De toch al niet sterke neiging om in georganiseerd verband aan erfgoedbeoefening te doen betreft vooral ouderen of te wel leden van eerdere generaties. Volgens informatie uit de provincie Zuid-Holland zou ook het corps erfgoedvrijwilligers vooral uit ouderen bestaan (Van der Heide et al. 2010). Een op generaties gebaseerde interpretatie impliceert dat toekomstige erfgoedbeoefening meer nog dan nu een solistische aangelegenheid wordt. Deze mogelijke ontwikkeling vindt enige steun in terloopse opmerkingen van onze gesprekspartners in Alphen aan den Rijn. Een eenmalige observatie van de leeftijdsverdeling in 2012 is echter een te fragiele basis voor al te vergaande bespiegelingen over de toekomst. Dat vergt analyse en doordenking van de toekomstige betekenis van recente maatschappelijke trends, een exercitie die hier niet is beoogd (zie daarvoor Van den Broek 2010c; Van den Broek en De Haan 2000).

Tabel 4.4

Vormgeving erfgoedbeoefening^a, naar persoonskenmerk, erfgoedbeoefenaars 12 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

	cursus gevolgd	via internet geïnformeerd	geëxposeerd, gepubliceerd	op internet geupload	contact anderen	lid van een vereniging	hoort bij een informele groep
allen (N=749)	9	79	20	10	34	10	8
geslacht		*					
man	10	82	21	10	36	12	8
vrouw	9	74	19	9	30	8	9
leeftijd		*	*		*	*	*
12-19	7	84	9	8	30	5	5
20-34	9	84	18	9	31	9	7
35-49	7	78	18	12	26	6	6
50-64	9	85	20	13	35	15	7
≥ 65	15	64	34	5	47	14	15
opleiding (≥ 20 jaar)		*				*	
lo, vmbo, mavo	6	61	22	7	34	6	12
mbo, havo, vwo	12	79	19	13	30	9	7
hbo, universiteit	11	85	25	10	41	16	8
hoogst opgeleide ouder							
lo, vmbo, mavo	11	76	21	12	38	12	11
mbo, havo, vwo	10	79	22	8	32	12	7
hbo, universiteit	9	85	17	9	36	9	5
cultuurbezoek ouders destijds		*					
geen	10	73	20	9	35	10	11
enig	8	83	19	10	32	12	6
frequent	12	78	25	12	40	9	8
stedelijkheid							
zeer sterk stedelijk	8	82	19	12	32	11	4
matig stedelijke	10	79	22	9	34	10	9
niet stedelijk	8	70	17	11	38	11	11

Tabel 4.4
(Vervolg)

	cursus gevolgd	via internet geïnfor- meerd	geëxpo- seerd, gepubli- ceerd	op internet ge- upload	contact anderen	lid van een vereniging	hoort bij een informele groep
inkomen ^b		*			*		
tot modaal	8	83	27	14	23	7	5
1 tot 1,5 keer modaal	10	71	18	9	37	7	8
1,5 tot 2,5 keer modaal	11	83	17	11	40	13	11
> 2,5 keer modaal	7	81	22	7	32	14	8
herkomst						*	
Nederlands	11	79	20	9	35	11	8
westerse	5	83	23	13	35	9	8
niet-westers	5	78	18	11	22	1	6

a Heeft in de voorafgaande twaalf maanden een vorm van erfgoeddiscipline minstens één keer beoefend.

b Inkomen: tot modaal (€ 15.015), 1 tot 1,5 keer modaal (€ 22.485), 1,5 tot 2,5 keer modaal (€ 28.625).

* Statistisch significant verband tussen erfgoedactiviteit en persoonskenmerk (kans op toeval kleiner dan 5%).

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

Anders dan van kunstbeoefening in de vrije tijd (Van den Broek 2010b), is van erfgoedbeoefening geen overzicht voor handen van de mogelijkheden die mensen hebben om aan erfgoedbeoefening te doen of om zich daarin te bekwamen.⁵⁸ Evenmin is bekend wat de mogelijkheden tot erfgoedbeoefening zijn, noch hoe (potentiële) beoefenaars dat aanbod ervaren en of daarin lacunes bestaan. In hoeverre het scala aan mogelijkheden tot erfgoedbeoefening toereikend is of tekort schiet, welke ontwikkelingen zich daarin voordoen en welke rol daarin eventueel ligt voor de overheid is op dit moment dan ook eigenlijk niet te zeggen.

Noten

1 Jaarverslag Historische Vereniging Alphen aan den Rijn 2005.

2 Beleid- en werkplan Historische Vereniging Alphen aan den Rijn 2014-2015.

3 <http://www.historischekringbenthuizen.nl>

4 Het Nationaal Openlucht Museum besteedde in het paviljoen Spaarstation Dingenliefde jarenlang aandacht aan de liefhebber-verzamelaar met negen particuliere verzamelingen.

5 Jaarverslag Historische Vereniging Boskoop 2013.

6 Interview met de heer Vaartjes, 23 juli 2014.

7 Interview met mevrouw De Lange, 4 juli 2014.

8 Jaarverslag Historische Vereniging Boskoop 2013.

- 9 <http://www.museumhazerswoude.nl>
- 10 <http://www.historischgenootschapkoudekerk.nl>
- 11 Interview met het bestuur, 10 juli 2014.
- 12 <http://www.deridderbuurt.nl/index.htm>
- 13 Interview met de heer Van den Hoek, 24 juni 2014.
- 14 Idem.
- 15 Juni 2014, <http://www.ngv.nl/NGVinfo/homepage.php?frams=n&site=NGV>
- 16 Aldus de heer Van den Hoek (interview 24 juni 2014).
- 17 De Gelderlander, 7 juni 2013.
- 18 De Twentsche Courant Tubantia, 10 april 2014.
- 19 Interview met de heren Van Voskuilen en Van den Hoek, 24 juni 2014.
- 20 <http://www.genwebboskoop.nl>
- 21 <http://www.awn-archeologie.nl/index.php/vereniging>
- 22 Email van mevrouw Van de Rijdt, voorzitter van de Awn, 4 augustus 2014.
- 23 Interview met mevrouw Pollaert, 25 juli 2014.
- 24 Interview met de heer Paulussen, voorzitter Archeologische Vereniging Limburg, 31 juli 2014.
- 25 Interview met de heer Bakkenes, 10 februari 2015.
- 26 Archeologische voorwerpen opgraven die met een metaaldetector zijn opgespoord, is overigens verboden voor hobbyisten. Beroepsarcheologen mogen die toestellen wel gebruiken <http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/tijdschrift-van-de-rijksdienst-voor-het-cultureel-erfgoed-2015-1.pdf> (pagina 28 en 29).
- 27 Archeologische voorwerpen opgraven die met een metaaldetector zijn opgespoord, is overigens verboden voor hobbyisten. Beroepsarcheologen mogen die toestellen wel gebruiken <http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/tijdschrift-van-de-rijksdienst-voor-het-cultureel-erfgoed-2015-1.pdf> (pagina 28 en 29).
- 28 Interview met mevrouw Sprey en de heer De Baar, 1 juli 2014.
- 29 <http://www.awn-archeologie.nl/06/images/renus2014.pdf>
- 30 E-mail reactie van wethouder De Jager.
- 31 Dit heeft overigens niet zozeer te maken met verandering in de wetgeving zelf – op grond van artikel 45 van de Monumentenwet uit 1988 was het immers al verboden zonder vergunning opgravingen te verrichten – maar met de strikte wijze waarop de wetgeving sinds ‘Malta’ wordt geïmplementeerd in vergelijking met de periode daarvoor.
- 32 Vastgelegd in de Wet op de Archeologische Monumentenzorg
- 33 Renus voorjaar 2014, p. 9
- 34 Mevrouw Sprey en de heer De Baar (interview 1 juli 2014)
- 35 [http://www.meerssen.nl/gmr/instyle.nsf/Images/Bestemmingsplannen/\\$File/Nota+Archeologiebeleid+Gemeente+Meerssen.pdf](http://www.meerssen.nl/gmr/instyle.nsf/Images/Bestemmingsplannen/$File/Nota+Archeologiebeleid+Gemeente+Meerssen.pdf), p. 38
- 36 Interview met de heer Bakkenes, secretaris Awn Den Haag en omstreken, 10 februari 2015.
- 37 Idem.
- 38 <http://www.gemeentebest.nl/data/downloadables/8/4/8/beleidsplan-archeologische-monumentenzorg-best.pdf>, p. 43
- 39 <http://www.gemeentebest.nl/data/downloadables/8/4/8/beleidsplan-archeologische-monumentenzorg-best.pdf>, p.44
- 40 Interview met de heer Bakkenes, secretaris Awn Den Haag en omstreken, 10 februari 2015.
- 41 Interview met de heer Bakkenes, secretaris Awn Den Haag en omstreken, 10 februari 2015.
- 42 <http://www.ambachten.nl>
- 43 <http://www.oudmuziekbrabant.nl/index.php/doelstellingen>
- 44 <http://www.ambachten.nl/ambachtendag> en <http://www.ambachtengroepvroeger.nl/index.html>

- 45 <http://www.molens.nl/uploads/files/5.%20Jaarrekening%20De%20Hollandsche%20Molen%202013.pdf>
- 46 <http://www.landwinkel.nl/landwinkels/landwinkel-landlust>
- 47 <http://www.ad.nl/ad/nl/1039/Utrecht/article/detail/2031851/2009/03/04/Blaarkop-is-eigenlijk-de-ide-ale-koe.dhtml>
- 48 <http://www.molendatabase.nl/nederland/molen.php?nummer=948>
- 49 <http://www.stichting162.nl>
- 50 <http://www.stichting-hsa.nl>
- 51 <http://www.hoogventrein.nl>
- 52 <http://www.fehac.nl/oprichting-en-doelstelling>
- 53 <http://www.fehac.nl/ledenlijst>
- 54 <http://www.mobielecollectienederland.nl>
- 55 <http://www.fordmuseum.nl>
- 56 Ook: http://www.volkscultuur.nl/file_handler/documents/original/view/11/100-traditiespdf.pdf
- 57 Gegevens verkregen van en met dank aan Albert van der Zeijden (v1E) en Maartje de Boer (rCE).
- 58 In *Meedoen is de kunst, Advies over actuele cultuurparticipatie* heeft de Raad voor Cultuur (2014b) het vooral over kunstbeoefening en veel minder over erfgoedbeoefening. In *Zicht op actieve cultuurparticipatie. Thema's en trends in praktijk en beleid* van het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst en het Fonds voor Cultuurparticipatie (IJdens en Knol 2015) gaat het zelfs uitsluitend over kunst en helemaal niet over erfgoed. Wat beoefening betreft geldt voor *Cultural acces and participation* (European Commission 2013) hetzelfde: op het vlak van beoefening stelt men daar culturele activiteiten gelijk aan artistieke activiteiten (ibidem: 48).

5 Erfgoed in de spiegel

Hoeveel Nederlanders zijn in het cultureel erfgoed geïnteresseerd? Deze vraag laat zich niet eenvoudig en eenduidig beantwoorden. Het begrip erfgoed is niet in beton gegoten, het antwoord hangt dus af van wat men wel en niet tot het erfgoed rekent. Beschikbare landelijke overzichtsgegevens zijn incompleet, omdat niet van alle erfgoedorganisaties de grootte van de achterban bekend is. Met een dergelijke institutionele telling blijven informele groepen en solistische eenpitters trouwens per definitie buiten beeld. Daarnaast in bevolkingsonderzoek vragen is dan een logische stap, die hier ook is gezet. Er is geen traditie in het vragen naar erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening. Met de hier gerapporteerde meting is daar zeker niet het laatste woord over gezegd. Hoewel ook bezien is in welke mate men via media en bezoek met erfgoed in aanraking komt, is lang niet alles onderzocht.¹

Deze studie betreft een momentopname anno 2012, geen vergelijking met eerdere jaren. Er zijn geen ontwikkelingen als tevredenstemmend of juist als zorgelijk te duiden. Zonder een referentiepunt blijft dan de vraag in de lucht hangen of het glas half vol of half leeg is. Teneinde erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening ergens aan te spiegelen, volgt tot besluit een samenvattende vergelijking met kunst, in dit rapport impliciet al een rode draad. Kunst is als spiegel gekozen omdat het met erfgoed deel uitmaakt van het culturele leven. In kort bestek passeren interesse, vrijwilligerswerk, mediagebruik, bezoek, beoefening en de lokale situatie in Alphen aan den Rijn de revue, alvorens te eindigen met een korte beschouwing.

Interesse

Erfgoed kan op een brede belangstelling van de bevolking bogen. Discussies over Zwarte Piet, vuurwerk bij oud-en-nieuw, het rapen van kievitseieren en de film over Michiel de Ruyter blijken menigeen te raken. ‘Vergeten groenten’ zijn hip en menigeen heeft interesse in oude auto’s, treinen of vliegtuigen. Nederland telt honderden veelal lokale historische verenigingen, met samen enkele honderdduizenden leden. Toch is daarmee strikt genomen het aandeel geïnteresseerden van de bevolking niet bekend.

In de enquête waar deze studie deels op rust is gevraagd naar interesse in:

- 1 geschiedenis in het algemeen;
- 2 familie-, regionale of lokale geschiedenis;
- 3 historische steden, dorpen of gebouwen;
- 4 historische voorwerpen;
- 5 oude gebruiken, tradities of ambachten.

Aan de ene kant is 20% van de bevolking van 12 jaar en ouder in geen van die vijf onderwerpen geïnteresseerd, aan de andere kant heeft 20% een sterke interesse in minstens één ervan. Dat zijn bijna drie miljoen mensen.

Met dat laatste blijft de interesse in erfgoed wat achter bij de interesse in kunst. Daarbij dient aangetekend te worden dat er in meer detail naar kunstbeoefening dan naar erfgoedbeoefening is gevraagd. Mogelijk had een groter detailniveau bij de bevraging van erfgoed, bijvoorbeeld naar oude auto's of oude planten- en dierenrassen, bij wat meer mensen een belletje doen rinkelen.

Vrijwilligerswerk

De term vrijwilligerswerk kan in relatie tot erfgoed tot spraakverwarring leiden. Die term duidt veelal op onbetaalde bestuurlijke of uitvoerende taken ten behoeve van instellingen, verenigingen of evenementen. Degenen die uit liefhebberij molens laten draaien noemen zich echter ook vrijwilligers. In analogie met amateursporter en amateurkunstenaar had de term amateurmolenaar meer voor de hand gelegen, maar die stuit op weerstand. Daarom is bij de eigenlijke erfgoedactiviteit gekozen voor het woord erfgoedbeoefenaars, te onderscheiden van vrijwilligers. Maar de afbakening is fluïde. Wie met passie rondleidingen verzorgt in een museum of een oud stadscentrum (volgens onze strenge definitie een vrijwilliger), ware wellicht ook tot de rangen der beoefenaars te rekenen geweest.

Volgens tellingen uit het erfgoedveld zijn enkele honderdduizenden mensen lid van erfgoedorganisaties en laten vele tienduizenden zich als vrijwilliger inzetten. Die tellingen hebben een ingebouwde onderschatting omdat ze alleen geregistreerde organisaties betreffen, en zelfs daarvan is het beeld niet dekkend. Afgaand op het bevolkingsonderzoek Vrijtijdsomnibus (vto) waren in 2012 minstens 200.000 mensen als vrijwilliger actief voor 'erfgoed en oude kunst'. Doordat erfgoed en kunst hier door elkaar heen lopen, blijft een vergelijking van erfgoed met kunst achterwege.

Mediagebruik

Wie dat wil kan zich via de media eindeloos tegoed doen aan het erfgoed. Er zijn vele boeken en enkele publiekstijdschriften, kranten schrijven erover, radio en televisie besteden er aandacht aan en er is een enorme nieuwe bron aan informatie over het erfgoed op het internet. Driekwart van de bevolking zegt minstens enkele keren per jaar via de media erfgoed tot zich te nemen, 20% doet dat eens per week of vaker. Gedrukte media (krant, tijdschrift, boek) en omroep (tv, radio) houden elkaar in dit opzicht in evenwicht, in beide gevallen gebruikt 60% van de bevolking ze minstens enkele keren per jaar en 10% wekelijks of vaker. Internet blijft hierbij iets achter met een bereik van een kleine 50% en een frequent gebruikend publiek van 6%. Gezien de verdere opmars van internet ligt het in de rede te verwachten dat deze achterstand zal verdwijnen.

Om zich te informeren over kunst raadplegen veel meer mensen de media dan om zich te informeren over erfgoed.

Bezoek

De Open Monumentendag trekt de afgelopen jaren ongeveer een miljoen bezoekers. Musea, die toch vooral erfgoed tonen, rapporteren grote en groeiende aantallen bezoeken. Bijna de helft van de bevolking (6 jaar en ouder), meer dan zeven miljoen mensen, is in

2012 minstens een keer in een museum geweest, gemiddeld vier keer. Dat is veel, maar blijft achter bij het bezoek aan voorstellingen.

Beoefening

Ruim een kwart van de mensen in Nederland (12 jaar en ouder) is wel eens met erfgoed bezig, bijvoorbeeld door het verzamelen van historische voorwerpen, het uitpluizen van de familiestamboom of van een (lokale) historische gebeurtenis. Dat zijn ruim 3,5 miljoen mensen. Ruim een miljoen mensen doen dat met een zekere intensiteit (twaalf keer per jaar of vaker).

Wellicht het meest in het oog springende verschil tussen erfgoed en kunst betreft de beoefening. Ruim twee maal meer mensen doen (wel eens) aan kunstbeoefening (55%) dan aan erfgoedbeoefening (26%). Het beeld dat men erfgoed minder beoefent, wint nog aan scherpte door alleen naar intensieve beoefening (12 keer per jaar of meer) te kijken: vijf keer meer mensen beoefenen intensief een vorm van kunst (40%) dan een vorm van erfgoed (8%). Waar het grootste deel (bijna driekwart) van de kunstbeoefenaars dat met een zekere intensiteit doen, geldt dat onder erfgoedbeoefenaars slechts voor een derde deel.

Alphen aan den Rijn

De oriëntatie op de sociale kant van de lokale erfgoedinfrastructuur geeft een beeld van de levendige werkelijkheid achter deze abstracte cijfers. Het geeft een kijkje in de breedte en verwevenheid van die erfgoedinfrastructuur. In Alphen aan den Rijn zijn zes historische kringen met samen meer dan 4000 leden of donateurs. De leden van die kringen geven tijdschriften of jaarboeken uit, beheren verenigingsgebouwen, organiseren exposities, lezingen en open dagen, leggen archieven aan, verzorgen rondleidingen en maken zich hard voor de bescherming van monumenten. Dat gebeurt allemaal op vrijwillige basis. Ook het Streekarchief, het Archeologiehuis, de Oldtimersclub, het Boomkwekerijmuseum, het Grootmoederstijdmuseum, tal van websites alsook enkele stichtingen ter onderhoud en bescherming van molens en andere monumenten draaien op de inzet van liefhebbers. En leden van de archeologische werkgroep helpen mee bij opgravingen en houden een oogje in het zeil bij infrastructurele werkzaamheden. Er zijn lokale dwarsverbanden, zoals in Boskoop, waar de lokale historische vereniging exposities verzorgt in het Boomkwekerijmuseum. Informele groepen op het gebied van erfgoedbeoefening zijn in de gemeente Alphen aan den Rijn niet of nauwelijks aangetroffen.

Slotbeschouwing

Erfgoed leeft bij veel mensen. Toch hebben mensen meer te doen dan zich in het erfgoed te interesseren. Er zijn tijdrovende verplichtingen (werk, huishouden, gezin) en in de resterende vrije tijd is de concurrentie scherp (tv, internet, sport, uit eten, kunst, weekendje weg, sociale contacten). Anderzijds maken vraagstukken rond identiteit en tradities het erfgoed actueel en zijn historische connotaties in trek, of ze nu echt zijn (historische binnensteden of vergeten groenten) of bedacht (historiserende bouw of ambachtelijke bieren, jenevers, worsten en kazen). Daar liggen aanknopingspunten en dan met name in de vrije tijd, want

het weekendje weg en sociale contacten kunnen zeer wel erfgoed als decor of zelfs als 'inhoud' hebben. Dat geldt eveneens voor eten (vergeten groenten) en voor (traditionele) sporten. Het geldt zelfs voor een avondje thuis voor de buis, want menig film of serie heeft een historisch decor, als al niet een historisch onderwerp. In die zin is erfgoed eigenlijk altijd dichtbij. Maar daarmee is niet automatisch een brug geslagen tussen de (vrije-tijds)interesses van de bevolking en het 'officiële' erfgoed van gevestigde instellingen. Dat is overigens niet per se een probleem, en al helemaal niet voor de 'gewone man', maar mogelijk wel een uitdaging voor de instellingen die hun reikwijdte en hun draagvlak willen vergroten.

Van de bevolking heeft 80% minstens enige interesse in een aspect van erfgoed, maar slechts een kwart daarvan (20% van de bevolking) is in een aspect ervan sterk geïnteresseerd. In beoefening is er een dubbel verschil tussen erfgoed en kunst: de helft minder erfgoedbeoefenaars en onder hen een veel kleiner deel intensieve beoefenaars, waardoor er vijf keer meer intensieve kunstbeoefenaars dan intensieve erfgoedbeoefenaars zijn. Deze verhouding is nagenoeg exact gelijk aan die tussen de 23 erfgoedaanvragen en 118 kunstaanvragen die het Fonds voor Cultuurparticipatie blijkens haar nieuwsbrief van januari 2015 voor de subsidieronde 2015 van de regeling Versterking Actieve Cultuurparticipatie binnenkreeg.² In een overzichtsfilmje van beeldbepalende projecten uit de jaren 2013 en 2014 op de site van het Fonds domineert kunst en is erfgoed nauwelijks aanwezig.³ Dit lijkt een onderliggend verschil in beleid te reflecteren: langs de weg van gemeentelijke muziekscholen en centra voor de kunsten is rond kunstbeoefening een aanzienlijke (eerstelijns) infrastructuur opgebouwd, die nu weliswaar onder druk staat, maar die rond erfgoedbeoefening in die vorm nooit bestaan heeft.

In interesse, in beoefening en vooral in intensieve beoefening loopt erfgoed achter op kunst. Is dit inherent aan het interessegebied erfgoed of liggen er voor het erfgoedveld kansen om interesse en beoefening te vergroten en te intensiveren? Dat het erfgoed niet onomstreden is, maar met discussies als die rond Zwarte Piet soms zelfs spanningen oproept en daarmee een breed publiek blijkt aan te spreken, lijkt voor de erfgoedbelangstelling eerder een kans dan een probleem. Dat erfgoedbeoefening bij kunstbeoefening achterblijft heeft mogelijk deels een aan het erfgoed inherente reden: rijksmonumenten en archeologische vindplaatsen zijn wettelijk beschermd, dus daar mag men niet vrijelijk mee aan de slag. Wellicht valt nog eens tegen het licht te houden wat binnen de wettelijke kaders de rol van (potentiële) beoefenaars zou kunnen zijn. Overigens betreft dit maar een deel van de mogelijke erfgoedbeoefening. Met stamboomonderzoek, lokale geschiedenis, ambachten (mits niet aan monumenten als molens gebonden) en immaterieel erfgoed mag eenieder zich zonder wettelijke belemmeringen naar hartenlust bezighouden. Daar blijft dus de vraag in de lucht hangen waarom intensieve erfgoedbeoefening bij intensieve kunstbeoefening achterblijft.

Voor zover dat in organisatievormen is gestold, heeft de bottom-up-betrokkenheid bij erfgoed veelal de vorm van verenigingen en stichtingen. Dit rapport bevat een eenmalige observatie van de stand van zaken, geen trends. Een nadere analyse van de mogelijke inwerking van bredere maatschappelijke trends (zie voor amateurkunst: Van den Broek

2010c) als vergrijzing (op afzienbare termijn gevolgd door cohortvervanging), informalisering en digitalisering op die organisatievormen kan licht werpen op de vraag of er iets verloren dreigt te gaan, er slechts sprake is van een geruisloze overgang naar andere organisatievormen en of er wellicht vooral veel nieuwe kansen liggen.

Noten

- 1 Zo is niet onderzocht welke objecten of tradities men al dan niet de moeite van het bewaren waard vindt, hoe men erfgoed ziet in relatie tot identiteit, of solistische beoefenaars tevreden zijn met het feit dat ze eenpitters zijn of dat ze iets aan voorzieningen missen, door welke motieven geïnteresseerden en beoefenaars gedreven worden, hoe beoefenaars tegen het geïnstitutionaliseerde erfgoed aankijken of welke drempels ze ervaren, om maar eens een greep uit de eventuele vervolgvragen te doen. Hier is mogelijk voordeel te doen door te leren van in Vlaanderen opgedane ervaring met dergelijk onderzoek (<http://www.faronet.be/prisma/participatie-onderzoek>, VanderStichele 2011). Ook de in Alphen aan den Rijn niet gevonden maar in de nationale enquête wel gerapporteerde erfgoedbeoefening in informeel verband is een nadere verkenning waard.
- 2 <http://www.us1.campaign-archive2.com/?u=9af19519c33cd62a73e153bda&id=68f836aca6&e=822b58f9e8>
- 3 <http://www.youtube.com/watch?v=m2aN2oPNQoM>

Summary

Yesterday today. Interest and involvement in cultural heritage

How many people in the Netherlands are interested in cultural heritage? How many come into contact with it through media and visits to cultural institutions? How many become actively involved? And who are they? This report answers these questions.

Heritage interests many people in the Netherlands. Many have been touched by the debate about Sinterklaas' Moorish companion 'Zwarte Piet' (*Black Pete*). There are hundreds of historical societies in the Netherlands, which together have several hundred thousand members. A survey in 2012 asked about people's interest in five topics: history in general; family, regional or local history; historic towns, villages or buildings; historic objects; and old customs, traditions or crafts. Of the population aged 12 years and older, 80% were interested in one or more of these five topics, and 20% reported a strong interest in at least one of them. That is almost three million people.

Those with an interest in heritage have access to an enormous amount of information in books, magazines and newspapers as well as on the radio, television and the Internet. Three-quarters of the population (aged six years and older) engage with heritage at least a few times a year via the media, while 20% do so once a week or more. Printed media (newspapers, magazines, books) and broadcasters (radio, tv) both have an occasional reach of 60% and a frequent reach of 10%. The Internet lags behind slightly (for now), with an occasional reach of just under 50% and a frequent reach of 6%.

The annual Heritage Day (*Open Monumentendag*) has drawn approximately 1 million visitors in recent years. Museums, which house much of the nation's heritage, received 23 million visits in 2013. Almost half the population (aged six years and older) visited a museum at least once in 2012, with an average of four visits per visitor.

In the context of heritage, the notions of volunteering and active involvement require some explanation. Talking about amateur heritage in a similar way to the amateur arts meets with resistance from those active in the field, especially millers and archaeologists, who see themselves as volunteers. The term 'volunteer' is however reserved here for those who support institutions, associations or events by carrying out administrative or other tasks on a voluntary basis. We have chosen the terms 'heritage practice' and 'heritage practitioner' for millers, archaeologists, genealogists, etc..

Heritage organisations report that many tens of thousands of people volunteer in the cultural heritage field. This is an underestimate, because it covers only registered organisations. The 2012 survey shows that in that year at least 200,000 people (aged 12 years and older) were active as volunteers in the sector.

More than a quarter of the Dutch population are active as heritage practitioners, by collecting or renovating historical objects, studying genealogy or local or other historical events, or depicting a craft or historical event. That makes a total of three and a half million people; more than 1 million people do this with some intensity (12 times a year or more).

Studying the social heritage infrastructure in the Dutch municipality of Alphen aan den Rijn offers a picture of the multifaceted reality that lies behind these abstract figures. This municipality contains six historical groups (in Alphen aan den Rijn, Benthuizen, Boskoop, Hazerswoude, Koudekerk aan den Rijn and Zwammerdam), with a total of more than 4,000 members or donors. They publish magazines or yearbooks, look after club premises, organise exhibitions, lectures and open days, build archives, provide guided tours and support the preservation of historic monuments. The regional archive, the archaeology centre, the 'old timers' club, the arboricultural museum (*Boomkwekerijmuseum*), the Granny's time museum (*Grootmoederstijdmuseum*), several websites and numerous foundations set up to maintain and protect windmills and other historic buildings are all largely run by volunteers. Members of the archaeological working group help on digs and contribute to infrastructural activities. And this summary is by no means exhaustive.

Interest in heritage lags behind the interest in the arts. Museums have a smaller reach than performances. More than twice as many people (sometimes) practice the arts (55%), compared with 26% who actively participate in heritage activities. This difference is even greater when it comes to intensive engagement (12 times a year or more): five times as many people intensively participate in some form of the arts as in heritage (40% versus 8%). Almost three-quarters of all those who practise the arts do so with a degree of intensity, whereas this applies for only a third of those actively engaged in the heritage sector. This begs the question of whether these differences are inherent in heritage as an area of interest or whether there are opportunities for the heritage sector in stimulating public interest and engagement.

Literatuur

- Aanholt, J. van (2014). *'Sterker dan Den Haag'. Een verkenning van de interactie tussen gemeente en burgers bij het verweer tegen nationaal beleid* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Bazen, A. (2014). *Naar een sober, doch doelmatig Monumentenbeleid*. Alphen aan den Rijn: Gemeente Alphen aan den Rijn.
- Berg, E. van den (2010). Kunstbeoefening in informele verbanden. In: A. van den Broek (red.), *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (p. 209-240). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berg, E. van den, P. van Houwelingen, J. de Hart en J. Ross (2011). *Informele groepen: verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boer, A. de (2011). Kwekers en warmoezers. In: A. den Boer, J. de Bruijn, J. van Es en A. van 't Riet (red.), *Geschiedenis van het Groene Hart* (p. 77-92). Zwolle: Waanders.
- BRAIN en KVAN (2009). *Archiveren is vooruitzien. Visie van BRAIN en KVAN op de koers en de inrichting van het archiefwezen*. Rotterdam: Branchvereniging Archiefinstellingen Nederland en Koninklijke Vereniging van Archivarissen in Nederland.
- Broek, A. van den (2008). Cultuurdeelname. In: A. van den Broek en S. Keuzenkamp (red.), *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen* (p. 149-169). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (2010a). *FAQ's over kunstbeoefening in de vrije tijd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (red.) (2010b). *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (2010c). *Toekomstverkenning kunstbeoefening. Een essay over de mogelijke betekenis van sociaal-culturele ontwikkelingen voor volume, voorkeuren en vormgeving van kunstbeoefening in de vrije tijd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (2011). Het draagvlak voor cultuur onder de bevolking. In: T. IJdens, M. van Hoorn, A. van den Broek en C. van Rensen (red.), *Jaarboek Actieve Cultuurparticipatie 2011* (p. 46-66). Utrecht: Fonds voor Cultuurparticipatie.
- Broek, A. van den (2012). Cultuur tussen collectieve verantwoordelijkheid en consumentensoevereiniteit. In: Vic Veldheer et al. (red.), *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012* (p. 231-253). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (2013). *Kunstminnend Nederland? Interesse en bezoek, drempels en ervaringen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (2014). *Culturele activiteiten in 2014. Bezoek, beoefening en steun* (webpublicatie). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, en E. van den Berg (2010). Waar kan de kunstzinnige burger terecht? Kennis en kennislacunes. In: A. van den Broek (red.), *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (p. 19-28). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, en J. de Haan (2000). *Cultuur tussen competentie en competitie. Contouren van het cultuurbereik in 2030*. Amsterdam/Den Haag: Boekmanstudies/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, F. Huysmans en J. de Haan (2005). *Cultuurminnaars en cultuurmijders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bruijn, J. de, C. van der Heijden, S. Reijnders en I. Strouken (red.) (2010). *Typisch Nederland. Tradities en trends in Nederland*. Zwolle: Waanders.
- Brunt, E. en J. Donkers (2001). *Achter de gevel. Anekdotische verhalen over woonhuismonumenten*. Hoevelaken: Bouwfonds.
- Buitelaar, E., F. Schilder, L. Bijlsma en J. Bellaard (2014). *De waarde van stijl. Een prijsanalyse van historiserende bouwstijlen*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Deekman, A. (2010). *De gevoelswaarde van de term amateurkunst*. Utrecht: Kunstfactor.

- European Commission (2013). Cultural access and participation (special Eurobarometer 399). Geraadpleegd 13 maart 2015 via http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_399_en.pdf.
- Feis, B. en H. Rutten (2005). *De Achterkant van Holland*. Woerden: Stichting Groene Hart.
- Geerlings, H. en K. Vuyk (2010). *Tussen traditie en kunst op zoek naar identiteit*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Grijzenhout, F. (2007). *Erfgoed: de geschiedenis van een begrip*. Amsterdam: Amsterdam University Press (Nederlandse begripsgeschiedenis).
- Haan, J. de (1997). *Het gedeelde erfgoed*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hamstra, G. (2014). *Onderzoek draagvlak voor monumenten*. Zwolle: Right Marktonderzoek (<http://www.restauratiefonds.nl/restauratiefonds/onderzoek/Paginas/default.aspx>).
- Hart, J. de (2014). *Geloven binnen en buiten verband*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Heide, W. van der, M. Ligtoet-Janssen en J. de Wit (2010). *Vrijwilligers cultureel erfgoed in Zuid-Holland. Achtergronden en ondersteuningsbehoefte*. Den Haag: Tympanon Instituut.
- Hoeven, A. van der (2014). *Popular Music Memories. Places and Practices of Popular Music Heritage, Memory and Cultural Identity*. Rotterdam: Erasmus Research Centre for Media, Communication and Culture.
- Huysmans, F. en J. De Haan (2007). *Het bereik van het verleden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jongmans, L. (2013). Verdrag van Malta: baken of sta-in-de-weg?. In: *Erfgoed. Van wie, voor wie*. Boekman 96. *Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid*. jg. 25, nr. 96, p. 28-29.
- Klaassen, W. (2007). *Alphen aan den Rijn in bedrijf*. Woerden: Stichting Groene Hart.
- Kruiswijk, M.F.W. en M.A. Nesse (2005). *Nederlandse jaarfeesten en hun liederen door de eeuwen heen*. Hilversum: Verloren.
- Loeff, K. (2011). Toekomstperspectief vanuit een rijk verleden. In: W. Heibroek (red.), *Het gelijk van Heemschut. Een eeuw inzet voor erfgoedbescherming* (p. 153-157). Amsterdam: Erfgoedvereniging Heemschut.
- Marlet, G. en C. van Woerkens (2007). *Atlas voor gemeenten*. Utrecht: Stichting Atlas voor Gemeenten.
- Marlet, G. en C. van Woerkens (2011). *Atlas voor gemeenten*. Utrecht: Stichting Atlas voor Gemeenten.
- Meulen, J. van der, en F. Bergevoet (2013). Cultureel erfgoed gemeten. In: *De Staat van Cultuur*, jg. 25, nr 97, p. 33-37
- Montijn, I. (2011). Een geur van deftigheid. In: W. Heibroek (red.), *Het gelijk van Heemschut* (p. 39-48). Amsterdam: Bond Heemschut.
- Nelissen, N. (2006). Cultureel erfgoedorganisaties: de kracht van een culturele beweging. In: EZH (red.), *Historische verenigingen en het gebouwde erfgoed* (p. 13-22). Delft: Erfgoedhuis Zuid-Holland.
- Netwerk Digitaal Erfgoed (2015). *Nationale strategie digitaal erfgoed*. Den Haag: Ministerie van Cultuur, Onderwijs en Wetenschap.
- NMV (2011). *Meer dan waard. De maatschappelijke betekenis van musea*. Amsterdam: Nederlandse Museumvereniging.
- NRIT (2014). Wat maakt een stad aantrekkelijk voor bezoekers? Toeristisch Imago Onderzoek 2014. Geraadpleegd 13 maart 2015 via (http://www.nritmedia.nl/kennisbank/32708/Wat_maakt_een_stad_aantrekkelijk_voor_bezoekers?/?topicsid)
- NRIT Consultancy (1994). *Vrijwilligerswerk in toerisme en cultureel erfgoed: verkennende studie naar de relaties en kansen voor de toekomst*. Arnhem: Nederlands Centrum voor Vrijtijdsvraagstukken.
- ocw (2009). *Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- ocw (2013). *Cultuur beweegt. De betekenis van cultuur in een veranderende samenleving*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- ou (2014). *Cultureel Erfgoed: van Paleis Soestdijk tot Sinterklaas*. Heerlen: Open Universiteit.
- Raad voor Cultuur (2014a). *Advies immaterieel erfgoed*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Raad voor Cultuur (2014b). *Meedoen is de kunst. Advies over actieve cultuurparticipatie*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- RCE (2009). *Erfgoedbalans 2009*. Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

- Riet, A. van 't (2013). *Water en Wieken*. Aarlanderveen: Stichting Molenviergang Aarlanderveen.
- Schols, M., M. Duimel en J. De Haan (2011). *Hoe cultureel is de digitale generatie?: het internetgebruik voor culturele doeleinden onder schoolgaande tieners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SKO (2013). *Jaarrapport 2012*. Hilversum: Stichting KijkOnderzoek.
- Sonck, N. en J. de Haan (2012). *De virtuele kunstkar. Cultuurdeelname via oude en nieuwe media*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Stichting Open Monumentendag (2012). *Open Monumentendag. Agenda voor de toekomst*. Amsterdam: Stichting Open Monumentendag.
- Strouken, I. (2010). *Dit zijn wij. De honderd belangrijkste tradities van Nederland*. Utrecht: Pharos/Nederlands Centrum voor Volkscultuur.
- Vander Stichele, A. (2011). Vlamingen en het verleden. Een bevolkingsonderzoek naar de erfgoedbeleving in Vlaanderen. In: *Prisma*, jg. 4, nr. 3, p. 17-35.
- Verhoef, B. en A. Van 't Riet (2013). *Canon van Benthuizen, Hazerswoude en Koudekerk aan den Rijn*. Rijnwoude: Gemeente Rijnwoude.
- Vroege, J. (2007). De restauratie van het Schoutenhuis. In: *De Viersprong*, jg. 24, nr. 91, p. 42-50.
- Weiden, J. van der (2006). Een handvest voor de historische stad. In: EZH (red.), *Historische verenigingen en het gebouwde erfgoed* (p. 23-28). Delft: Erfgoedhuis Zuid-Holland.
- Wit, J. de (2015). Factsheet meedoen in erfgoed en groen. Den Haag: Tympaan Instituut (<http://www.tympaan.nl/sites/default/files/0679%20meedoen%20in%20erfgoed%20en%20groen%2006.pdf>).
- Wijn, C. (2003). *Gemeentelijk cultuurbeleid – een handleiding*. Den Haag: Vereniging Nederlandse Gemeenten.
- IJdens, T. en J. Knol (2015). *Zicht op actieve cultuurparticipatie. Thema's en trends in praktijk en beleid*. Utrecht: Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst & Fonds voor Cultuurparticipatie.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociaal en Cultureel Rapporten

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008. ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012. Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.). ISBN 978 90 377 0623 9

Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014. Cok Vrooman, Mérove Gijsberts, Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0724 3

SCP-publicaties 2014

- 2014-1 *Kansen voor vakmanschap in het mbo. Een verkenning (2014).* Monique Turkenburg m.m.v. Lenie van den Bulk (CED-groep) en Ria Vogels (SCP). ISBN 978 90 377 0637 6
- 2014-2 *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt (2014).* Willem Huijnk, Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0697 0
- 2014-3 *Ervaren discriminatie in Nederland (2013).* Iris Andriessen, Henk Fernee en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0672 7 (elektronische publicatie)
- 2014-4 *Samenvatting en conclusies van Sterke steden, gemengde wijken (2014).* Jeanet Kullberg, Matthieu Permentier, m.m.v. Emily Miltenburg. ISBN 978 90 377 0696 3 (elektronische publicatie)
- 2014-5 *Perceived discrimination in the Netherlands (2014).* Iris Andriessen, Henk Fernee en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0699 4 (elektronische publicatie)
- 2014-6 *De Wmo-uitgaven van gemeenten in 2010 (2014).* Barbara Wapstra, Lieke Salomé en Nelleke Koppelman. ISBN 978 90 377 0698 7 (elektronische publicatie)
- 2014-7 *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie (2014).* Pepijn van Houwelingen, Anita Boele, Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0635 2

- 2014-8 *Uitstappers en doorzetters. De persoonlijke en sociale context van sportdeelname en tijdsbesteding aan sport* (2014). Annet Tiessen-Raaphorst (red.), Remko van den Dool en Ria Vogels. ISBN 978 90 377 0700 7
- 2014-9 *Who cares in Europe. A comparison of long-term care for the over-50s in sixteen European countries* (2014). Debbie Verbeek-Oudijk, Isolde Woittiez, Evelien Eggink en Lisa Putman. ISBN 978 90 3770 681 9 (elektronische publicatie)
- 2014-10 *Geloven binnen en buiten verband. Godsdienstige ontwikkelingen in Nederland* (2014). Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0636 9
- 2014-11 *Replicatie van het meetinstrument voor sociale uitsluiting* (2014). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0674 1 (elektronische publicatie)
- 2014-12 *Vraag naar arbeid 2013* (2014). Patricia van Echtelt, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0707 6
- 2014-13 *De Wmo in beweging; Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012* (2014). Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaïke den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0706 9
- 2014-14 *Anders in de klas. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBT-jongeren op school* (2014). Freek Bucx en Femke van der Sman. ISBN 978 90 377 0703 8
- 2014-15 *Leven met intersekse/DSD. Een verkennend onderzoek naar de leefsituatie van personen met intersekse/DSD* (2014). Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0705 2 (elektronische publicatie)
- 2014-16 *Leergeld. Veranderingen in de financiële positie van het voortgezet onderwijs en verschillen tussen besturen* (2014). Lex Herweijer, Evelien Eggink, Evert Pommer, Jedid-Jah Jonker, m.m.v. Ingrid Ooms en Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0708 3
- 2014-17 *Verdelen op niveaus. Een multiniveaumodel voor de verdeling van het inkomensdeel van de Participatiewet over gemeenten* (2014). Arjan Soede en Maroesjka Versantvoort. ISBN 978 90 377 0711 3 (elektronische publicatie)
- 2014-18 *De Wmo in beweging. Beknopte samenvatting. Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012* (2014). Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaïke den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0712 0
- 2014-19 *Anders in de klas. Journalistieke samenvatting. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBT-jongeren op school* (2014). Karolien Bais, Freek Bucx, Femke van der Sman, m.m.v. Charlotte Jalvingh. ISBN 978 90 377 0713 7 (elektronische publicatie)
- 2014-20 *Rijk geschakeerd. Op weg naar de participatiesamenleving* (2014). Kim Putters. ISBN 978 90 377 0715 1
- 2014-21 *Ouderenmishandeling. Advies over onderzoek naar aard en omvang van misbruik en geweld tegen ouderen in afhankelijkheidsrelaties* (2014). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0716 8 (elektronische publicatie)
- 2014-22 *Huwelijksmigratie in Nederland. Achtergronden en leefsituatie van huwelijksmigranten* (2014). Leen Sterckx, Jaco Dagevos, Willem Huijnk, Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0702 1

- 2014-23 *Living with intersexe/DSD. An exploratory study of the social situation of persons with intersex/DSD* (2014). Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0717 5.
- 2014-24 *Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland. Een verkenning van hun leefsituatie* (2014). Ria Vogels, Mérove Gijsberts en Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0719 9 (elektronische publicatie)
- 2014-25 *Krimp in de kinderopvang. Ouders over kinderopvang en werk* (2014). Wil Portegijs, Mariëlle Cloïn en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0718 2.
- 2014-26 *Op zoek naar bewijs II. Evaluatieontwerpen onderwijs- en cultuurmaatregelen* (2014). Monique Turkenburg, Lex Herweijer, Andries van den Broek, Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0720 5 (elektronische publicatie)
- 2014-27 *Hulp geboden. Een verkenning van de mogelijkheden en grenzen van (meer) informele hulp* (2014). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Sjoerd Kooiker, Inger Plaisier, Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0721 2
- 2014-28 *Dichtbij huis. Lokale binding en inzet van dorpsbewoners* (2015). Lotte Vermeij, m.m.v. Anja Steenbekkers. ISBN 978 90 377 0722 9
- 2014-29 *Burn-out : verbanden tussen emotionele uitputting, arbeidsmarktpositie en Het Nieuwe Werken* (2014). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0723 6 (elektronische publicatie)
- 2014-30 *Bevrijd of beklemd? Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp'ers.* (2014). Edith Josten, Jan Dirk Vlasblom, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0710 6 (elektronische publicatie)
- 2014-31 *Natuur en Cultuur. Een vergelijkende verkenning van betrokkenheid en beleid* (2014). Anja Steenbekkers en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0726 7 (elektronische publicatie)
- 2014-32 *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland* (2014). Willem Huijnk. ISBN 978 90 377 0704 5
- 2014-33 *Verskil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (2014). Cok Vrooman, Mérove Gijsberts, Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0724 3
- 2014-34 *Verenigd in verandering. Grote maatschappelijke organisaties en ontwikkelingen in de Nederlandse civil society* (2014). Hanneke Posthumus, Josje den Ridder en Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0725 0
- 2014-35 *Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren* (2015). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0727 4
- 2014-36 *Zorg beter begrepen. Verklaringen voor de groeiende vraag naar zorg voor mensen met een verstandelijke beperking* (2014). Isolde Woittiez, Lisa Putman, Evelien Eggink en Michiel Ras. ISBN 978 90 377 0729 8
- 2014-37 *Emancipatiemonitor 2014* (2014). Ans Merens (scp), Marion van den Brakel (cbs) (red.). ISBN 978 90 377 0728 1
- 2014-38 *Aan het werk vanuit een bijstands- of werkloosheidsuitkering* (2014). Karin Wittebrood en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0733 5 (elektronische publicatie)
- 2014-39 *Armoedesignalement 2014* (2014). ISBN 978 90 377 0730 4

- 2014-40 *Kostenverschillen in de jeugdzorg. Een verklaring van verschillen in kosten tussen gemeenten* (2014). Michiel Ras, Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0554 6 (elektronische publicatie)
- 2014-41 *De hoofdzaken van het Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (2014). Cok Vrooman, Mérove Gijsberts en Jeroen Boelhouwer. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. ISBN 978 90 377 0692 5
- 2014-43 *Culturele activiteiten in 2012: bezoek, beoefening en steun* (Het culturele draagvlak, deel 13) (2014). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0736 6 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2015

- 2015-1 *Rapportage sport 2014* (2015). Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0731 1
- 2015-2 *Media:Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie* (Het culturele draagvlak, deel 14) (2015). Nathalie Sonck, Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0732 8
- 2015-3 *Aanbod van arbeid 2014. Arbeidsdeelname, flexibilisering en duurzame inzetbaarheid.* (2015). Jan Dirk Vlasblom, Patricia van Echtelt, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0595 9
- 2015-4 *Zicht op zorggebruik. Ontwikkelingen in het gebruik van huishoudelijke hulp, persoonlijke verzorging en verpleging tussen 2004 en 2011* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0641 3
- 2015-6 *Maten voor gemeenten. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2007-2012* (2015). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0738 0
- 2015-7 *Concurrentie tussen mantelzorg en betaald werk* (2015). Edith Josten, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0550 8
- 2015-8 *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (Radboud Universiteit). ISBN 978 90 377 0571 3
- 2015-9 *Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening* (Het culturele draagvlak, deel 15) (2015). Andries van den Broek, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0665 9
- 2014-11 *Jeugdzorg: verschil tussen budget en contract. Een voorbeeld uit de regio* (2015). Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0737 3 (elektronische publicatie)

Overige publicaties

- Burgerperspectieven 2014 | 1* (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0701 4
- Burgerperspectieven 2014 | 2* (2014). Lonneke van Noije, Josje den Ridder, Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0714 4
- Burgerperspectieven 2014 | 3* (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder, m.m.v. René Gude. ISBN 978 90 377 0653 6
- Burgerperspectieven 2014 | 4* (2014). Josje den Ridder, Maaïke den Draak, Pepijn van Houwelingen en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0735 9

Burgerperspectieven 2015 | 1 (2015). Paul Dekker, Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0740 3

Gescheiden werelden? (2014). Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.).

ISBN 978 90 377 0734 2.

Gezamenlijke uitgave van het SCP en de WRR.